

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

AHKÂM AYETİ
KAVRAMSALLAŞTIRMASI VE
AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN
FIKHÎ DEĞERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammet KURTULUŞ

BURSA – 2021

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**AHKÂM AYETİ
KAVRAMSALLAŞTIRMASI VE
AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN
FIKHÎ DEĞERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammet KURTULUŞ

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ**

BURSA – 2021

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda 701923006 numaralı Muhammet KURTULUŞ'un hazırladığı "**Ahkâm Ayeti Kavramsallaştırması ve Ahkâmü'l-Kur'an Literatürünün Fikhî Değeri**" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, / / 2021 günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

/ / 2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../2021

Tez Başlığı / Konusu: "Ahkâm Ayeti Kavramsallaştırması ve Ahkâmu'l-Kur'an Literatürünün Fıkhî Değeri" Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 141 sayfalık kısmına ilişkin, 07.07.2021 tarihinde şahsım tarafından Turnitin. adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %..... 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

.../.../2021

Adı Soyadı: Muhammet Kurtuluş

Öğrenci No: 701923006

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü:

Danışman

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Ahkâm Ayeti Kavramsallaştırması ve Ahkâmu’l-Kur’an Literatürünün Fıkhî Değeri**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

...../...../2021

Adı Soyadı : **Muhammet Kurtuluş**

Öğrenci No : **701923006**

Anabilim Dalı : **Temel İslam Bilimleri**

Programı : **Yüksek Lisans**

Statüsü:

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Muhammet KURTULUŞ
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : İslâm Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : xii +152
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ

Ahkâm Ayeti Kavramsallaştırması ve Ahkâmu'l-Kur'an Literatürünün Fıkhî Değeri

İslâm düşüncesinde merkezî bir konumu haiz olan hüküm kavramı ile Kur'an-ı Kerim'in en küçük birimini ifade eden ayet terimlerinin bir araya gelmesi ile oluşan ahkâm ayeti kavramsallaştırması, -her ne kadar Kur'an'da yer alan her bir ayet itikâdî, amelî, ahlâkî vb. ilkelere mesnet teşkil edip hüküm ihtiva etse de- dinî ilimlerin müstakilleşmesi ile beraber hukuk alanının fıkıh ilmine özgülenmesi ve hüküm kavramının da hukukî veçhesinin baskın olması nedeniyle, doğrudan veya dolaylı olarak hukukî düzenleme içeren Kur'an nassını ifade eder hale gelmiştir. Teşrîde tedricilik, teklifte kolaylık, genel hükümlere ağırlık verme, maslahatı temel alma, birey-toplum ve dünya-ahiret dengesini gözetme ve evrensel tabiata sahip olma gibi özellikleri bünyesinde barındıran ahkâm ayetleri hem bizzat hukukî norm içermek hem de hukuk üretiminde kullanılan şer'î delillere veri temin etmek suretiyle fıkhî bilgiye kaynaklık etmişlerdir.

Ahkâm ayetlerinin anlaşılması, analizi ve yorumlanması amacına matuf olarak meydana getirilen ahkâmu'l-Kur'an eserleri, Kur'an nassının hukuka dönük yüzünü açıklığa kavuşturma, mezhep görüşlerini temellendirme, kitap delilinin işlevselliğini vurgulayarak sâir şer'î delillerle münasebetini gösterme ve fıkhî hüküm istinbât etme bağlamında ahkâm ayetlerinin fukahâ nezdindeki epistemolojik değerini ortaya çıkarma gibi fonksiyonları da icra etmiştir. Bilhassa vahiy-hukuk irtibatının gözler önüne serilmesi noktasında önemli bir boşluğu dolduran fıkhî tefsirleri kaleme alan müellifler, tüm İslâmî ilimlerin birikimlerinden yararlanmakla beraber ahkâm ayetlerine ilişkin açıklamalarını, usûl-i fıkıhın kendilerine temin ettiği teorik zemin üzerinde ve makâsıd-ı şerî'a ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Ahkâm Ayeti, Ahkâmu'l-Kur'an, Fıkıh, Tefsir, Fıkhî Tefsir, Fıkhî Değer

ABSTRACT

Writer's Name	: Muhammet KURTULUŞ
University	: Bursa Uludağ University
Institue	: Social Sciences Institue
Anabilim Dalı	: Basic Islamic Sciences
Bilim Dalı	: Islamic Law
Tezin Niteliği	: Master
Sayfa Sayısı	: xii +152
Mezuniyet Tarihi	: ... /.../
Tez Danışman(lar)ı	: Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ

Conceptualizing of Ahkam Verses and Jurisprudential Value of Ahkam el-Qur'an Literature

Conceptualizing of ahkam verses which consists of the term “hukm” which possesses a central position in the Islamic thought and the term “ayah” which refers to the smallest unit of the Qur'an has turned in a form in which it indicates the Qur'anic text which comprises juristic regulations either directly or indirectly by the fact that the judicial field has been intrinsic to the Islamic jurisprudence allied with the religious disciplines gaining independence and that the juristic aspect of the term “hukm” outweighs even though each verse in the Qur'an forms basis for the values or principals relating to the belief, religious practices and ethics and carries a “hukm” pertaining to those. Ahkam verses which incorporate specialties such as gradual legislation, easiness in charging obligations, concentrating on general provisions, basing upon maslaha, looking out for the balance in the individual-society and this world-afterworld relations and having a universal character.

Ahkam al-Qur'an studies which are written up by the virtue of understanding, analyzing and commentating the ahkam verses has carried out some other functions such as clarifying the juristic aspect of the Qur'anic text, grounding a base for fractional views, demonstrating the relation between the signification of the Qur'an and other judicial (shar'i) reasons by emphasizing its functionality and exposing the epistemological value which the ahkam verses carries in the eyes of the jurisprudence scholars within the context of bringing verdicts. The authors who put the jurisprudential commentaries which fill a tremendous gap about bringing the connection between revelation and jurisprudence to light down on paper has come up with their explanations about ahkam verses basing upon the theoretical ground which the “usul al-fiqh” (methodological jurisprudence) provided them within the scope of maqasid al-shari'a (objectives of shari'a).

Keywords:

Ahkam Verses, Ahkam al-Qur'an, Jurisprudence, Commentary, Jurisprudential Commentary, Jurisprudential Value

ÖNSÖZ

Hayatı tüm evreleri ile kuşatan dinin, hukukî mecrada söz söylememesi düşünülemez. Yüce Allah'ın bir hidâyet kaynağı ve rehber olarak insanlığa lütfettiği Kur'an-ı Kerim, ihtiva ettiği hukukî öz ile doğrudan veya dolaylı olarak çok sayıda fikhî hükme delalet etmektedir. Bu bağlamda İslâm hukukunun birincil başvuru mercii olan Kur'an, hukuk üretiminin ana veri kaynağı haline gelmektedir.

İslâm âlimlerinin vahyin hukukî veçhesini anlama ve hayata aktarma çabalarının bir yansıması olarak vücut bulan ahkâmü'l-Kur'an literatürü, hem vahiy-hukuk irtibatını belirgin kılma hem de İslâmî ilimlerin kazanımlarını Kur'an etrafında cem etme işlevlerini yerine getirerek vahiy merkezli zengin bir birikimin husûle gelmesine katkı sağlamıştır.

Çalışmamızın oluşumunda katkılarını esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ olmak üzere tüm hocalarıma şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca maddî ve manevî desteklerini her zaman hissettiğim değerli âileme de teşekkürü bir borç biliyor, araştırmamızın hayırlara vesile olmasını Yüce Allah'tan niyâz ediyorum.

Muhammet KURTULUŞ

Bursa 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GRAFİKLER.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ	3
III. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ, KAYNAKLARI VE YÖNTEM	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: AYET, HÜKÜM VE AHKÂM AYETİ KAVRAMLARI

1. KUR'AN-I KERİM'İN GENEL ÖZELLİKLERİ VE AYET KAVRAMI	9
1.1. Tanım ve Genel Özellikler.....	9
1.2. Muhteva	11
1.3. Formel Nitelikleri	12
1.3.1. Sûre:	12
1.3.2. Ayet:.....	13
1.3.2.1. Mekkî Surelerde Bulunan Ayetler.....	15
1.3.2.2. Medenî Surelerde Bulunan Ayetler	17
2. İSLÂM HUKUKUNDA HÜKÜM KAVRAMI	18
2.1. Hüküm Kavramının Etimolojik Yapısı ve Tanımı	18
2.2. Hüküm Çeşitleri.....	22
2.2.1. Teklîfi Hüküm- Vaz'î Hüküm.....	22
2.2.2. Azîmet Hükümü-Ruhsat Hükümü.....	23
2.2.3. Taabbudî Hüküm- Ta'lîlî Hüküm	24
2.2.4. Kazâî Hüküm- Diyânî Hüküm	25
2.2.5. Kat'î Hüküm- Zannî Hüküm.....	25

2.2.6. Tahkîkî (Olgusal) Hüküm- Takdîrî Hüküm	26
2.2.7. Tümel (Küllî) Hüküm- Tikel (Cüz'î) Hüküm	27
3. AHKÂM AYETİ KAVRAMSALLAŞTIRMASI.....	27
3.1. Ahkâm Ayeti Kavramının Mahiyeti ve Tanımı	28
3.2. Ahkâm Ayetlerinin Tasnîfi	31
3.2.1. Fıkhın Ana Konularına Göre Ahkâm Ayetleri.....	31
3.2.2. Nâzil Olduğu Döneme Göre Ahkâm Ayetleri.....	33
3.3. Ahkâm Ayetlerinin Sayısı.....	34
4. AHKÂM AYETLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE AHKÂM AYETLERİNİN FIKHÎ BİLGİYE KAYNAK OLMADAKİ EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ.....	36
4.1. Ahkâm Ayetlerinin Özellikleri	36
4.1.1. Genel Hükümlere Ağırlık Verilmesi.....	36
4.1.2. Tedrîc İlkesinin Uygulanması.....	38
4.1.3. Teklifte Kolaylık İlkesinin Benimsenmesi.....	39
4.1.4. Maslahatın Temel Alınması	40
4.1.5. Evrensel Tabiata Sahip Oluşu	41
4.1.6. Dünya-Ahret ve Birey-Toplum Dengesini Gözetmesi.....	41
4.2. Ahkâm Ayetlerinin Fıkhî Bilgiye Kaynak Olmadaki Epistemolojik Değeri....	42
4.2.1. Ahkâm Ayetlerinin Hükümlere Kaynak Olması.....	42
4.2.1.1. Teklîfî Hükümlere Kaynaklık Etmesi	42
4.2.1.2. Vaz'î Hükümlere Kaynaklık Etmesi	44
4.2.1.3. Kat'î – Zannî ve Taabbudî -Ta'lîlî Hükümlere Kaynaklık Etmesi.....	44
4.2.1.4. Kazâî ve Diyânî Hükme Kaynaklık Etmesi.....	45
4.2.1.5. Tümel ve Tikel Hükümlere Kaynaklık Etmesi.....	46
4.2.2. Ahkâm Ayetlerinin Şer'î Delillere Dayanak Olması	46
4.2.2.1. Kitap Delili	47
4.2.2.2. Sünnet Delili.....	47
4.2.2.3. İcmâ Delili	48
4.2.2.4. Kıyas Delili.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜ: MAHİYET, GELİŞİM SÜRECİ VE ESERLER

1. AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN MAHİYETİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ	51
1.1. Konusu ve Amacı	51
1.2. Tarihsel Gelişim Süreci	52
1.2.1. Hz. Peygamber Dönemi	52
1.2.2. Sahâbe Dönemi	55
1.2.3. Tâbiûn Dönemi.....	58
1.2.4. Mezheplerin Teşekkülü ile Başlayan Süreç	61

2. AHKÂMU'L-KUR'AN ALANINDA YAZILAN ESERLER	63
3. AHKÂMU'L-KUR'AN ESERLERİNİN ASIRLARA VE MEZHEPLERE GÖRE KRONOLOJİK DAĞILIMI	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN FIKHÎ DEĞERİ

1. GENEL ÇERÇEVE.....	108
2. AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN İSLÂMÎ İLİMLER ARASINDAKİ KONUMU	109
3. AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜ- FIKIH İLİŞKİSİ	112
3.1. Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü ve Kur'an'ın Teşrîî Vasfı	112
3.2. Ahkâmu'l-Kur'an – Fıkıh Usûlü İlişkisi.....	115
3.3. Ahkâmu'l-Kur'an – Furû-1 Fıkıh İlişkisi	124
3.4. Ahkâmu'l-Kur'an Literatüründe Mezhebe Bağlılık Sorunsalı	128
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA	140

GRAFİKLER

Grafik 1: Ahkâmu'l-Kur'an Eserlerinin Asırlara Göre Kronolojik Dağılımı	100
Grafik 2. Hanefî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri	101
Grafik 3:Malikî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri	101
Grafik 4: Şâfiî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri	102
Grafik 5. Hanbelî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri	102
Grafik 6. Şii-İmâmî-Zeydî Mezhepleri Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri	103
Grafik 7: Diğer Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri	103
Grafik 8: Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü Toplu Görünüm 1	104
Grafik 9: Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü Toplu Görünüm 2.....	104
Grafik 10: Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü Asırlara Göre Yüzdellik Görünüm.....	105

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.t. : Adı geçen tez
- bkz. : Bakınız
- bs. : Baskı / Basım
- c. : Cilt
- ev. : Çeviren
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi
- hz. : Hazreti
- krş. : Karşılaştırmız
- . : Ölüm tarihi
- s. : Sayfa
- sas. : Sallallahu aleyhi ve sellem
- sy. : Sayı
- ty. : Basım tarihi yok
- vb. : Ve benzeri
- vd. : Ve devamı
- vs. : Vesair(e)
- yy. : Basım / yayın yeri yok
- yay. : Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Vahyin nüzûlü ile ilâhî aktarıma doğrudan tanıklık eden toplumdaki bu yana Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması meselesi, tüm inananların düşüncelerini tekdüzelik bir odak noktasını teşkil etmiştir. Hz. Peygamber (sas) hayatta iken anlama ve uygulamaya dair zihinlerde beliren sorular, onun otoritesi ve nezâreti altında açıklığa kavuşmuş ve dini pratik bu minval üzere cereyan etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatı ile başlayan süreçte hayatın olağan akışı içerisinde yeni ortaya çıkan soru ve/veya sorunlara cevap üretmeye dönük olmak üzere dinî boyutta peygamberî gözetimin ortadan kalkması ve sonrasında vahiy sürecine tanıklık etmiş olan sahabe neslinin dâr-ı bekâyâ irtihalleri ile birlikte Müslümanlar, Kur'an'ı anlama hususunda yitirdikleri nüzûl döneminin vahiy destekli insanî otorite unsurları yerine dinin orijini temel alan ve genel kâide formundaki ilmî prensiplere istinat etme zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in vahyin aktarımı, açıklaması ve uygulanması ekseninde ortaya koymuş olduğu zihniyet (sünnet) ve ilk muhataplar olan sahâbenin tatbikatı esas alınarak birtakım ilmî oluşumlar zuhur etmiştir. Kadim devirde fikhî ve kelâmî perspektifte şekillenen ilmî gruplaşmalar, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması meselesini temel hareket noktası edinmişlerdir. Bilhassa fıkıh ilminin usûlî yönü, doğrudan ilâhî mesajın idrakine müteallık olarak dinî sahada söz söylemenin imkânı ve tutarlılığı ile ilgilenmektedir, denilebilir.

Tarihî seyir içerisinde fikhî mezheplerin teşekkülü ile beraber dinî bilginin elde edilmesinde, daha önce öz olarak varlığını hissettiren fıkıh usûlünün etkisi görünür hale gelmiştir. Mezhepler, sahip oldukları müktesebat ve usûl farklılaşmaları vasıtasıyla dinî verileri farklı yorumlama tekniklerine tabi tutmuşlardır. Bu sayede zenginleşen metodolojik birikim, sonraki dönemlere de etki edecek biçimde gelişmiş ve ister inanç ister hukuk boyutunda olsun din adına konuşmanın belli ilmî kurullarla çevrili bir mecrada gerçekleşmesini temin etmiştir. Bu kabilden olmak üzere Kur'an'ın anlaşılması faaliyeti de söz konusu usûl dairesi içerisinde vâki olacaktır.

Herhangi bir eseri, kendisinden sonra ortaya çıkmış ilmî disiplinlerden biri ile sınırlamaya çalışma ameliyesi, anakronik olmanın yanı sıra o eserin kuşatıcılığını ve

ufkunu da daraltıcı bir etkiye yol açmaktadır. Bu minvalde Kur'an-ı Kerim'i - her ne kadar vahyin nüzûl döneminde belli başlı prensipleriyle varlığını hissettirse de- fıkıh, kelâm gibi sonradan müstakil birer ilmî branş haline evrilmiş disiplinlerin sınırlarına hapsederek onu salt hukuk veya inanç esasları ve kelam kitabı mesabesinde değerlendirmeye tabi tutmak bilimsel bir tutum olmayacaktır. O, salt hukuk ve/veya inanç kitabı olmadığı gibi sadece ahlâk, tıp, tarih, sosyoloji vs. eseri de değildir. Söz konusu bilimlerin metodolojik çerçeveleri ile tahdit edilemeyecek düzeyde bir retoriğe ve mana genişliğine sahiptir. Kaldı ki Kur'an-ı Kerim bir yana, bu indirgeyici ve anakronik bakış açısının elverişsizliği belli başlı bazı ilmî disiplinler özelinde de kendini göstermektedir. Söz gelimi modern dönemlerde fıkıh ilmini, hukuktan ibaret görmek şeklinde tezahür eden anlayış biçiminin fıkıhın anlam dünyasını tam olarak yansıtmaktan aciz kaldığı izahıta varestedir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın vahyi olması sebebiyle ilâhî kelâm vasfını haiz olan Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir daraltıcı unsurun etkisinden olabildiğince uzak, engin bir bakış açısıyla anlaşılması noktasında gayret sarf etmek yerinde bir tavır olacaktır, denilebilir. Bunu yaparken söz konusu anlama işleminde nüzûl döneminden sonra ortaya çıkan ilimlerin verilerinden yararlanılmasında da bir beis yoktur. Bununla birlikte temelde fıkıhın bir anlama ameliyesi olması ve bilimsel çerçevede bir metodolojik zenginliğe sahip oluşundan hareketle Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına olan katkısı inkâr edilemez boyuttadır.

Sözlük anlamı itibarıyla bir anlama ve kavrama edimini imleyen fıkıh mefhumunun, ilk dönemlerde dinin tüm boyutlarını şamil olacak şekilde tümel bir anlama ve kavrama işlemi olarak telakki ediliyorken İslâmî ilimlerin branşlaşması ve özellikle kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerin belirginleşmesi neticesinde zamanla uğraş alanı olarak sadece şer'î amelî boyuta indirgenmesi ile birlikte fıkıh sahasında çalışan ulemânın Kur'an-ı Kerim'e müteallık anlama çabası, ahkâm ayeti olarak isimlendirilen ayet-i kerimeler üzerinde yoğunlaşmıştır.

İlahî kelâmın hukukî çehresini yansıtan ahkâm ayetlerinin algılanması, yorumlanması ve zaman geçtikçe belirginleşen soru(n)lar karşısında işlevselliğini koruması babında çeşitli fıkıh ekollerine mensup (bir kısmı fakîh) müfessirlerin telif ettikleri ahkâmü'l-Kur'an eserleri, mezhep müktesebatı istikametinde Kur'an'ın daha ziyade ibâdet, muâmelât ve ukûbât alanlarındaki emredici, düzenleyici ve tamamlayıcı

direktiflerini okuyucuya aktarma gayretinin bir neticesi olarak meydana gelmiştir. Bu bağlamda ilk dönemden günümüze pek çok çalışma ortaya konmuş, ahkâmu'l-Kur'an sahasında zengin bir birikim hâsıl olmuştur.

Fıkhî tefsir hareketi olarak da lanse edilen ahkamu'l-Kur'an yazını, Kur'an'ın anlaşılması ve hayata yansması noktasında tefsir ve fıkıh ilimlerinin kesişim noktası olmasının ötesinde İslâmî ilimlerin iç bütünlüğünü sağlama, zengin fıkıh kültürünün vahiy kaynaklı esaslarını tespit etme, furû'-ı fıkıh ile fıkıh usûlünün ana kaynak olan Kur'an ile irtibatını gösterme gibi fonksiyonları açısından da incelenmeye değerdir. Çalışmamız, ahkâmu'l-Kur'an literatürünün söz konusu özellikleri bağlamında fıkhî değerini ortaya çıkarma amacına matuftur.

II. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim insanlığa yapılan son ilahî aktarım olması hasebiyle tüm çağları ihata etmekte ve bunun bir uzantısı olarak da zaman ve mekânla sınırlandırılmayacak ölçüde hayatın bütün boyutlarını kapsayıcı bir niteliği bünyesinde barındırmaktadır. Sahip olduğu bu kuşatıcı özellik sebebiyle dinin hemen her sahası, orijin noktasını Kur'anî referanslara ircâ etme imkânı bulmaktadır. Söz gelimi kelâm ilmi iman esaslarını, tasavvuf ilmi ahlâka ve zühde dair görüşlerini temellendirme sadedinde Kur'an'a müracaat etmekte ve buradan edindiği ilkesel verilerle konumunu güçlendirmektedir. Öyle ki mezkur tutum Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini incelemeyi ve açıklamayı kendine misyon edinen hadis ilminde dahi kendi ilmî meşruiyetini temellendirme ve rivayetlerin hüccet olma karakterini tahkim etme hususunda kendini göstermektedir. Binaenaleyh fıkıh ilmi de sair İslami ilimler gibi ana istinatgâh olarak Kur'an-ı Kerim'i görmüştür. Kısaca, Kur'an'da yer alan ve hukukî birtakım düzenlemeler içeren nasslar olarak tanımlanabilecek ahkâm ayetleri, Kur'an-ı Kerim'in amelî noktada hayata yansıyan veçhesini oluşturması münasebetiyle İslâm hukukunun temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda ahkâm ayetlerinin mahiyeti hakkında yapılacak araştırma bir bakıma fukahâ nezdinde Kur'an-ı Kerim'in şer'î-amelî hükümlere delil olma boyutundaki epistemolojik değerini saptamaya yapacağı katkı açısından önem arz etmektedir. Buna ilave olarak ahkâm ayeti isimlendirmesi ile fıkıh ilminin hukuklaşma yolunda geçirdiği değişim arasında paralellik olup olmadığı, mezkur ayetlerin tarihselliği

sorunsalı, hukuksal düzenleme içeren ayetlerin nev-zuhur meseleler karşısındaki fonksiyonelliği ve fıkıh öğretisi ile bağlantısını tespit noktasında katkı sağlayacaktır.

III. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ, KAYNAKLARI VE YÖNTEM

Ahkâm Ayeti Kavramsallaştırması ve Ahkâmu'l-Kur'an Literatürünün Fikhî Değeri ismini taşıyan çalışmamız üç bölüm ve sonuçtan müteşekkildir.

Kavramsal Çerçeve: Ahkâm, Hüküm ve Ahkâm Ayeti Kavramları adlı ilk bölümde öncelikle konunun alt yapısını oluşturmak amacıyla İslâm hukukunda kitap delili olarak isimlendirilen Kur'an-ı Kerim'in genel özellikleri ortaya konulacak, ardından ahkâm ayeti kavramının bileşenleri olan ayet ve hüküm kavramları hakkında bilgi verilecektir. Söz konusu bilgilendirmenin konumuzla doğrudan bağlantılı olmasına dikkat edilecek, söz gelimi Kur'an'ın cem'i, istinsâhı veya tevîli gibi temalara temas edilmeyecektir. Akabinde tezimizin odak noktasını oluşturması bağlamında ahkâm ayeti kavramsallaştırmasının oluşum süreci hakkında tarihsel ve olgusal analiz yapılacaktır. Ardından ahkâm ayetlerinin konu ve dönem bazlı tasnifine yer verilecek ve ahkâm ayetlerinin sayısına ilişkin yapılan değerlendirmeler okuyucuya sunulacaktır. Yine bu kısımda ahkâm ayetlerinin özellikleri ve ahkâm ayetlerinin fikhî bilgiye kaynak olmadaki epistemolojik değeri başlığı altında ahkâm ayetlerinin genel vasıfları, İslâm hukuku açısından ne anlam ifade ettiği ve fıkıh mezheplerinin Kur'an ayetlerine delil olma bakımından atfettikleri değer açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca konunun işlenişi sırasında temel İslam bilimlerindeki iç bütünlük açısından ahkâm ayetlerinin konumu ve hukuk üretimi hususunda sâbite fonksiyonu icra etme potansiyeli tartışılacaktır. Ancak ahkâm ayetlerinin tek tek tefsirine yer vermek ve bunların yorumlanmasında kullanılan tafsilatlı prensiplere değinmek başka çalışmalara bırakılıp tez konumuzun sınırları dışında kalacaktır.

Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü: Mahiyet, Gelişim Süreci ve Eserler isimli ikinci bölümümüzde ahkâm ayetleri çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'i anlama çabası olarak temayüz eden alan yazınının ortaya çıkmasına olan ihtiyaç dile getirildikten sonra, tarihî perspektifte geçirdiği gelişim evreleri, telif edilen eserlerin genel özellikleri ve müellifler hakkında öz mahiyette bilgi verilerek eserlerin tanıtımı yapılacaktır. Eser tanıtımlarında

müellifin mensup olduğu mezhep ve ilmi gelenek, yaşadığı dönem, eseri telif ediş amacı ve takip ettiği yöntem gibi özelliklere temas edilecektir.

Ahkâmu'l-Kur'an Literatürünün Fıkhî Değeri adlı üçüncü bölümde ise, mezkur alan yazının, usûl-i fıkıh ve furû-i fıkıh ile kurduğu ilişki, Kur'an metnini sübjektif algılamalardan koruma ve vahyin anlaşılması meselesine delile dayalı nesnellik kazandırma işlevi, bu mecrada kaleme alınan kitapların muhteva ve şekil özellikleri cihetinden fıkıh müdevvenatı ile mukayesesi, eserlerde serdedilen hükümlerde mezhep içi tutarlılık ve bu alan yazının oluşmasının müspet ve menfi neticeleri incelenecektir.

Sonuç bölümünde ulaşılan neticeler öz halinde okuyucuya sunulacaktır.

Tezimizin ilk bölümünde Kur'an-ı Kerim'in ana hatlarıyla tanıtımı için Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, ez-Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân*'ı gibi tefsir usûlü ve tefsir tarihi eserlerinden; hüküm teorisinin izahı çerçevesinde Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*, Neseffî'nin *Keşfü'l-Esrâr*, Ebu Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-'Udde*, Şevkânî'nin *İrşâdu'l-Fuhûl*, Hallâf'ın *İlmu Usûli'l-Fıkıh*'ı gibi usûl-i fıkıh kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca tezde yer alan ayet meallerinde, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meâl ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Kur'an-ı Kerim mealinden yararlanılmış, yeri geldikçe işlenen konu bağlamında diğer meallerden de istifade edilmiştir.

Ahkâm ayeti kavramı incelenirken Kur'an'ın genel özellikleri ve ayet kavramı ile İslam hukukundaki haliyle hüküm nazariyesi hakkında konunun sınırları çerçevesinde bilgi verilmiş, sonrasında bu iki kelimenin birleşiminden meydana gelen ahkâm ayeti kavramı, analiz edilmeye çalışılmış, bu bağlamda tefsir ve fıkıh usûlü kitaplarından müştereken istifade edilmiştir.

Çalışmamızın ana eksenini oluşturması dolayısıyla ana başvuru kaynaklarımızı ahkâmu'l-Kur'an eserleri oluşturmuştur. Bu çerçevede ulaşılabilen eserler mümkün olduğu kadar orijinal dillerinde incelenmiş, ulaşılamayanlar ise ilgili tez veya makale çalışmalarından takip edilmiştir. Ahkâmu'l-Kur'an eserleri incelenirken bu literatürün mahiyeti, ortaya çıkış gerekçeleri, işlevselliği ve tarihî seyri fıkıh ilmi ile irtibatlı olarak ortaya konulmuş, konumuzun sınırlarını aşması sebebiyle söz konusu eserlerde yer alan usûlî meselelere temas edilmemiştir. Mamafih ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde mezhebe

âidiyet ve bağıllık konusunda çeşitli mezheplerin furû' kitapları ve fetva mecmuaları referans gösterilmiştir. Mezhepler arası ve mezhep içi karşılaştırmalarda Kâdi İsmail, Cessâs, Tahâvi, eş-Şâfiî, Kiyâ el-Herrâsi, Kurtubî, İbnü'l-Arabî, İbn Feres, İbn Nureddin, Tarîfi, Sıddık Han ve Sâbûnî'nin eserleri merkeze alınmış, modern dönem çalışmaları ve diğer eserlere yeri geldikçe atıf yapılmıştır. Yapılan mukayeselerde müelliflerin ortak olarak işledikleri meselelerin örnek verilmesine özen gösterilmiştir.

Ahkâmu'l-Kur'an eserlerine ilişkin bilgi sunulurken imkan dahilinde eserlerin kendilerine ve Mevlâ el-Huseyn'in *İlmu Ahkâmi'l-Kur'an*'ına, Mennâu'l-Kattân'ın *Târihu't-Teşri'i'l-İslâm*'ına, Muhammed el-Hucvî'nin *el-Fikru's-Sâmi fi Târihi'l-Fıkhî'l-İslâmî* adlı eserlerine müracaat edilmiş ve müelliflerinin biyografileri ile ilgili bilgi verilirken İbnü'n-Nedim'in *el-Fihrist*'ine, Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sına, Zirikli'nin *el-A'lâm*'ına, Ömer Rıza Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-Müellifîn*'ine, Celaleddin es-Suyûtî, Şemseddin ed-Davûdî ve Ahmed el-Edirnevî'nin *Tabakâtu'l-Müfessirîn*'lerine, es-Sadefî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*'ına İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'ına ve Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi* isimli eserlerinden faydalanılmıştır.

Çalışma esnasında gerekli görülen noktalarda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden istifade edilmiş ve İSAM ilahiyat makaleler veri tabanında yer alan makalelerden yararlanılmıştır.

Son dönemde ahkâm ayeti kavramı ve ahkâmu'l-Kur'an literatürü ekseninde akademik çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Mevlüt Güngör tarafından 1981 yılında tamamlanan '*Cessâs ve Fıkhî Tefsiri*', Abdullah Bayram tarafından 2008'de kaleme alınan '*Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri*', Mustafa Hocaoglu tarafından 2010'da yazılan '*Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsi ve İbn Arabî Örnekleri*', Fatma Solaker tarafından 2019'da tamamlanan '*Zemahşeri'nin Keşşâf Tefsirindeki Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu*' ve Hidayet Zertürk tarafından 2020 yılında kaleme alınan '*Ahkâm Ayetleri ve Tarihselcilik*' adlı doktora tezleri ile Abdülkerim Ünalın tarafından 1990'da tamamlanan '*İlkiya Herrâsi ve Ahkâmu'l-Kur'an'ındaki Metodu*', Hüseyin Emin Sert tarafından 1995 senesinde yazılan '*Tefsir Tarihinde Fıkhî Tefsirler ve İmam Şâfi'ye Nispet Edilen Ahkâmu'l-Kur'an*', Mustafa Demir tarafından 2010'da tamamlanan '*İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman*',

Baha Eddin Aljasem tarafından 2015 senesinde yazılan ‘*Nur Sûresi Bağlamında Ahkâm Ayetlerinin Tefsirinde Fikhî Mezheplerin Etkisi*’, ve Şeyma Çayırpınar tarafından 2019’da kaleme alınan ‘*İmam Suyûtî’nin el-İklîl fî İstinbâti’t-Tenzîl Eserinin Ahkâmı’l-Kur’an Açısından Değerlendirilmesi*’ adlı yüksek lisans tezleri, bu alada yapılan araştırmalara örnek olarak verilebilir. Ayrıca Türkiye dışında da mezkur alana ilişkin tez çalışmaları bulunmaktadır. Bu çerçevede Ali b. Süleyman el-Abîd tarafından 2010 yılında tamamlanan ‘*Tefâsîru Âyâti’l-Ahkâm ve Menâhicuhâ*’ isimli doktora tezi ve Abdülilâh el-Hûrî tarafından yazılan ‘*Esbâbu İhtilâfi’l-Müfessirîn fî Tefsîri Âyâti’l-Ahkâm*’ adlı eserler zikredilebilir.

Yukarıda verilen eserlerin bir kısmında ahkâm ayeti kavramına genel manada temas edilmekte ve tezin odak noktasını diğer bölümler teşkil etmekte iken, bir kısmında da ahkâmı’l-Kur’an literatürü, yüzeysel olarak tanıtılmış ve fikhî ilmi ile olan münasebetine temas edilmemiştir. Tezimizi, önceki çalışmalardan ayıracak en temel vasıflar, gerek ahkâm ayeti kavramsallaştırmasına gerek de ahkâmı’l-Kur’an literatürüne ilişkin detaylı analizlere yer verilmesi ve bu bağlamda hem ahkâm ayeti kavramının hem de ahkâmı’l-Kur’an alan yazınının fikhî değerinin ortaya çıkarılması olacaktır. Dolayısıyla çalışmamız her iki alana da fikhî ilminin penceresinden bakacak ve ahkâmı’l-Kur’an literatürünün fikhî-Kur’an irtibatını sağlama noktasındaki işlevi vurgulanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: AYET, HÜKÜM VE AHKÂM AYETİ KAVRAMLARI

1. KUR'AN-I KERİM'İN GENEL ÖZELLİKLERİ VE AYET KAVRAMI

Yüce Allah tarih boyunca insanların hem dünya hem de ahiret saadetlerini temin etmek, onlara yaratılış amaçlarını ve bu amaçlar doğrultusundaki görev ve sorumluluklarını bildirmek üzere kendi içlerinden seçtiği¹ nice peygamber göndermiş ve bu peygamberler vasıtasıyla ilahî hitabını insanlığa ulaştırmıştır. Söz konusu lâhûtî aktarımın son aşamasını Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'an-ı Kerim oluşturmaktadır.

1.1. Tanım ve Genel Özellikler

Sözlükte toplamak, okunan şey, okumak anlamlarına gelen Kur'an lafzı terim olarak; 'Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla son peygamber Hz. Muhammed'e Arapça olarak tedricen indirilen, Mushaflarda yazılan, tevâtürle (yalan üzerinde birleşmelerini aklın kabul etmediği bir topluluk tarafından yapılan rivayet yoluyla) nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha suresi ile başlayıp Nâs suresi ile biten, insanların benzerini meydana getirmekten âciz kaldığı ilahî kelâm'² olarak tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımdan hareketle Kur'an'ın başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir;

Kur'an, lafzı ve manasıyla Allah kelâmıdır. Bu niteliği dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, kendisi dışındaki kutsal kitaplar, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler ve Kur'an'ın tercüme veya meallerinden ayrılmaktadır.

İçeriği Allah'a ait olsa dahi kutsî hadisler de Kur'an metni gibi değerlendirilmezler. Lafızları Hz. Peygamber'e ait olduğu için diğer hadislerle aynı kurallara tâbi tutulan³ bu hadislerin lafzı müciz olmadığı gibi, sübutlarındaki kat'îlik de mutlak değildir. Ayrıca bu rivayetler fikhî hüküm ihtiva etmekten ziyade Allah-kul ilişkisinin keyfiyetini betimlemeye dönüktür.

Kur'an tevâtür yoluyla nakledilmiştir. Kur'an-ı Kerim, her asırda yalan üzerinde kasıtlı olarak veya tesadüfen birleşmelerini aklın kabul etmediği bir topluluk tarafından yapılan rivayetler yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Naklin tevâtür yoluyla yapılması Kur'an'ın her türlü değişim, inhiraf ve yanlış aktarımdan ârî olduğu anlamına

¹ İbrahim 14/11; el-Hac 22/75.

² Abdülhamit Birışık, "Kur'an (III. Tertibi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, s. 383; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s.34.

³ Selman Başaran, M. Ali Sönmez, *Hadis Usulü ve Tarihi*, 6. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2015, s. 114.

gelmekte ve Kur'an'ın korunmuş⁴ olma vasfını ortaya koymaktadır. Ayrıca, aktarımda bulunanların söylemlerinin sıhhati ve nakledilen konunun doğruluğu hakkında kesin bilgi ifade etmektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim metninin sübûtu kat'îdir.

Kur'an mûciz bir kitaptır. Allah kelâmı olması hasebiyle Kur'an-ı Kerim beşer üstü nitelikleri haizdir. Kur'an'ın mûciz oluşundan maksat, onun tüm insanları kendi benzerini meydana getirmekten aciz bırakmasıdır. Bu husus *قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا* “De ki: *Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelip birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini getiremezler.*”⁵ ayet-i kerimesinde de açıkça beyan edilmektedir. Nitekim bizzat Kur'an-ı Kerim'de onun ilâhî kelâm oluşunu inkâr edenlere yönelik yapılan meydan okumalar⁶ karşısında muârizları onun bir suresinin dahi benzerini ortaya koyamamışlardır. Muhaliflerine meydan okumasına rağmen taklit edilememesinin yanı sıra gaybî haberler içermesi, lafız ve mana uyumu, ses ve söz terkindeki ahenk, aynı anda farklı seviyelere hitap etmesi, bilimsel birtakım hadiselere işaret etmesi⁷ ve her zaman ve mekânda beşeriyetin ihtiyacını karşılamaya dönük ilkeler içermesi de Kur'an'ın mûciz olma niteliğini takviye etmektedir.

Kur'an'ın dili Arapça'dır. Peygamberlerin, görevlendirildikleri toplumlarda Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ideal manada ulaştırmaları amacıyla Yüce Allah her peygambere kendi toplumunun diliyle hitap etmiş ve vahyini onların diliyle göndermiştir.⁸ Vahyin indirildiği coğrafyanın Araplardan oluşması nedeniyle yukarıdaki ilkeye binaen Kur'an'ın dili de Arapça olmuştur.⁹

Orijinal lisanın Arapça olması sebebiyle, Kur'an'ın meâlî veya tefsiri, Kur'an olarak isimlendirilemez. Kur'an'ın hüküm kelimesiyle betimlendiği ayet-i kerîme'de *“Biz Kur'an'ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik”*¹⁰ buyrulurak onun indirildiği toplumun diline mutabık olduğu belirtilmiş ve

⁴ El-Hicr 15/9.

⁵ El-İsra 17/88.

⁶ Yunus 10/38; Hud 11/13; el-İsra 17/88; el-Kasas 28/49.

⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, ss. 176-184.

⁸ İbrahim 14/4.

⁹ En-Nahl 16/103; eş-Şuarâ 26/195; ez-Zuhruf 43/2; el-Ahkâf 46/12.

¹⁰ Er-Ra'd 13/37.

ihativa ettiği ilâhî buyrukların kendi dili ile irtibatı dikkate sunulmuştur. Bu nedenle tercüme, meal veya tefsire dayanılarak hüküm istinbât edilemez.

Kur'an-ı Kerim'in mesajı evrenseldir. Vahyin nüzûlünün tadrîcî¹¹ olması ve bu nedenle dönemin kültür, zihniyet ve ihtiyaçlarının gözetilmesi, dilinin Arapça olması gibi hususlar, Kur'an'ın hitabının evrensel oluşuna mâni değildir. Nitekim pek çok ayet-i kerime Kur'an'ın mesajının evrenselliğine vurgu yapmaktadır.¹² Kur'an diğer kutsal kitaplardan farklı olarak belli bir coğrafya veya toplumu değil tüm insanlığı hedef kitle kabul etmiştir. Binaenaleyh ihtiva ettiği mesele ve hükümler muayyen bir döneme, kavme veya mekâna özgülenemez olup tüm çağları kuşatıcı bir hüviyete sahiptir.

Başka bir zaviyeden bakılacak olursa, Kur'an ilâhî kelam olma vasfının bir yansıması olarak kadîm/ezelîdir. Bu sebeple kültür, coğrafya ve dil gibi evrensel olmayan/ hâdis öğelerin, vaz edilmiş ereği olarak Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine temel teşkil etmesi mümkün değildir.

1.2. Muhteva

Kur'an-ı Kerim tek seferde değil, 23 yıllık bir sürede peyderpey nâzil olmuştur. İlk muhatap toplumla dinamik bir ilişki içerisinde gerçekleşen bu süreçte toplumsal ihtiyaçlar, meydana gelen hadiseler, oluşan soru veya sorunlar çerçevesinde sure ve ayetler farklı zamanlarda Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir. Bu sebeple konu bütünlüğü oluşturacak biçimde bir sıra takip edilmemiş ve sistematik eserlerde alışlageldiği şekliyle bir yapı tesis edilmemiştir. Muhtevayı oluşturan konuların, Kur'an'ın başından sonuna kadar yayılmış halde anlatımı tercih edilmiştir.¹³

Dinin iman, amel ve ahlâk olmak üzere üç temel boyutunu vurgulayan ve Cibril hadisi olarak bilinen hadis-i şeriften¹⁴ hareketle Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin genel manada mezkur alanlara yoğunlaştığı söylenebilir. Bunun yanında mesel ve kıssalar da muhtevayı destekleyici ve tamamlayıcı özellikleriyle Kur'an'da anlatımı zenginleştirici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹¹ El-Bakara 2/213; Hud 11/120; el-İsra 17/106; Furkan 25/32.

¹² El-Bakara 2/185; Al-i İmran 3/138; el-Araf 7/158; es-Sebe' 34/28.

¹³ Mustafa Çağrıç, "Kur'an (V. Muhtevası)", *DİA*, c. 26, s. 390.

¹⁴ Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân" 57; Ebû Dâvûd, "Sünen", 16; Tirmizî, "İmân", 4; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

Bir başka tasnife göre Kur'an-ı Kerim'deki konular amaç ve araç konular olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Amaç konular inanç, ahlâk ve amele müteallik iken, araç konular yaratılış, peygamberlere ve geçmiş toplumlara ait kıssalar, Allah'ın varlığını ve birliğini düşünmeye sevk eden kevnî (kozmozolojik) ayetler ve diğer inanç gruplarının iç yüzünü anlatan ayetler olarak ele alınabilir.¹⁵

1.3. Formel Nitelikleri

Miladî 610 yılında başlayan vahiy sürecinde nâzil olan her ayet Hz. Peygamber tarafından hıfz edilmiş, görevli vahiy kâtiplerine yazdırılarak ilahî murâda muvafık bir şekilde Hz. Peygamber'in belirttiği surette surelerin içerisinde konumlandırılmıştır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim nüzûl sürecinin başından itibaren bir tertibe tabi tutulmuştur.¹⁶ Hz. Peygamber'in aldığı vahyi bizzat hıfz etmesi, vahiy kâtiplerinin Kur'an'ı yazıya geçirdikleri nüshaları özenle muhafaza etmeleri ve ayetleri ezberlemeleri, Kur'an metninin tertibini her türlü değişim riskinden korumuş ve herhangi bir tağayyura uğramadan günümüze ulaşmasını temin etmiştir. Bu sebeple ayetlerin Kur'an'daki sıralanışının tevkîfi olduğunda görüş birliği vardır.¹⁷

Kurân-ı Kerim'de bulunan biçimsel özellikleri sûre ve ayet olarak iki kısımda incelemek mümkündür.

1.3.1. Sûre:

Sözlükte şan, şeref, üstün makam ve itibar anlamlarına gelen ve çoğul formu 'süver' olan kelime terim anlamı olarak 'Çeşitli sayıda ayetlerden müteşekkil Kur'an bölümü' manasına gelmektedir. Sûre kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de terim anlamıyla kullanılmıştır.¹⁸ Sûreler kendi içinde konu bütünlüğüne sahip Kur'an-ı Kerim'in iskeletini oluşturan pasajlardır.¹⁹ Mushafta 114 sûre bulunmakta, bunların en kısası 3, en uzununu 286 ayetten oluşmaktadır. Sûreler sahip oldukları ayet sayısı bakımından farklı isimlendirmelerle de tasnif edilmişlerdir. Ayet sayısı yüzden fazla olanlar 'tıval', ayetleri

¹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 9. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015, ss. 21, 22.

¹⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 99.

¹⁷ Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, 1972, c.1, s.256.

¹⁸ Ayrıca bkz. el-Bakara 2/23; et-Tevbe 9/64, 86, 124, 127; Yunus 10/38; Hud 11/13; en-Nur 24/1; ez-Zuhruf 43/53; Muhammed 47/50; el-Müddessir 74/51.

¹⁹ Abdülhamit Birışık, "Sûre", *DİA*, c. 37, s. 538.

yüz civarında olanlar ‘miûn’, yüzün altında olanlar ‘mesânî’, ayetleri kısa ve besmeleli fasılaları fazla olanlar ise ‘mufassal’ olarak adlandırılmıştır.²⁰

Sûrelerin tertibinin tevkîfi mi içtihadî mi olduğu hususu tartışmalı olsa da söz konusu sıralamanın tevkîfi olduğu görüşü daha çok kabul görmüştür. Nüzûl sürecine muvafık olmak üzere Kur’an’ın sûreleri Mekkî ve Medenî olmak üzere iki dönemde incelenebilir.

Bedreddin ez-Zerkeşî’nin verdiği bilgiye göre bu taksim âlimler tarafından zaman, mekân ve hitap kıstaslarına bağlı olarak üç şekilde tanımlanmıştır. İlk tanıma göre Mekke’de nâzil olan sûrelere Mekkî, Medine’de nâzil olanlara Medenî ismi verilmektedir. Zamanı ölçüt kabul eden ikinci grup âlim hicretten önce nâzil olan sûreleri Mekkî, hicret sonrası nâzil olanları Medenî olarak tavsif etmiştir. Buna göre bir sûre hicretten sonra Mekke’de de nâzil olsa Medenî kabul edilmektedir. Üçüncü görüşte ise hitap edilen topluluk esas alınmış ve Mekke ehline yönelik söylevi olan sûreler Mekkî, Medine ehlini muhatap alan retoriğe sahip olanlar Medenî olarak adlandırılmıştır.²¹ Bununla birlikte zamanı kıstas kabul eden ikinci görüş genel kabule mazhar olmuştur.

Mezkur sınıflandırma ayetlerin iniş dönemlerini göstermesinin ötesinde Kur’an-ı Kerim’in içeriğine dair de izlenim vermektedir. Ancak buna ilişkin açıklamayı içerik analizi bağlamında örneklere değineceğimiz için ayet kavramını açıklarken yapacağız.

1.3.2. Ayet:

Sözlükte ‘bir şeyin mevcudiyetini gösteren alâmet, işâret, mucize, delil’²² anlamlarına gelen ayet kelimesi ıstılâhî manada ‘Kur’an harflerinin bir araya gelmesiyle oluşup sûreleri meydana getiren başı ve sonu muayyen bölüm’ demektir. Çoğulu âyât ve ây’dır.

Kur’an-ı Kerim’de tekil ve çoğul formlarıyla 382 yerde geçen ayet kavramı, sözlükte de karşılığını bulan çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.

- a. **Kur’an birimi:** Ayet kelimesi bizzat Kur’an-ı Kerim’de de terim anlamıyla kullanılmıştır. *O, هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ*

²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 58.

²¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 257.

²² Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Dâr Sâdır, 1414, c. 14, s. 62.

sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihdir..."²³ ayetindeki kullanım bu kabildendir.²⁴

b. **Delil:** Ayet kavramı Kur'an-ı Kerim'de pek çok bölümde delil anlamında kullanılmıştır. Allah'ın varlığını, güç ve kudretini, yaratma noktasındaki mükemmelliğini kanıtlamaya yönelik deliller ayet kelimesi ile ifade edilmiştir.²⁵ Örneğin *إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ وَآخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ* "Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır. Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır. Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgarları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır."²⁶ ayetlerinde bu anlamda bir kullanım söz konusudur. Bu ve benzeri ifadeler, Allah'ın kudretini gösteren ve ilâhî vasıflara delil teşkil eden ayetlerin sadece Kur'an'da değil, tüm varlıklarda mevcudiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

c. **İbret:** *لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِّلْسَانِئِلِينَ* "Andolsun, Yûsuf ve kardeşlerinde (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır."²⁷ ayetinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de ayet kelimesi ibret anlamında da kullanılmıştır.²⁸

d. **Mûcize:** Peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş hakiki elçiler olduğunu kanıtlayan hârikulade olaylar Kur'an'ı Kerim'de çoğu yerde ayet kavramı ile ifade edilmiştir. *وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلَقْتُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئِ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ* "Allah onu İsrailoğullarına bir

²³ Al-i İmran 3/7.

²⁴ Ayrıca bkz. el-Bakara 2/39, 41, 61, 99, 129, 151, 231, 252; Al-i İmran 3/4, 7, 11, 19, 98, 108; en-Nisa 4/56, 140, 155; el-Maide 5/10, 86; el-En'am 6/65, 68, 118; el-Araf 7/126; el-Enfal 8/2, 31; Yunus 10/15, 101; er-Ra'd 13/1; el-Hicr 15/1.

²⁵ Bkz. el-Bakara 2/164; el-En'am 6/95-99; Yunus 10/5, 67; er-Ra'd 13/2-4; en-Nahl 16/66-69; el-Enbiya 21/31-32; er-Rum 30/20-25.

²⁶ El-Casiye 45/3-5.

²⁷ Yusuf 12/7.

²⁸ Ayrıca bkz. Al-i İmran 3/13; Hud 11/103; en-Neml 27/52.

*Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş olur. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer mü'minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır."*²⁹ ayetinde Hz. İsa'nın mucizeleri ayet kelimesi ile ifade edilmiştir. Yine Hz. Salih'in devesi³⁰, Hz. Musa'nın asası ve yed-i beyzâ³¹ mucizeleri söz konusu edilirken ayet kelimesi kullanılmıştır.

- e. **Alâmet:** Kur'an'da ayet kelimesi alâmet/ gösterge anlamında da kullanılmıştır. وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَيِّنَاتٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ وَ قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَيِّنَاتٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir. Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile Mûsâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz bunda şüphesiz, sizin için kesin bir delil vardır."*³² ayet-i kerimesinde ayet kelimesi iki kez yer almış, ilk kullanımda alâmet/ gösterge manasına, ikinci kullanımda delil manasına gelmiştir.

İslâm bilginleri ayetleri nüzûl sürecine paralel olacak biçimde, 'arzî-semâvî', 'hazarî-seferî', 'sayfî-şitâî', 'leylî-nehârî', 'firâşî-nevmî' ve 'Mekkî-Medenî' şeklinde gruplandırmışlardır. Biz burada konumuzla olan irtibatı ve dinî hükümlerin vaz edilmiş süreci ile ilintisi dahilinde Mekkî-Medenî ayetlerine değinmekle yetineceğiz. Kur'an-ı Kerim ayetleri yukarıda da ifade edildiği üzere Mekke ve Medine dönemlerinde tadrîcen nâzil olmuştur. Mekkî ve Medenî surelerde bulunan ayetler içerik bakımından belli başlı ayrımlara sahiptir.

1.3.2.1. Mekkî Surelerde Bulunan Ayetler

Vahyin iniş serüveninde yaklaşık 13 yıllık bir kesiti oluşturan Mekke döneminde nâzil olan ayet-i kerimeler muhteva ve üslup açısından genel olarak aşağıdaki niteliklere sahiptir.

²⁹ Al-i İmran 3/49.

³⁰ El-Araf 7/73.

³¹ El-Araf 7/103, 106-108, 133; Hud 11/96; el-Kasas 28/31, 32, 35; el-Mü'min 40/23.

³² El-Bakara 2/248 Benzer anlam için bkz. en-Necm 53/18.

a. Mekke döneminin vahyin başlangıç evresini barındırması sebebiyle bu dönemde ayetler, ideal birey ve toplumun inşasında öncelikle sahih bir inanç kazandırılması noktasına odaklanmıştır. Pagan kültürde çok tanrılı bir anlayışı benimseyen müşrik topluma Allah'ın birliği ve kudreti³³, lütuf ve rahmetinin genişliği, ilah edindikleri putların ilâhî sıfatlardan uzak metalar oluşu³⁴ gibi hususlar anlatılmıştır. Eskatolojik betimlemelere ve cennet-cehennem tasvirlerine yer verilen ayetlerde müşriklerin, atalarının yanlış inançlarına saplanıp kalmamaları³⁵, ahiret³⁶, peygamber³⁷ ve meleklerle³⁸ ilgili yanlış tasavvurlarını düzeltmeleri hedeflenmiştir.

b. Mekki ayetler anne babaya iyilik³⁹, yakınlara, fakir ve yoksullara yardım⁴⁰, ihlas gibi ahlakî faziletleri örnekleyip teşvik etmiş; haksız yere adam öldürme⁴¹, kız çocuklarının diri diri gömülmesi⁴², yetim malı yeme⁴³ gibi cahiliye devrini simgeleyen yanlış ve çirkin uygulamaları ve ahlâkî noksanlıkları tavsif edip yasaklamış ve insanlığı güzel ahlâk sahibi olmaya yönlendirmiştir.

c. Mekke dönemi ayetlerinde fesahat ve belagate dayalı edebî zevk zirvededir. Ayetler hacim olarak kısa ve özlü, ahenkli ve kafiyelidir.⁴⁴ Diyalektik metodun öncelendiği ayetlerde verilmek istenen mesaja dönük anlatım veciz olup zamanla putperestlerin olumsuz tutumlarının şiddetlenmesi üzerine üslup sertleşmiş ve surelerin genişlemesiyle birlikte ayrıntılara da yer verilmiştir.⁴⁵

d. Mekke döneminin bir başka ayırıcı vasfı, bu dönemde inen ayetlerde önceki toplumlara ilişkin kıssalara yer verilmesidir. Söz konusu kıssaların barındırdıkları ibretler, 'sünnetullah'a dair öğretiler ve öğütler vesilesiyle muhatapların geçmiş ümmetlerin durumlarından ders almaları hedeflenmiş, ayrıca Hz. Peygamber'e vahyedilen ilkelerin evrensel esaslar olduğu gösterilmiş, onun karşılaştığı inkâr ve

³³ El-Mü'minun 23/91-92; et-Tur 52/43; el-Müzzemmil 73/9; el-İhlas 112/1-4.

³⁴ El-En'am 6/94; el-Araf 7/190-194; el-Hac 22/73.

³⁵ El-Araf 7/28; Lokman 31/21; ez-Zuhruf 43/23, 24.

³⁶ El-Kehf 18/48; Yasin 36/48-54, 78-83; es-Saffat 37/16-18.

³⁷ Et-Tur 52/29, 30; en-Necm 53/1, 2.

³⁸ El-İsra 17/40; es-Saffat 37/150; ez-Zuhruf 43/19.

³⁹ El-En'am 6/151; el-İsra 17/23.

⁴⁰ En-Nahl 16/90; el-İsra 17/26; er-Rum 30/38.

⁴¹ El-İsra 17/33; Furkan 25/68.

⁴² En-Nahl 16/58, 59; et-Tekvir 81/8.

⁴³ El-En'am 6/152; el-İsra 17/34.

⁴⁴ Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, c.1 s. 203.

⁴⁵ Mustafa Çağrıç, "Kur'an (V. Muhtevası)", *DİA*, c. 26, s. 391.

yalanlama gibi çeşitli problemlerle önceki peygamberlerin de karşılaştıkları beyan edilerek Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara sabır tavsiye edilmiştir.

1.3.2.2. Medenî Surelerde Bulunan Ayetler

Medine dönemi ayetleri, vayihle birlikte bireysel ve toplumsal alanda vücut bulan birtakım gelişmelere ve karşılaşılan durumların çeşitlenmesine bağlı olarak aşağıdaki özellikleri göstermektedir.

a. Medine döneminde nâzil olan ayetlerde Mekke döneminde alt yapısı oluşturulmaya çalışılan inanç ve ahlâk konularının yanı sıra Allah-kul ilişkileri ve içtimâî hayata ilişkin düzenlemeler yapılmış, dinin uygulamaya yönelik veçhesi sistematize edilmiş ve gerekli hukukî ve siyasî yapının oluşturulması amaçlanmıştır.⁴⁶ Böylece ideal düzeni sağlamak adına Mekke döneminde ıslah, Medine döneminde inşa kavramlarının öne çıktığı söylenebilir.

b. Mekke'deki pagan kültürlü toplumsal yapıdan farklı olarak Medine'de Yahudi ve Hıristiyan inancına mensup gruplarla gerçekleşen temas sonucu ayetlerde, genel manada ehl-i kitaba dair detaylı bilgi veren pasajlara yer verilmiştir. Ehl-i kitap İslâm'a davet edilmiş ve akidelerinin yanlışlığı dile getirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan münafıklara karşı mücadele de ön planda tutulmuştur.⁴⁸

c. Mekke dönemindeki hacimce kısa olan ve ana konulara dair öz bilgiler veren ayetler ağırlıkta iken Medine döneminde nâzil olan ayetler daha uzun, hacimli ve açıklayıcı hale gelmiş, anlatımda üslup sadeleşmiştir.

d. Medine dönemi ayetleri teşri' açısından zenginleşmiş ve ibadetler, hadler, miras, kamu ve devletler hukukuna ilişkin ayrıntılı hükümler barındırmıştır. İlâveten bu dönemde Müslümanların siyasî ve askerî güce kavuşmalarına koşut olarak cihada izin veren ayetler⁴⁹ nâzil olmuş, savaş hukukuna dair ilkeler serdedilmiş ve Müslümanların yaptıkları savaşlara ilişkin bilgi verilmiştir.

Bir ayetin Mekkî ya da Medenî olması asıl itibarıyla onun ihtiva ettiği hükme doğrudan tesir etmemekle birlikte ileride de değineceğimiz üzere birden fazla ayetin aynı

⁴⁶ Mustafa Çağrı, "Kur'an (V. Muhtevası)", *DİA*, c. 26, s. 392.

⁴⁷ El-Bakara 2/105, 109; en-Nisa 4/51; el-Maide 5/17, 72-75.

⁴⁸ El-Bakara 2/8- 20; en-Nisa 4/61-68, 138-145; et-Tevbe 9/56-70; el-Ahzab 33/60, 61; el-Münafikun 63/1-8.

⁴⁹ El-Hac 22/39, 78.

konuda farklı hükümler ihtiva etmesi halinde ortaya çıkan karşıtlığı giderme noktasında nâsîh ve mensûh konumundaki ayetleri belirleme hususunda önem arz etmektedir.

Mezkur ayrımın sağladığı bir diğer fayda, İslâm'ın hükümleri teşri' metodunu ve tarihini gözler önüne sermesi⁵⁰ ve böylece ferdî ve içtimâî bazda gerçekleştirilen düzenlemelerdeki hikmeti açığa çıkarmasıdır.

Ayet kavramı ile ilgili bu umumî bilgilendirmeyi yaptıktan sonra hüküm kavramına ilişkin bilgi vermek yerinde olacaktır. Aşağıda İslâm hukukundaki hüküm teorisini ana hatlarıyla tanıttak ve akabinde ayet ve hüküm kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan ahkâm ayeti kavramını bu çerçevede temellendirmeye çalışacağız.

2. İSLÂM HUKUKUNDA HÜKÜM KAVRAMI

Hüküm kelimesi içerdiği anlam zenginliğinden dolayı tüm İslâmî bilimlerde merkezi bir kavram olma hüviyetini kazanmış olmakla beraber İslâm hukukundaki kullanım yoğunluğu sayesinde daha çok hukukî anlamıyla dinî terminolojide yer edinmiştir. Biz de burada hüküm kavramını İslâm hukukundaki kullanımıyla inceleyecek ve Kur'an'ın ahkâm boyutu ile bağlantılı yönlerine değinmekle yetineceğiz.

2.1. Hüküm Kavramının Etimolojik Yapısı ve Tanımı

Hüküm (çoğulu: ahkâm) Arapça (حَكْم) kökünden türetilmiş bir mastar olup sözlükte “önlemek, ıslah amacıyla menetmek, otorite, ilke, karar vermek, kazâ, hukukî değer yargısı” anlamlarını karşılamaktadır.⁵¹ Kur'an-ı Kerim'de otuz yerde isim haliyle zikredilen hüküm kavramının, çeşitli form ve türevleri de dikkate alındığında bu sayının iki katına çıktığı görülmektedir.⁵² Söz konusu ayetlerde hüküm kelimesi Allah'a, peygamberlere ve insanlara nispet edilmiş, ayrıca Kur'an-ı Kerim'i nitelemek için kullanılmıştır.

⁵⁰ Ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c.1, s. 195.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (tah. Heyet), Kahire: Dâru'l-Meârif, ty., s. 3547.

⁵² M. Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364, s. 213.

Hüküm kelimesinin Allah'a nispet edildiği ayetlerde; mutlak hükmün yalnızca Allah'a ait olduğu⁵³, Allah'ın dilediği hükmü vaz edebileceği⁵⁴, O'nun hüküm verenlerin en güzeli, âdili ve hayırlısı oluşu⁵⁵, insanların ayrılığa düştüğü meselelerde doğru hükmün Allah'a ait olduğu⁵⁶, Yüce Allah'ın verdiği hükme sabredilmesi gerektiği⁵⁷ ifade edilmiştir.

Kur'an'da peygamberler için hüküm kavramının muhakeme yeteneği,⁵⁸ yargılama⁵⁹ ve hikmet⁶⁰ anlamlarında kullanıldığı ve insanlar arasında hüküm verirken nefsin arzularına uymadan adaletle hükmetmenin emredildiği⁶¹ görülmektedir.

Hükümün insanlara nispet edildiği ayet-i kerimelerde ise; Allah'ın verdiği hükümlere sabredilmesi emredilmiş⁶², tevhid ve ahiret inancı hususunda yanlış kanılara dayanarak elde edilen düşüncelerin yanlışlığına⁶³ dikkat çekilmiş ve Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfir, zâlim ve fâsık olarak nitelenmiştir.⁶⁴

Kur'an'da hüküm anlamı bazen de kazâ kelimesi ile belirtilmiştir.⁶⁵ Hüküm kelimesi Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra hadis metinlerinde de yer almış ve hem tekil hem de çoğul formlarıyla kullanılmıştır.⁶⁶

Hüküm kavramı, İslâmî ilimlerin teşekkülü ile birlikte anlamsal değişimlere uğrayarak mantık, kelâm ve fıkıh ilimlerinde terimleşmiştir. Örneğin mantık ilminde hüküm denildiğinde 'iki önerme arasında olumlu veya olumsuz alaka tesis etmek ve bunu algılamak' anlaşılırken; kelâm ilminde 'İslâm dininin gerek dinî gerek aklî olsun teorik bilgi unsurları' anlaşılmaktadır.

İslâm düşüncesinde merkezi bir konuma ve belirleyiciliğe sahip olan asıl-fer' ilişkisi, fıkıh usulünde iki farklı ekolün zuhûruna yol açmıştır. Bunlardan biri, asıldan

⁵³ El-En'am 6/57, 62; Yusuf 12/40, 67; el-Kehf 18/26; el-Mümin 40/12; el-Kasas 28/70, 88.

⁵⁴ Er-Ra'd 13/41.

⁵⁵ El-Maide 5/50; el-Araf 7/87; Yunus 10/109; Hud 11/45; Yusuf 12/80; et-Tin 95/8.

⁵⁶ Eş-Şura 42/10.

⁵⁷ Et-Tur 52/48; el-Kalem 68/48.

⁵⁸ Yusuf 12/22; el-Enbiya 21/74, 79.

⁵⁹ El-Enbiya 21/78.

⁶⁰ El-Kasas 28/14.

⁶¹ El-Maide 5/42, 48, 49; es-Sad 38/26.

⁶² Et-Tur 52/48; el-Kalem 68/48.

⁶³ El-En'am 6/136; el-Ankebut 29/4; el-Casiye 45/21.

⁶⁴ El-Maide 5/44, 45, 47.

⁶⁵ El-Bakara 2/117, 210; Al-i İmran 3/47; Yunus 10/47, 54, 93; el-İsra 17/23; el-Ahzab 33/36.

⁶⁶ Ahmet Özel, "Ahkâm", *DİA*, c. 1, s. 550.

fer'e doğru hareket eden mütekellimûn metodu, diğeri ise fer'den asıla doğru seyir takip eden fukahâ metodudur.

Fıkıh ilminde hüküm terimi, usulî ekol ayrışmalarına bağlı olarak farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Mütekellimûn metodunu benimseyenlere göre hüküm 'şer'i hitabın bizzat kendisi'dir. Bir başka deyişle hüküm 'Şâri'in iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükellefin fiillerine ilişkin hitabı'dır.⁶⁷ Bu bağlamda usûlcüler bizzat ilâhî mesajın kendisini hüküm olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."⁶⁸ ayetinde yer alan nassın metni/oruç emri hitabının bizatihi kendisi, mütekellimûn usûlcülere göre hükümdür. Ancak şu var ki, ilâhî kelâm/ hitap kadîm iken hüküm çoğu kez insan zihninin vardığı sonuç olması bakımından kadîm değildir.⁶⁹

Fukahâ metodunu benimseyenlere göre ise hüküm, 'Şari'in iktiza, tahyir ve vaz' bakımından mükellefin fiillerine ilişkin hitabının eseri'dir.⁷⁰ Bu noktada yukarıda yer alan ve orucu emreden Bakara Suresi 183. ayetinin bizzat kendisi değil, bu ayetle sabit olan 'oruç tutmanın vücûbu' hükümdür.

İkinci bir örnek vermek gerekirse; وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا "Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."⁷¹ ayet-i kerimesi mütekellimûn usûlcülere göre hüküm iken fukahâyâ göre ayetin eseri yani 'haccetme yükümlülüğü' hükümdür.

Hükümün tanımı konusundaki farklılaşmanın sebebi, mütekellimûn usûlcülerin hükümün sâdır olduğu kaynak (şâri') ile hitap arasındaki alakayı, fukahânın ise hitap ile mükellefin fiili arasındaki irtibatı önceleyerek tanımlama yapmalarındır. Tanımların

⁶⁷Ebu Hâmid Muhamed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, (Tahkik: Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi), Beyrut: Darül'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, s. 45; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, (Tahkik: Ahmed İnaye), Dımeşk: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1999, c.1, s. 25; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkıh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987, s. 23; Muhsin Koçak, Nihat Dalgın, Osman Şahin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016, s. 187.

⁶⁸ El-Bakara 2/183.

⁶⁹ Ali Abdülkafi es-Sübki, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc 'alâ Minhâci'l-Usûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Kahire: Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, 1981, c. 1, s. 44.

⁷⁰ Abdülvehhab Hallaf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, Mektebetü'd-Da've, 1431, s. 100; Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 188.

⁷¹ Al-i İmran 3/97.

muvafık olduğu husus ise, mükelleflerin fiillerine ilişkin olmayan hitabın, hüküm olarak değerlendirilmemesidir.⁷²

Dinî terminolojide hüküm kavramıyla bağlantılı bir diğerk kavram şeriattır. İslâm'a ait dinî/itikâdî, ahlâkî ve amelî hükümler/değerler bütünü anlamına gelen ve İslâm düşüncesinde mühim bir konumu haiz olan şeriat (çoğulu şerâi') kavramı literatürde yaygın bir kullanıma sahip olmakla birlikte aynı kökten türeyen şer'î kelimesi de kendisiyle nitelenen hususun ilâhî irade ile alakalı olduğunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁷³ Şâri' kelimesi de hüküm koyucu anlamını karşılamaktadır.

İslâm'da hükümlerin kaynağı Yüce Allah'tır. Hâkim ve Şâri' lafızları da kanun koyucu anlamında Allah hakkında kullanılmaktadır. "Hüküm yalnızca Allah'a aittir."⁷⁴ ayetinde beyan edildiği üzere yegane hâkim ya da şâri' Allah Teâlâ'dır. Benzer pek çok ayet-i kerimede hükmün kaynağının yalnızca Allah olduğu beyan edilmiştir.⁷⁵ Bununla beraber Allah adına bildirimde bulunan peygamberi de O'ndan aldığı yetkiyle şâri' kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.⁷⁶ Başka bir ifade ile Allah, esas ve müstakil şâri'; Hz. Peygamber ikincil ve mecazî şâri''dir. يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُجِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ "O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar."⁷⁷ ayeti Hz. Peygamber'in teşrii yetkisini ortaya koymaktadır. Dinî sorumlulukta başat rol üstlenen akıl ise, tek başına hüküm koyucu niteliği haiz olmayıp hükümleri anlama, yorumlama ve uygulama noktasında yetkin görülmüştür.⁷⁸

Hükmün tanımında kullanılan iktizâ kavramı 'mükelleften bir eylemi yapılmasını veya yapılmamasını talep etmek'; tahyîr 'mükellefi bir eylemi yapıp yapmama hususunda serbest bırakmak', vaz' ise 'mükellefin bir eylemi ile bir başka şey arasında bağlantı tesis etmek' anlamındadır.

⁷² Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, ss. 188, 189.

⁷³ Talip Türcan, "Şeriat", *DİA*, c. 38, s. 572, 573.

⁷⁴ El-En'am 6/57.

⁷⁵ Yusuf 12/40, 67.

⁷⁶ En-Nisa 4/59, 65, 80; en-Nur 24/63; el-Ahzab 33/36.

⁷⁷ El-Araf 7/157.

⁷⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları, 2015, s. 78.

2.2. Hüküm Çeşitleri

Fıkıh literatüründe hüküm pek çok niteliği açısından tasnif edilmiştir. Burada hedefimiz hüküm nazariyesini ana hatlarıyla tanıtip ahkâm ayeti kavramına odaklanmak olduğu için genel bilgileri vermekle yetineceğiz. Örneğin hükümlerin kendi içlerinde sahip oldukları ayrımlara, nüanslara ve bunların yol açtığı hukukî neticelere değinilmeyecektir.

2.2.1. Teklîfî Hüküm- Vaz'î Hüküm

Mükellefler için bir fiilin yapılması veya yapılmaması yönünde talep içeren ya da eylem serbestisi tanıyan şer'î yükümlülükler, *teklîfî hüküm* olarak isimlendirilmektedir. Bu tür hükümler doğrudan insanların fiilleri ile alakalıdır. Teklîfî hükümler beş kısımda incelenir:⁷⁹

a) **Îcâb:** Şâri'in bir fiilin yapılmasını sübutu ve delaleti katî bir delil ile kesin ve bağlayıcı bir biçimde istemesidir. Talebin, mükellefin fiili üzerindeki sonucuna 'vücûb', yapılması talep edilen fiile ise 'vâcip' adı verilir. Bu tanım usûl bilginlerinin çoğunluğuna göredir. Hanefiler, talep içeren delilin sübut ve delalet açısından kat'î olması halinde bu fiili farz, sübut veya delaletten birinin zannî olması durumunda ise fiili vâcip olarak tanımlamaktadır. Mamafih bu ayırım Hanefilere göre amel noktasında bir farklılığa sebep olmadığından dolayı vâcip 'amelî farz' olarak kabul edilmiştir. İtikâdî boyutta ise, farzı inkâr eden kişi dinden çıkar ancak vâcibin inkârı kişiyi din dairesinin dışına atmaz.

b) **Nedb:** Şâri'in, bir eylemin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan biçimde talep etmesidir. Bu tarzda bir talebe konu olan fiile 'mendub' denir. Derece açısından farklılığa işaret etmek için mendub kavramı yerine sünnet, müstehap, nafîle, ihsan ve tatavvu' kavramları da kullanılmaktadır.

c) **İbâha:** Şâri'in bir fiilin yapılıp yapılmaması hususunda mükellefe hareket serbestisi tanımasıdır. Bu tür fiillere 'mübâh' adı verilir. Helal⁸⁰ ve câiz kelimeleri de aynı anlamı ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

⁷⁹ Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, s. 105; *el-Mevsu'atu'l-Fıkhıyyeti'l-Kuveytiyye*, Kuveyt, 1990, c. 18, s. 65; Abdülkerim bin Ali bin Muhammed en-Nemle, *el-Mühezzeb fi 'ilmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, Riyad: Mektebetü'Rüşd, 1999, c.1, s. 137; Muvaffakuddin İbn Kudâme el-Makdisi, *Ravzatu'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fi Usûli'l-Fıkh 'ala Mezhebi'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, Müessesetü'-Reyyân, 2002, c. 1, s. 100.

⁸⁰ El-Bakara 2/275; el-Maide 5/5.

d) **Kerâhet:** Şâri'in, mükelleften bir fiili yapmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir biçimde talep etmesidir. Bu şekilde yapılmaması istenen fiile 'mekruh' adı verilir. Hanefî usulcileri mekruhun tanımında cumhurdan farklı olarak ilave bir taksime gitmiştir. Buna göre eğer Şâri'in mükellefe yönelik hitabında yer alan talep kesin değilse 'tenzîhen mekruh'; fiilin terkine yönelik talep kesin ancak delilde sübut açısından zannîlik bulunuyorsa 'tahrîmen mekruh' isimlendirmesi yapılır.

e) **Tahrîm:** Şâri'in bir fiilin yapılmamasını, sübut ve delalet yönünden kat'î bir delille kesin ve bağlayıcı bir biçimde talep etmesidir. Bu şekilde terki istenilen fiile 'haram' adı verilmektedir. Haram hükmünü inkâr, kişiyi dinden çıkarır. Farz olan bir fiili terk etmenin hükmü de haramdır.

Vaz'î hüküm ise; Şâri'in mükellefin fiilleri ile ilgili olarak bir şeyi bir şeye sebep, şart veya mâni kılmasıdır. Vaz'î hükümde Şâri', mükelleften herhangi bir talepte bulunmamakta ancak onun fiiline yönelik koymuş olduğu bir kuralı mükellefe beyan etmektedir.⁸¹ Vaz'î hükümler tanımlarına göre farklı isimler almaktadır. Şâri' bir şeyin varlığını hükmün varlığına, yokluğunu hükmün yokluğuna alâmet kıldığı şey 'sebeb' adını almıştır. Sebep, hükmün bulunmasının göstergesi olmakla birlikte hükmün gönderilmesinde etkisi bulunmamaktadır. O nedenle akıl, sebep ile hüküm arasındaki irtibatı, gizli olduğu için kavrayamamaktadır.⁸² Şâri'in, varlığını hükmün yokluğuna, yokluğunu hükmün varlığına alamet kıldığı şey 'mâni'' adını alırken; bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden şeye 'rükun'; bir şeyin mevcudiyeti kendi mevcudiyetine bağlı olmakla beraber onun yapısından bir parça olmayan şeye ise 'şart' adı verilmiştir.⁸³

2.2.2. Azîmet Hükümü-Ruhsat Hükümü

Hükümler mükellefiyetin umum-husus ifade etmesi açısından azîmet ve ruhsat olarak sınıflandırılmaktadır. *Azîmet*, geçici durumlara bağlı olmaksızın Şâri'in herkes için baştan koyduğu genel ve aslî hükmüdür. Normal şartlar altında herkes azîmet hükmünü yerine getirmekle yükümlüdür. Farz, vâcip, sünnet, müstehap, mübâh, haram, mekruh ve

⁸¹ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usulü*, s. 219.

⁸² Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usulî'l-Fıkıh*, Bağdat, 1394, s. 40, 41.

⁸³ Muhammed Ebu'l-Feth el-Beyânûnî, "Hüküm (Fıkıh)", *DİA*, c. 18, ss. 467, 468.

müfsit gibi hükümler azîmet hükmü kapsamında değerlendirilmektedir. Söz gelimi zekât, ramazan orucu ve beş vakit namaz azîmet olarak farz kılınmış hükümlerdir.⁸⁴

Şâri'in, kulların ihtiyaç ve mazeretlerini gözeterek koyduğu geçici/ârızî/ikincil hükümler *ruhsat* olarak isimlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle ruhsat hükümleri, bir özür sebebiyle azîmet hükümlerini yerine getirmekte güçlük çeken mükelleflerden bu sıkıntıyı bertaraf etmek üzere konulan istisnâî hükümlerdir.⁸⁵

2.2.3. Taabbudî Hüküm- Ta'lîfî Hüküm

Dinî hükümlerin sebep ve hedeflerinin akıl ile kavranıp kavranamayacağı konusu tartışılır olmakla birlikte 'kişinin Allah'a karşı kulluk görevlerini belli biçimlere bağlayan hükümler' anlamını karşılayan *taabbudî hükümlerin* delillendirilmesi ve gayelerinin kavranması noktasında aklın kâmil manada bir yetkinliğinin olmadığı kabul edilmektedir.⁸⁶ Başka bir deyişle taabbudî hüküm; aslında makul olmakla birlikte, doğrudan aklın alanına girmeyen, vaz edilme nedenleri akıl ile tam olarak anlaşılamayan, Şâri'in kendileriyle neyi hedeflediği gizli kalmış hükümlerdir.⁸⁷ Bu manada taabbudî hükümler fıkıh ilminde gerekçesi akılla kavranabilen anlamını ifade eden ta'lîfî hükümlerin zıddı bir mahiyete sahip kabul edilmektedir.⁸⁸ Bu hükümlerin illeti tespit edilemediği için oldukları gibi kabul edilmeleri gerekir, mahiyetinde ve şekli birtakım özelliklerinde değişikliğe gidilmesi mümkün değildir. Örneğin hilalin görülmesi ramazan orucunun tutulmasının sebebidir. Ancak oruç tutma eylemi ile hilalin görülmesi arasında kurulan bağlantı aklen kavranabilir mahiyette değildir. Şâri' tarafından kulun fiiline ilişkin konulmuş bir kuraldır ve taabbudî bir hükümdür.

Taabbudîyyât alanı dışındaki dinî-hukukî hükümlerin gayelerinin akılla kavranabileceği kabulü ise fıkıh ilminin vazgeçilmez bir unsuru olup bu gayeleri

⁸⁴ Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debbûsî, *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, (Tahkik: Halil Muhyiddîn), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 81.

⁸⁵ Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, s. 121.

⁸⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, '*İllet*', DİA, c. 22, s. 117.

⁸⁷ Abdullah Kahraman, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Taabbudî Hükümler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, 2003, s. 28.

⁸⁸ Burada şunu da ifade etmek gerekir ki; taabbudî kavramı biri geniş diğeri dar olmak üzere iki anlam boyutuna sahiptir. Geniş anlamıyla taabbudîlik, gerekçesi akılla kavranabilsin veya kavranamasın dini yükümlülükleri sırf Şâri' talep ettiği için yerine getirmeyi anlatır. Bu anlamda tüm dini hükümlerde taabbudîlik söz konusudur. Dar anlamıyla taabbudîlik ise, konuluş sebebi aklen anlaşılamayan dini mükellefiyetleri kabullenmek ve gereğini yerine getirmektir. Biz burada taabbudîlik kavramını dar anlamıyla kullanıyoruz. Bkz. Abdullah Kahraman, a.g.m., s. 27.

saptamak için yapılan işleme ta'lîl adı verilir.⁸⁹ Ta'lîl işlemi ve neticesinde ulaşılan illet, hem nassların anlaşılması hem de aynı gerekçelere sahip benzer olaylar için hükmün uygulama alanının genişletilmesine olanak sağlaması bakımından fikhî düzeyde son derece hayati bir fonksiyona sahiptir. İşte bu aklî çıkarımlarla illeti belirlenebilen hükümler *ta'lîlî hüküm* adını almaktadır. İmam Şâfiî'ye göre hükümlerde aslolan taabbuddur. Ebu Hanîfe'ye göre ise asıl, hükmün mesnedi olan illettir.⁹⁰

2.2.4. Kazâî Hüküm- Diyânî Hüküm

İslâm hukukunda şer'îlik ilkesi gereği, hukuk düzenini oluşturan geçerli her bir normun dinî geçerliliği de temin etmesi gerekir.⁹¹ Başka bir ifadeyle bu durum, şer'i olan (ilâhî iradeyi yansıtan) bir kurala uygun tasarrufta bulunan kişinin hem dinen hem de hukuken sorumlu tutulamaması anlamına gelmektedir. Ancak hayatın genel seyri içerisinde hukukî ve dinî düzenlemeler paralellik arz edebileceği gibi bazı hallerde de hukukî ve dinî geçerlilik arasında ayrışma meydana gelmektedir. Bunun sebebi ise en öz manada hukukî düzenlemelerin adaleti gerçekleştirme ereğini sağlamaktan ziyade içtimâî nizamı ve istikrarı temin etmeye dönük olması, bundan dolayı da nesnel kriterler ve elde edilebilen kanıtlarla sınırlı bulunması; buna karşın dini değerlendirmenin, kişinin niyetini (içsel yönelim) esas almasıdır.⁹² Bu sebeple aynı davranış, dinen geçerli olduğu halde hukuka aykırı olabilmekte veya hukuka uygun olduğu halde dinî sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır. Hukukî ve dinî geçerlilik mutlak olarak her hal ve şartta örtüşmemesi sebebiyle İslâm hukukunda hukukî geçerliliği (dünyevî sonuçları) ifade etmek üzere kazâî ve dinî geçerliliğe (uhrevî neticelere) delâlet etmek üzere de diyânî hüküm kavramları ortaya çıkmıştır.

2.2.5. Kat'î Hüküm- Zannî Hüküm

Kat'îlik ve zannîlik, fıkıh literatüründe hükümlerden ziyade hükme medâr olan delilleri nitelemek için kullanılmakla birlikte hükümler de var olmalarına sebep olan delillerin kuvvetine ve ifade ettikleri anlamların muhkemliğine göre kat'î ve zannî

⁸⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, "İllet", *DİA*, c. 22, s. 118.

⁹⁰ Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî, *Tahrîcû'l-Furû' ale'l-Usûl*, (Tahkik: Muhammed Edip Salih), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987, s. 41, 42.

⁹¹ Talip Türcan, "İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayrımı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, c. 19, Sayı:1, 2006, s.159.

⁹² Talip Türcan, a.g.m., s. 160.

bir Őeye yok hűkűműnű vermektir.⁹⁵ Buna gűre hűkűm verilirken hűkme konu olan Őahıs veya meselenin durumu, gerçek halinden farklılařtırılarak hűkme konu kılınmaktadır. Ancak takdűrű hűkűmde gerçek durum gűz ardı edildiğinden bu yolla hűkűm verilebilmesi için ihtiyaç ve zaruretin olması, adalete riāyet, nassın bulunması, kolaylařtırma vb. gerekçelerin bulunması gerekmekte, mezkur sebeplerin mevcut olmaması, takdűrű hűkűműn nassa veya genel kurala aykırı olması vb. durumlarda takdűrű hűkűm verilmesi caiz gűrűlmemektedir.⁹⁶

2.2.7. Tűmel (Kűllű) Hűkűm- Tikel (Cűz’ű) Hűkűm

Kűllű (tűmel) kavramı, bir tek anlamla birçok Őeye delālet eden, tűrűnűn altındaki benzer Őeyleri kapsayan anlamına gelmektedir. Kűllű hűkűm ise hukukun temel ilkelerini yansıtan, farklı alanlardaki fer’ű meselelerin hűkűmlerini bűyűk oranda veya tamamen ihtiva eden tűmel űnerme⁹⁷ anlamında kullanılmakta, űslām hukukunda kűllű kaide terimi ile ifade edilmektedir. Cűz’ű hűkűm ise kűllű hűkűműn zıddı olmak űzere fer’ű meselelere verilen tikel hűkűmű imlemektedir. Buna gűre kűllű kaide/hűkűm, fıkhın çeřitli konularında vaz edilen cűz’ű hűkűmlere ortak açıklama getirmekte ve bu hűkűmlerin baėlı olduėu űst kimliėi ortaya koymaktadır.

3. AHKĀM AYETİ KAVRAMSALLAŞTIRMASI

Ayet ve hűkűm kavramları ile ilgili gerekli bilgilendirmeyi yaptıktan sonra bu ařamada mezkur iki kavramın bir araya gelmesi ile oluřan ahkām ayeti tamlamasının ifade ettiėi anlam űzerinde durulacaktır.

⁹⁵ Soner Duman, “Serahsű’nin el-Mebsűt Adlı Eseri erevesinde Hanefű Fıkıh Dűřűncesinde Takdűrű Hűkűm Olgusu”, *Sakarya Ŭniversitesi İlahiyat Fakűltesi Dergisi*, c. 14, Sayı: 26 (2012/2), s. 27.

⁹⁶ Soner Duman, a.g.m., s. 53.

⁹⁷ Mustafa Baktır, “Kāide”, *DĀA*, c. 24, s. 205.

3.1. Ahkâm Ayeti Kavramının Mahiyeti ve Tanımı

Yüce Allah, insanları karanlıklardan aydınlıklara çıkarmak⁹⁸ ve bu yolla dâreyn saadetlerini temin etmek üzere nur⁹⁹, basîret¹⁰⁰, rahmet¹⁰¹, şifâ¹⁰², öğüt¹⁰³, burhân¹⁰⁴, hidâyet rehberi¹⁰⁵ ve hak ile bâtılı ayırıcı¹⁰⁶ bir kitap olarak Kur'an-ı Kerim'i inzâl etmiş, bu vesile ile birey ve toplum bazında ideal nizâmı gerçekleştirmeye dönük birtakım ilkeleri insanlığa aktarmıştır. Bu ilkelerin en temel manada hüküm ismini aldığını yukarıda ifade ettik. Bu manada Kur'an-ı Kerim, bir hükümler manzumesidir, denilebilir. Kur'an-ı Kerim, muhteva özelliği bakımından konulara göre tasnif edilmiş sistematik bir anlatımı tercih etmemiş, vahyin tadrîcî olma niteliğine de paralel olacak şekilde, işlenen konuların tek seferde değil, farklı bölümlere serpiştirilmiş vaziyette aktarılması tercih edilmiştir. Binaenaleyh Kur'an, ihtiva ettiği hükümleri itikâdî, amelî, ahlâkî vs. kategorize etmemiştir.

Sözlük anlamı itibarıyla 'anlamak, derinlemesine kavramak' manasına gelen fıkıh kelimesi¹⁰⁷, bir ilim dalı olarak terimleşme serüvenine başlamadan önce sözlük anlamına uygun bir kullanıma sahipti. Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımları da bu yönde cereyan etmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla başlangıçta fıkıh kelimesi ile kastedilen 'dinde derin anlayış sahibi olmak'tı. Başka bir ifadeyle fıkıh, Kur'an ve sünnet kaynaklı bilgilerin ortak ismi olarak telakki edilmiştir. Bu noktada Ebu Hanife fikhî, 'kişinin lehinde ve aleyhinde olan hususları bilmesi'¹⁰⁹ olarak tanımlamıştır.¹¹⁰ Tanımda fıkıh için herhangi bir sınırlama bulunmamakta, dinin inanç, amel ve ahlâk gibi tüm boyutlarını kapsayıcı

⁹⁸ İbrahim 14/1; el-Hadid 57/9.

⁹⁹ El-Maide 5/15; et-Teğabun 64/8.

¹⁰⁰ El-En'am 6/104; el-Araf 7/203; el-Casiye 45/20.

¹⁰¹ El-Kasas 28/86; el-Ankebut 29/51; Lokman 31/2.

¹⁰² Yunus 10/57; el-İsra 17/82.

¹⁰³ El-Araf 7/2; Hud 11/120; Yasin 36/69; es-Sad 38/29, 87; et-Tekvir 81/27.

¹⁰⁴ En-Nisa 4/174.

¹⁰⁵ El-Bakara 2/185; Al-i İmran 3/3; en-Nahl 16/64; el-İsra 17/9.

¹⁰⁶ Furkan 25/1.

¹⁰⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Mısır, 1306, c. 9, s. 402.

¹⁰⁸ Bkz. en-Nisa 4/78; el-En'am 6/98; et-Tevbe 9/81, 87, 122; el-Kehf 18/57, 93. Hadislerdeki kullanım için bkz. Buhârî, "İlim", 10, 20; Müslim, "İmâre", 175, "Zekât" 98; Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 7.

¹⁰⁹ Arapça ibaresi ile: " معرفة النفس ما لها وما عليها " : "Kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesi".

¹¹⁰ Alaaddin el-Buhârî el-Hanefî, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, ty., c. 1, s. 5; Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, ty., c. 1, s. 6; ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fikh*, Dâru'l-Kütübi, 1994, c.1, s. 36.

nitelik öne çıkmaktadır. Ebu Hanîfe'nin inanç konularına dair kaleme aldığı esere 'el-fikhu'l-ekber' adını vermesi de bu durumu teyit eder niteliktedir.

Erken dönemlerden itibaren İslâmî ilimlerde meydana gelen branşlaşma olgusu, genelde dini, özelde Kur'an'ı anlamaya müteallik çabaların, farklı perspektifler etrafında yoğunlaşması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu evreden itibaren kelâm ilmi dinin inanç boyutunu, tasavvuf ilmi ahlâkî ilkeleri, fıkıh ilmi ise amelî meseleleri kendine konu edinmiştir. Binaenaleyh daha önce dinin her alanına şamil bir kullanıma imkân bulan ancak daha sonra iman ve ahlâka dair konuları müstakil disiplinlere bırakan fıkıh kelimesi, dinî terminolojide (mükelleflerin fiillerine ilişkin) 'şer'î amelî hükümleri bilmeyi¹¹¹ ifade eder hale gelmiş ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'deki ifadesiyle mesâil-i amelîyye-i şer'îyyeyi bilmek' olarak tanımlanmıştır.¹¹²

Kur'an'da 'ilke' anlamıyla hükümler sadece fıkıhın sınırlandığı amelî çerçeveye münhasır değildir. İlmî branşlaşmayla beraber bazı hükümler kelâm ilminin çerçevesinde kalırken bazıları da ahlâk ilmine özgülenmiştir. Dinin amel sahasını araştırma konusu edinen fıkıh ilmi ise bu alana mensup olan ayetlere odaklanmıştır. Ancak sözünü ettiğimiz bilimsel ayrışma vahyin nüzûl döneminde belirgin olmadığından Kur'an'ın kendisi, içerdiği hükümleri konularına göre kategorize etmemiştir.

Kur'an'da inanç esaslarına dair hüküm içeren pek çok ayet-i kerime mevcuttur. Örneğin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالَّذِي نَزَّلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur."¹¹³ ayet-i kerimesi başat imânî unsurlara ait hükümler içermektedir. Buna benzer biçimde, Allah'ın isim ve sıfatları¹¹⁴, yaratılış¹¹⁵, iman-küfür-

¹¹¹ Ebu Hâmid el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 5; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkıh*, c.1, s. 10; Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ, *el-'Udde fi Usûli'l-Fıkıh*, (Tahkik: M. Ahmed Ata), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, c. 1, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1899, c.1, s. 16

¹¹² Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Md. 1.

¹¹³ En-Nisa 4/136, Ayrıca bkz. el-Bakara 2/177.

¹¹⁴ Al-i İmran 3/26, 27; el-En'am 6/14, 73, 95, 101; en-Nur 24/35; eş-Şûrâ 42/11.

¹¹⁵ En-Nisa 4/1; Furkan 25/54; Tarık 86/6.

şirk¹¹⁶, cennet-cehennem¹¹⁷ ve sevap-günah gibi varlığı vahiyle bilinebilecek birçok itikâdî meseleye temas eden inanca ilişkin hükümler, tüm dinî hükümlere temel teşkil ettiği için ahkâm-ı asliyye olarak isimlendirildiği gibi konu bazlı olarak ahkâm-ı itikâdiyye adını da almıştır. Aslında ister ahlâkî, ister amelî olsun dine dair tüm hükümlerin itikâdî boyutu bulunmaktadır. Zira hangi kategoriye mensup olduğu fark etmeksizin kesinlik içeren hükümlerin İslâm'a ait olduğuna inanmak gerekmektedir.

İnsan davranışlarının iyi veya kötü şeklinde tavsif edilmesine yol açan nitelikler ve bunların etkisi ile şekillenen iradeli davranışlar anlamına gelen ahlâkın, dinin ana umdelerinden birini teşkil etmesi, hakkında pek çok hükmün vaz edilmesine sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim, insanın ahlâkî yönüne önem atfetmiş, bireysel ve toplumsal maslahatı temin edecek iyilikleri tavsiye edici ve olumsuz neticelere yol açacak çirkin davranışları yasaklayıcı hükümler getirmiştir. Bu tip hükümler, ahkâm-ı ahlâkiyye olarak da adlandırılmaktadır.

Örneğin; الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever."¹¹⁸ وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْأَرْحَامِ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعْلَمُ بِالْمُنِئِمَاتِ "Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez."¹¹⁹ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir."¹²⁰ gibi birçok ayet-i kerime ahlâkî faziletleri emrederken; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرَكُم مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءً مِّنْ نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ "Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İman ettikten sonra

¹¹⁶ En-Nisa 4/36, 48, 116; el-En'am 6/14, 151; el-Hac 22/26; Lokman 31/13.

¹¹⁷ El-Bakara 2/24, 25; Al-i İmran 3/15, 133; en-Nisa 4/57; et-Tevbe 9/72; er-Ra'd 13/35; el-Hicr 15/44; el-Kehf 18/31; el-Hac 22/23; ez-Zümer 39/20; Muhammed 47/15; el-Vakıa 56/28, 29; et-Tahrir 66/6; el-Meâric 70/15; el-Müddessir 74/28-31.

¹¹⁸ Al-i İmran 3/134.

¹¹⁹ En-Nisa 4/36.

¹²⁰ El-Araf 7/199.

fasıklıkla anılmak ne kötüdür! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."¹²¹ gibi ayetlerde de güzel ahlâkla bağdaşmayan eylemler yasaklanmıştır.

Kelâmî ve tasavvufî meselelere temas eden ayetler de bir anlamda değer yargısına sahip olup hüküm ihtiva etseler de hüküm teriminin hukukî veçhesinin ön planda olması hasebiyle daha ziyade fikhın kapsama alanına giren ve amelî düzenlemeler içeren ayetler ahkâm ayeti olarak isimlendirilmiştir. Bu anlamda ahkâm kelimesi, teşri' veya teorik hukukun mukabili olarak pozitif hukuku ifade eden fûrû' ile eş anlamlı telakki edilmiştir.¹²²

Bu çerçevede ahkâm ayeti; Kur'an'ın ibâdât, muâmelât ve ukubât konularına dair doğrudan (sarâhaten) veya delâlet yoluyla sabit olan hükümleri anlamına gelmektedir. Tanımdan anlaşıldığı üzere kendilerinden dolayı olarak hüküm istinbât edilen ayetler de hukukî düzenleme adına açık hükme sahip olan ayetler gibi ahkâm ayeti olarak kabul edilmiştir. Ancak inanç ve ahlâk hususlarına müteallik hükümler tanım dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede ahkâm ayeti, -ayet kelimesinin bir anlamının da delil olduğu göz önünde bulundurulursa- fikhî bilgiye doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklık etme vasfı bulunan veya hukukî değer yargısına delil olma niteliğini haiz ilâhî hitaptır. Ahkâm ayeti kavramı mutlak olarak kullanıldığında kastedilen anlam budur.

3.2. Ahkâm Ayetlerinin Tasnîfi

Ahkâm ayetleri içerdikleri konu, nâzil oldukları dönem ve ifade ettikleri hüküm çeşidine göre tasnif edilebilir. Biz ahkâm ayetlerini ifade ettikleri hüküm çeşidi bağlamında daha sonra ayrı bir başlık altında inceleme konusu yapacağımız için tekrara düşmemek adına burada sadece konu ve dönem merkezli tasnife yer vereceğiz.

3.2.1. Fikhın Ana Konularına Göre Ahkâm Ayetleri

Ahkâm ayetlerini, ifade ettiği hüküm bağlamında fikh ilminin ana konuları olan ibâdât, muâmelât ve ukubât başlıklarına göre sınıflandırmak mümkündür.

Sözlükte boyun eğmek, tazime yönelik itaat, alçak gönüllülük anlamlarına gelen ibadet (çoğulu: ibâdât) kelimesi, ıstîlâhî manada; varlıkların kulluk ve itaatle, ilah tanıyarak Allah'a boyun eğmelerini ve O'na teslimiyeti gösteren zikir ve hareketler olarak

¹²¹ El-Hucurat 49/11.

¹²² Ahmet Özel, "Ahkâm", *DİA*, c. 1, s. 550.

tanımlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de dağların, yıldızların, hayvanların ve gökte ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı zikrettiği bildirilmektedir.¹²³ Bununla beraber fıkıh ilminin konu edindiği ibadet, iradeye dayanması sebebiyle insanın ibadetidir. Kur'an'da insanın yaratılış sebebi¹²⁴ olarak gösterilen ibadet kavramı fıkıh ilminde tafsilatlı olarak ibâdât başlığı altında incelenmiştir. Abdest, gusül, namaz, zekât, oruç, hac ve kurbanla ilişkin düzenlemeler ibâdât başlığı altında sistematize edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de ibâdât alanına dair çok sayıda ahkâm ayeti bulunmaktadır. Namaz ibadetinin farz olduğunu bildiren *"إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا"* *"Şüphesiz namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."*¹²⁵ ayeti ile zekât verilebilecek zümrelerin tadat edildiği *"وَالْمَسَاكِينَ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَةَ فَلُوْبُهُمْ"* *(Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*¹²⁶ ayeti, ibâdât alanına yönelik ahkâm ayetlerine örnek olarak verilebilir.

Fıkıh ilmi, Allah-kul arası ilişkileri düzenlediği gibi, kişinin diğer bireyler ve toplumla olan ilişkisini de tanzim etmektedir. İslâm hukukunda evlilik ve boşanma gibi âile hukuku; akitler ve ekonomik ilişkiler gibi borçlar ve ticaret hukuku konuları ile eşya ve miras hukukuna dair hükümler, muâmelât başlığı altında incelenmektedir. Mamafih kamu hukuku alanında bulunan anayasa hukuku, devletler hukuku ve idâre hukuku gibi disiplinler de muâmelât dairesi içinde yer almaktadır.

Kur'an'da muâmelât alanını düzenlemeye yönelik vaz edilen çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Örneğin; *"الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ"* *"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alış veriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt*

¹²³ El-Enfal 8/11; er-Ra'd 13/15; en-Nisa 17/44; el-Hac 22/18; en-Nur 24/11.

¹²⁴ Ez-Zariyat 51/56.

¹²⁵ En-Nisa 4/103 Ayrıca bkz. Taha 20/14, 132.

¹²⁶ Et-Tevbe 9/60.

gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır."¹²⁷ ayeti, muâmelât alanına ait faiz konusunu düzenleyen bir ahkâm ayetidir.

İnsanların ferdî ve içtimâî maslahatını temel alan teşri'in ana gayesi canı, akli, dini, malı ve nesli korumaktır. Bu hedefe vâsıl olabilmek adına çeşitli emredici ve yasaklayıcı hükümler vaz edilmiş, bunları ihlal edenlere karşı dünyevî ve uhrevî nitelikli yaptırımlar ön görülmüştür. İslâm hukukunda işlenen suçlara karşı tanzim edilen cezalar, ukûbât ana başlığı altında incelenmektedir. Ukûbât başlığı da kendi içinde had cezaları, kısas ve ta'zîr cezaları olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

İslâm dininin aslî kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, İslâm ceza hukukunun da ana kaynağıdır. Cezâî müeyyedelere dair emredici hükümler genel çerçevesini ahkâm ayetlerinden almaktadır. Söz gelimi وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ وَالدِّينَ يَزُمُونَ الْمَخْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ جُلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا "Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen sopa (celde) vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir."¹²⁸ ayeti kazif suçunun cezâî yaptırımını düzenleyen bir ahkâm ayetidir.

3.2.2. Nâzil Olduğu Döneme Göre Ahkâm Ayetleri

Kur'an ayetleri, zaman kıstas alınarak yapılacak bir sınıflamada Mekkî ve Medenî ayetler olarak ikiye ayrılır. Mekkî ve Medenî surelerde bulunan ayetlerin genel özelliklerini yukarıda işlediğimiz için tekraren burada zikredilmeyecek, yalnızca mezkur ayırımın ahkâm ayetleri açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır.

Vahyin başlangıç evresini teşkil eden Mekke döneminde nâzil olan ayetler daha çok inanç ve ahlâk konularına odaklanmış, bunların üzerine bina edilecek olan amelî hükümlerin sağlam bir alt yapıya sahip olması hedeflenmiştir. Bu nedenle Mekke dönemi, ahkâm ayetleri açısından sınırlı sayıda örneğe sahiptir. Namaz ve temizlik meselelerine müteallik hükümler Mekke dönemine aittir.

¹²⁷ El-Bakara 2/275.

¹²⁸ En-Nur 24/4.

Medine dönemi, hukukî düzenlemeler açısından büyük bir zenginliğe sahiptir. Gerek ibâdât gerekse de muâmelât ve ukûbât alanına dair pek çok ahkâm ayeti Medine’de nâzil olmuştur. Örneğin cihada ilişkin *أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ* "Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz Allah onlara yardım etmeye gücü yeter."¹²⁹ ayeti, kıblenin değiştirilmesini emreden *قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ* "Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün."¹³⁰ ayeti ve ticaretin karşılıklı rıza temeline oturması gerektiğini ifade eden *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم مِّنْ بَيْنِكُمْ أَلَّا تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا* "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."¹³¹ ayeti, Medine döneminde nâzil olan ahkâm ayetlerine örnek olarak verilebilir.

3.3. Ahkâm Ayetlerinin Sayısı

Ahkâm ayetlerinin sayısı konusunda âlimler arasında görüş birliği yoktur. Bununla birlikte ortaya atılan görüşleri iki grupta toplamak mümkündür. Âlimlerin bir kısmına göre ahkâm ayetleri belli sayıdadır. Diğer görüş ise ahkâm ayetlerinin herhangi bir sayı ile tahdid edilemeyeceğini savunmaktadır.

Ebu Yusuf’un (ö.182/798) ahkâm ayetlerinin sayısını bin yüz, Abdullah b. Mübarek’in (ö.181/797) ise dokuz yüz olarak ifade ettiği rivayet edilmektedir.¹³² Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767),¹³³ Ebu Hâmid el-Gazzâlî (ö.505/1111),¹³⁴ İbnü’l-Arabî (ö.543/1148)¹³⁵ Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210)¹³⁶ ve Muvaffakuddin İbn Kudâme’ye

¹²⁹ El-Hac 22/39 Ayrıca bkz. el-Bakara 2/193, 194; en-Nisa 4/75.

¹³⁰ El-Bakara 2/144 Ayrıca bkz. el-Bakara 2/150.

¹³¹ En-Nisa 4/29.

¹³² Hâlid b. Müsâid b. Muhammed, *et-Temehzüb* (Doktora tezi), Riyad: Dârü’t-Tedemmüriyye, 2013, c. 1, s. 177.

¹³³ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fi usûli’l-Fıkh*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994, c. 8, s. 230.

¹³⁴ Ebu Hâmid el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, s. 342.

¹³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 8, s. 230.

¹³⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, (Tahkik: Tâhâ Câbir Feyyaz el-Alvânî), Müessesetü’r-Risâle, 1997, c. 6, s. 23.

(ö.620/1223)¹³⁷ göre ahkâm ayetlerinin sayısı beş yüzdür. Buna mukabil, ahkâm ayetlerini tefsir etmek üzere kaleme aldıkları ahkâmu'l-Kur'an adlı eserlerinde Cessâs bin kırk sekiz, Herrâsî beş yüz otuz altı ve İbnü'l-Arabî sekiz yüz yetmiş iki ayeti tefsir etmiştir.¹³⁸

Abdülvehhâb Hallâf, yüz kırk ibadetlere, yetmiş aile hukukuna, yetmiş medenî hukuka, otuzu ceza hukukuna, on üçü yargılama usûlüne, onu anayasa hukukuna, yirmi beşi uluslararası hukuka ve on tanesi de iktisâdî ilişkileri düzenlemeye yönelik olmak üzere Kur'an'da toplam üç yüz altmış sekiz ahkâm ayeti bulunduğunu belirtmiştir.¹³⁹

İzz b. Abdisselâm (ö.660/1262), el-Karâfî (ö.684/1285), İbnü Dakîkû'l-İd (ö.702/1302), Bedreddin ez-Zerkeşî (ö.794/1392), es-Suyûtî (ö.911/1505), eş-Şevkânî (ö.1250/1834) ve Abdullah el-Ulvî gibi bilginler ise ahkâm ayetlerinin muayyen bir sayı ile sınırlanmayacağını ifade etmişlerdir.¹⁴⁰

Bu görüşe göre aslında meseller ve kıssalar da dahil olmak üzere Kur'an-ı Kerim'in tüm ayetleri, müçtehidin içtihadî yetenek ve donanımına bağlı olarak ahkâm ayeti olabilme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin Hz. Salih'in devesi ile kavmi arasındaki su paylaşımını konu edinen *وَتَبَيَّنْهُمْ أَنْ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شَرِبٍ مُحْتَضَرٌ* "Onlara, suyun (deve ile) kendileri arasında (nöbetleşe) paylaştırıldığını, bildir. Her su nöbetinde sahibi hazır bulunsun."¹⁴¹ ayeti, bir kıssa içerisinde yer almasına ve sarâhaten hüküm içermemesine rağmen müçtehitler¹⁴² bu ayetten yola çıkarak, hak sahiplerinin ortak bir maldan sırayla yararlanma anlamına gelen 'mühâyee' işleminin meşruiyetine hükmetmişlerdir.

Ahkâm ayetlerinin sayısına ilişkin farklı yaklaşımlar genel olarak âlimlerin ahkâm ayetini tanımlama perspektifinden kaynaklanmaktadır. Ahkâm ayetlerini sayı bakımından muayyen kılma girişiminde bulunanların, kendilerinde açık fikhî hüküm bulunan ayetleri temel aldıkları, buna karşın ahkâm ayetlerinin bir miktarla

¹³⁷ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Ravzatu'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır*, c. 2, s. 334.

¹³⁸ Mustafa Hocaoğlu, *Usûl Açısından Ahkâm Tefsiri –Cessas, Herrasi ve İbn Arabi Örneği-*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019, ss. 15-37.

¹³⁹ Hallâf, *İlmi Usûli'l-Fıkh*, s. 32, 33.

¹⁴⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 4, s. 41; ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîd*, c. 8, s. 230; Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (Tahkik: Abdurrauf Sa'd), Şirketü't-Tıba'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973, s. 437.

¹⁴¹ El-Kamer 54/28.

¹⁴² Kiya el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Tahkik: Musa Muhammed), 2. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405, c. 4, s. 395; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, 4. Baskı, Dimeşk: Dârü'l-Fıkr, ty., c. 6, s. 477.

sınırlanamayacağı görüşünü benimseyenlerin ise gerek kıssalar gerek de meseller olsun Kur'an'da yer alan tüm ayetlerin dolaylı olarak da olsa hükme kaynaklık etme vasfını kazanabileceği savını desteklediği söylenebilir. Ayrıca fikhî ayetlerin sayılı olduğunu savunan bilginlerin belli bir rakam üzerinde anlaşma sağlayamamaları, aslında ahkâm ayetlerinin sayısının, müçtehitlerin usûlî yeterlilik ve içtihat kabiliyetlerine, fıkıh formasyonlarının kuvvetine ve zamanın hukukî birikimine paralel olarak çeşitlilik göstermesine bağlı olduğunu göstermektedir.

4. AHKÂM AYETLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE AHKÂM AYETLERİNİN FIKHÎ BİLGİYE KAYNAK OLMADAKİ EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ

Bu merhalede yukarıda mahiyetini açıklamaya çalıştığımız ahkâm ayeti kavramının bünyesinde barındırdığı özelliklere ve fıkıh ilmi açısından sergilediği kaynaklık vasfına temas edilecektir. Ancak ahkâm ayetlerini yorumlama yöntemleri, usûl kurallarının ahkâm ayetlerine tatbiki gibi meseleler tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Yapacağımız bilgilendirme işlenen konuların tezimizin ana istikametine mutabık kısımlarını kapsamaktadır.

4.1. Ahkâm Ayetlerinin Özellikleri

Ahkâm ayetleri, genel hükümlere ağırlık verme, teşrîde tadrîc ilkesini uygulama, teklifte kolaylık ilkesini benimseme, maslahatı temel alma, dünya-ahiret ve birey-toplum dengesini gözetme ve evrensel tabiata sahip olma gibi nitelikleri haizdir. Fakat ifade etmemiz gerekir ki burada tadat ettiğimiz maddeler, ahkâm ayetlerinin yegâne özellikleri değil, konumuza münasip nitelikleridir.

4.1.1. Genel Hükümlere Ağırlık Verilmesi

İslâm'da fikhî alana müteallık hükümler, genel çerçevesini Kur'an'da bulmuş, bunlara ait hukukî düzenlemeler ve ayrıntılı hükümler Hz. Peygamber'in sünneti ile sabit olmuştur. Söz gelimi *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ* "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt

veriyor."¹⁴³ ayeti ile adalet ve ihsan gibi temel kavramlara değinilmiş, bunların hayata geçirilmesi için birtakım ana ilkeler vaz edilmiştir. Örneğin anne-baba veya akrabaların aleyhine de olsa adaletten ayrılmamak gerektiğinin vurgulanması,¹⁴⁴ insanlar arasında hükmederken adaleti esas almanın emredilmesi,¹⁴⁵ görevlendirmelerde liyakat ilkesinin belirlenmesi¹⁴⁶ ve bir topluluğa karşı beslenen kinin adaletsizliğe yol açmasından alıkonulması¹⁴⁷ gibi hususlar genel manada emredilen adaletin teminine yönelik ilkeler içermektedir.

Ahkâm ayetlerinin genel hükümleri ihtiva etme niteliği, ibadetlere ilişkin konularda kendisini daha açık bir biçimde belli etmektedir. Örneğin namaz ibadeti وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ "Namazı kılınız."¹⁴⁸ ayeti ile Kur'an'da emredilmiş, rükunları olan kıyam, rüku', secde gibi unsurlardan söz edilmiş¹⁴⁹ olmakla birlikte namazın nasıl ve hangi vakitlerde eda edileceği, rekat sayıları ve sair ayrıntılı hükümler Hz. Peygamber'in sünneti ile kâim olmuştur. Yine kurban ibadeti "فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ" "O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes."¹⁵⁰ ayeti ile emredilmiş, kurbanın ne zaman kesileceği¹⁵¹ ve kurbanlığa mani özürler¹⁵² gibi ibadetle ilgili ayrıntılı durumlar Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Aynı durum zekât ve hac ibadetleri için de geçerlidir.

Kur'an'da hükümlerin genel prensiplere yönelik olması, ona, kıyamete kadar tüm toplumların ihtiyaçlarını karşılama imkânı tanımıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de bulunan her hüküm icmâlî olmayıp bazı meselelere ilişkin hükümler ayrıntılı olarak yer almıştır. Miras ve boşanma gibi insanların daha çok anlaşmazlık yaşadıkları konular ve kendilerindeki maslahatın sabit ve değişmez olduğu hükümler, ayrıntılı olarak vaz edilmiştir.

¹⁴³ En-Nahl 16/90.

¹⁴⁴ En-Nisa 4/135.

¹⁴⁵ El-Maide 5/8; el-Araf 7/29; eş-Şura 42/15.

¹⁴⁶ En-Nisa 4/58.

¹⁴⁷ El-Maide 5/8.

¹⁴⁸ El-Bakara 7/43, 110; en-Nisa 4/77, 103; el-En'am 6/72; Yunus 10/87; el-Hac 22/78; en-Nur 24/56; er-Rum 30/31.

¹⁴⁹ Al-i İmran 3/43; et-Tevbe 9/112; el-Hicr 15/98; el-Hac 22/26.

¹⁵⁰ El-Kevser 108/ 2.

¹⁵¹ İmam Malik, Muvattâ, 'Dahâyâ', 12.

¹⁵² Ebû Dâvûd, "Edâhî", 6.

4.1.2. Tedrîc İlkesinin Uygulanması

Sözlükte bir kimseyi bir şeye alıştırmak anlamına gelen tederîc kelimesi ıstilahî manada bir teşri' metodu olarak hükümlerin ilâhî irade tarafından bir defada ve bütün halinde değil, tebliğ süresince beşerî ve sosyal olgular dikkate alınarak peyderpey konulmasını ifade etmektedir.¹⁵³ Vahyin tederîcî olduğu bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından *"Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik."*¹⁵⁴ ayeti ile belirtilmiş, *"İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk."*¹⁵⁵ ayeti ile de tederîcîliğin sebebinin, vaz edilen hükümlerin inananların zihinlerinde ve kalplerinde yerleşmesini sağlamak ve bu suretle ferdî ve içtimâî tekamülü temin ederek hükümlerin uygulanmasını kolaylaştırmak olduğu beyan edilmiştir. Bununla beraber inzâlin tederîcî olması, vahiy olgusunun dinamik bir şekilde cereyan etmesini sağlamış ve bu süreçte vahye muhatap olanlar, merak ettikleri konuları öğrenme ve sorularına vahiy temelli cevaplar bulma imkânına sahip olmuşlardır. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de 'يسألونك' 'Sana soruyorlar'¹⁵⁶ ve 'يَسْتَفْتُونَكَ' 'Senden fetva istiyorlar'¹⁵⁷ şeklinde başlayan ayetlerde ilk muhatap neslin sorduğu sorulara cevap verilmiştir.

Kur'anî hükümlerin teşriinde tederîcîlik aynı zamanda kolaylık ilkesi ile de ilişkilidir. Tek seferde vaz edilmesi uygulamada sıkıntı ve zorluğa yol açabilecek veya toplumsal kabulü güçleştirebilecek bazı hükümler tederîcen nazil olmuştur. İçki içmeye dair hüküm de bu yolla vaz edilmiştir.

İçki ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de önce *"وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ"* *"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır."*¹⁵⁸ ayeti ile içki ve güzel rızık arasında ayırma gidilmiş, ikinci aşamada

¹⁵³ Talip Türcan, "Tederîc", *DİA*, c. 40, s. 265.

¹⁵⁴ El-İsra 17/106.

¹⁵⁵ Furkan 25/32.

¹⁵⁶ El-Bakara 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; el-Maide 5/4; el-Enfal 8/1.

¹⁵⁷ En-Nisa 4/127, 176.

¹⁵⁸ En-Nahl 16/67.

"Sana içkiyi ve kumarı" يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür."¹⁵⁹ ayeti ile içkinin zararının faydasından fazla olduğu beyan edilmiş, üçüncü aşamada يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا "Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaaya kadar namaza yaklaşmayın."¹⁶⁰ ayeti ile içkinin ve sarhoşluk halinin namaza engel teşkil ettiği vurgulanmış ve son olarak dördüncü evrede يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ "Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"¹⁶¹ ayeti ile içki kesin olarak yasaklanmış ve haram kılınmıştır.

4.1.3. Teklifte Kolaylık İlkesinin Benimsenmesi

Fıkıh dilinde teklif; Allah'ın bir işi yapma veya yapmama noktasında insanı yükümlü kılması anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, insanları birtakım görev ve sorumluluklarla mükellef kılmakla birlikte, teklifte kolaylık ilkesini benimsemiştir. Çünkü asıl gaye insanları sorumluluklarla yormak değil, sorumlulukları vasıta kılarak birey ve toplumun dünyevî ve uhrevî menfaatini temin etmektir. Hz. Peygamber "Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kişi, ona yenik düşer. O halde orta yolu tutunuz."¹⁶² buyurarak kolaylık prensibine vurgu yapmıştır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet, kolaylık ilkesine işaret etmektedir. Örneğin;

- يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez."¹⁶³
- لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar."¹⁶⁴

¹⁵⁹ El-Bakara 2/219.

¹⁶⁰ En-Nisa 4/43.

¹⁶¹ El-Maide 5/90, 91.

¹⁶² Buhârî, 'Îmân', 29; Nesâî, 'Îmân', 28.

¹⁶³ El-Bakara 2/185.

¹⁶⁴ El-Bakara 2/286, krş. El-Bakara 2/233; el-En'am 6/152; el-Araf 7/42; el-Müminun 23/62; et-Talak 65/7.

- يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وِخْلِقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا "Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."¹⁶⁵

- هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ "O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi."¹⁶⁶

Teklifin kişinin gücü ile orantılı olması, birtakım suçların keffaret yolu ile telafi edilebilmesi, zorluk ve meşakkat durumlarında ruhsat hükümlerinin devreye girmesi teşri' faaliyetinde kolaylık ilkesinin gözetilmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا "Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."¹⁶⁷ ayeti ile hac ibadeti emredilirken mükelleflerin, yolculuğa güç yetirebilecek olanlar olarak beyan edilmesi bu durumun bir göstergesidir.

Aynı şekilde içkinin haram kılınması örneğinde olduğu gibi tek seferde ilan edildiğinde insanlara ağır gelebilecek ve uygulama güçlüğüne sebep olabilecek hükümlerin tadrîcen nâzil olması da teklifte kolaylık ilkesinin bir uzantısı olarak telakki edilebilir.

4.1.4. Maslahatın Temel Alınması

Dinî hükümlerin en temel gayesi, insanların Allah'ın rızasını kazanacak biçimde hayat sürmelerini temin etmek suretiyle hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştırmaktır. Bunu sağlamaya matuf olmak üzere vaz edilen hükümler, bireysel ve toplumsal maslahatı öncelemek durumundadır. Bu minvalde Kur'an iyilik ve cömertlik gibi bireyin ve toplumun maslahatına uygun olan fiilleri emretmiş, yetim malı yemek, adam öldürmek ve zina gibi mefsedete yol açan eylemleri yasaklamıştır.¹⁶⁸ Kendisinde zâhiren veya nisbî menfaat bulunsa da aslında mefsedet kaynağı olup genel/kamusal maslahata aykırı sonuçlar doğuran kumar ve faiz gibi iş ve işlemlerin yasaklanması¹⁶⁹ da maslahat ilkesinin temel alınmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Mamafih Kur'an-ı Kerim'in genel prensiplere odaklanan bir üslup geliştirmesi ve teşri'i düzenlemelerde ana noktalarla yetinip sonradan ortaya çıkabilecek veya ayrıntı teşkil

¹⁶⁵ En-Nisa 4/28.

¹⁶⁶ El-Hac 22/78 Ayrıca bkz. el-Maide 5/6.

¹⁶⁷ Al-i İmran 3/97.

¹⁶⁸ El-Bakara 2/83; el-En'am 6/152; en-Nahl 16/90; el-İsra 17/32, 33; Furkan 25/68.

¹⁶⁹ El-Bakara 2/219, 275; el-Maide 5/90, 91 .

eden hususların düzenlenmesi sadedinde sünnete ve içtihâda geniş alan bırakması, maslahat ilkesinin önemine yapılan bir vurgu anlamı taşımaktadır.¹⁷⁰

4.1.5. Evrensel Tabiata Sahip Oluşu

Genelde Kur'an-ı Kerim özelde ise ahkâm ayetleri belirli bir şahsı, toplumu veya dönemi hedef almamış ve tüm insanlığı muhatap kabul etmiştir. İslâm'ın son din oluşu ve Hz. Peygamber'in tüm insanlığa gönderilişi,¹⁷¹ ona indirilen vahyin de zaman ve mekân ayrımı yapmaksızın tüm insanları kuşatıcı olmasını gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamber'in şahsına özgü bazı hükümlerin bulunması¹⁷² veya Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça oluşu, onun evrensellik vasfına engel teşkil etmemektedir. Yine Kur'an'ın, nüzûle tanıklık eden toplumla aktif ilişkisi ve buna binaen birtakım somut hukuk kurallarının vaz edilmesi de herhangi bir şekilde vahyin cihanşümüllüğüne olumsuz bir etkide bulunmamaktadır.

4.1.6. Dünya-Ahret ve Birey-Toplum Dengesini Gözetmesi

İslâm dini, fitrata uygun olmasının bir göstergesi olarak insanın tüm özellik ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmuş, onu sadece uhrevî veya dünyevî bir varlık düzeyinde değerlendirmek gibi indirgemeci bir yaklaşım sergilememiştir. *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا* "Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasîbini unutma."¹⁷³ ayetinde de ifadesini bulduğu üzere dünya-ahiret dengesini tesis etmeye yönelik bildirimler yapılmıştır. Ahkâm ayetleri ile yapılan düzenlemeler de bu amaca matuftur. Teklifte kolaylık ilkesi ile de ilişkili olarak insanın dünyevî nimetlerden yararlanmasını ve fitrî ihtiyaçlarını karşılamasını engelleyici hükümler getirilmemiş, buna mukabil insanın sadece dünya hayatına yönelip uhrevî saadetini tehlikeye atmasını engelleyici bir tanzim şekli benimsenmiştir. Aynı durum cezâî düzenlemelerde de söz konusudur. İşlenen suçlara karşı belirlenen yaptırımlar sadece dünya veya ahirete tahsis edilmemiş ve çift taraflı yaptırım uygulaması öngörülmüştür. Bu yönüyle İslâm hukuku, diğer hukuk nizamlarından pozitif yönde ayrılmaktadır.

¹⁷⁰ İbrahim Kafi Dönmez, "Maslahat", *DİA*, c. 28, s. 79.

¹⁷¹ Es-Sebe' 34/28.

¹⁷² El-İsra 17/79; el-Ahzab 33/37.

¹⁷³ El-Kasas 28/77.

Kur'an'da hem ferdî hem de içtimâî maslahatı temin etmeye dönük hükümler konmuş, birey topluma veya toplum bireye feda edilmemiştir. Bununla birlikte birey-toplum ilişkisine yönelik düzenlemelerde genel kurallara temas edilmesi sebebiyle Kur'anî teşriin büyük çoğunluğunda toplumsal faydanın düzenlendiği, bireysel maslahata merbut düzenlemelerin çoğunlukla sünnete bırakıldığı söylenebilir.¹⁷⁴

4.2. Ahkâm Ayetlerinin Fıkhî Bilgiye Kaynak Olmadaki Epistemolojik Değeri

Vahiy tüm İslâmî ilimlerin ana dayanak noktasını teşkil etmektedir. Bu cümleden olmak üzere mükelleflerin şer'î amelî fiillerini konu edinen fıkıh ilmi de Kur'an ve Sünnet çerçevesinde belirmiş ve bu iki ana kaynağın işlenmesi ile şekillenmiştir. Fıkıh jargonunda kitap delili olarak isimlendirilen Kur'an, bilginin elde edilmesi ve üretilmesinde birincil kaynaktır. Zira diğer delillerin de meşruiyeti ona bağlıdır. Kur'an'ın sadece amelî değil, aynı zamanda imânî ve ahlâkî hükümleri de ihtiva ettiği yukarıda anlatılmıştı. Dolayısıyla fıkıh ilminde kitap delilinin önemli bir boyutunu ahkâm ayetleri oluşturmaktadır.

Biz bu aşamada ahkâm ayetlerinin fıkhî-hukukî bilgiye referans olma keyfiyetini, dinî hükümlere ve icmâ, kıyas gibi şer'î delillere dayanak olması açısından inceleyeceğiz.

4.2.1. Ahkâm Ayetlerinin Hükümlere Kaynak Olması

Ahkâm ayetleri, sahip oldukları dil, üslup ve içerik özellikleri ile sair delillerle etkileşimleri çerçevesinde çeşitli fıkhî hükümlere kaynak teşkil etmektedir. Biz bu kısımda, ahkâm ayetlerinin ilk bölümde açıklamasını yaptığımız hüküm çeşitlerine kaynak olma vasfını örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

4.2.1.1. Teklîfî Hükümlere Kaynaklık Etmesi

Ahkâm ayetleri, teklifi hükümlere doğrudan veya dolaylı şekilde mesnet teşkil etmektedir.

A. İcâb Hükümü: Nasslarda bir fiile yönelik emir içeren ifadelerin veya 'kütibe aleyküm', 'vecebe aleyküm' ve 'vücibe aleyküm' gibi lafızların yer alması, o fiilin farz (veya vâcip) olduğunu göstermektedir. Örneğin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

¹⁷⁴ Tahir b. Âşur, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Tunus, 1978, ss. 65, 66.

وَإِذَا "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."¹⁷⁵ ayeti oruç ibadetinin farz olduğuna delâlet etmektedir.

Ancak her emir kalıbı mutlak olarak farz anlamını ifade etmeyebilir. Mesela, وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا "İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın."¹⁷⁶ ayetinde 'avlanın' şeklinde emir bulunmakla beraber, âlimler bu emrin bir yasaklama sonrasında geldiğini ve bu sebeple ancak o şeyin yapılmasının mübâh olduğunu ifade edeceğini belirtmişlerdir.¹⁷⁷

B. Nedb Hükümü: Bu hüküm çeşidine dair deliller genellikle sünnetle sabit olmakla birlikte ahkâm ayetleri de bu hükme delalet edebilmektedir. Örneğin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın."¹⁷⁸ ayetinde borçların yazılması talep edilmektedir. Emir kipi kullanıldığı için ayetteki hükmün farz (veya vâcib) olduğu düşünülebilse de, ayetin devamında "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ" ibaresinden, yukarıda gelen emrin tavsiye niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh borç ilişkisini yazıya geçirme işleminin mendup olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayet, nedb hükmüne kaynaklık etmiştir.

C. İbâha Hükümü: Nasslarda bulunan 'leyse aleyküm cünâhun', 'lâ cünâha leküm', 'leyse aleyküm haracun' gibi lafızlar veya fiile yönelik helal olma şeklindeki nitelermeler, ibâha hükmüne delâlet etmektedir. لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَشْتَاتاً "Beraberce veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur."¹⁷⁹ ayeti ibâha hükmüne kaynaklık etmektedir.

D. Kerâhet Hükümü: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِنْ سَأَلُوا عَنْهَا وَعَا اللَّهُ عَنْهَا وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ "Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. (Halbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah çok bağışlayandır,

¹⁷⁵ El-Bakara 2/183.

¹⁷⁶ El-Maide 5/2.

¹⁷⁷ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 206.

¹⁷⁸ El-Bakara 2/282.

¹⁷⁹ En-Nur 24/61.

halîmdir.”¹⁸⁰ ayeti, vahiy döneminde her konuda Hz. Peygamber’e soru sormanın mahiyeti hususunda kerâhet hükmüne kaynaklık etmektedir.

E. Tahrîm Hükümü: *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَالْحُمُّ الْخَنْزِيرُ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ* "Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken kestikleriniz) hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı."¹⁸¹ ayeti birtakım yiyeceklere ilişkin tahrîm hükmüne kaynaklık etmektedir.

4.2.1.2. Vaz’î Hükümlere Kaynaklık Etmesi

Namazın farz olması için vaktin bulunması sebeptir. *اقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ* "Güneşin zevâinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir."¹⁸² ayetinde Güneşin Batı'ya meyletme vakti, namazın farzıyete sebep olarak gösterilmiştir.

Aynı şekilde orucun farz olmasının sebebi *شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ* "O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin."¹⁸³ ayetinde ramazan ayı olarak gösterilmiştir. Bu suretle ayet, vaz’î hüküm olan sebebi doğrudan ifade etmekte ve ona kaynaklık teşkil etmektedir.

4.2.1.3. Kat’î – Zannî ve Taabbudî -Ta’lîlî Hükümlere Kaynaklık Etmesi

Kur'an-ı Kerim’de yer alan tüm ayet-i kerimeler sübut açısından kat’îlik arz etmektedir. Zira Kur’an, tevâtüren nakledilmiş olup varlığında şüpheyeye yer yoktur. Ancak söz konusu kat’îlik, iş delâlet boyutuna gelince her zaman aynı derecede olmamaktadır. Çünkü bazı ayetlerin anlamı tek ve kesin iken bazıları birden fazla anlamı bünyesinde barındırmakta ve muhtemel manalar arasında delâleten zannîlik içermektedir. Hükme delâleti kat’î (açık ve kesin) olan ve kat’iyyât olarak isimlendirilerek taabbudîyyât

¹⁸⁰ El-Maide 5/101.

¹⁸¹ El-Maide 5/3.

¹⁸² El-İsra 17/78.

¹⁸³ El-Bakara 2/185.

kategorisinde mütâlaa edilen ayetlerde vaz edilen hükümlerin bir bölümünün *hudûdullâh* (Allah'ın sınırları) olarak nitelenip içerdikleri sınırın aşılmasının talep edilmesi, mezkur hükümlerin taabbudî özelliklerini tahkim etmiştir.¹⁸⁴

Örneğin; *فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فإِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ* "Kim (köle azat etme imkanı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ardarda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar Allah'a ve Rasûlüne hakkıyla iman edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kafirler için elem dolu bir azap vardır."¹⁸⁵ ayetindeki zihâr keffareti ile ilgili hüküm bu kabilden taabbudî bir hüviyete sahiptir.

Taabbudî hüküm içeren ayetler bağlayıcı olup hüküm içerdiği konu içtihadâda kapalıdır. Mesela yukarıdaki ayette zihâr keffareti için öngörülen iki ay peş peşe oruç tutma, altmış fakiri doyurma gibi miktar içeren ifadelerde herhangi bir değişiklik yapmak mümkün değildir. Bu anlamda İslâm hukukunda 'Mevrid-i nassta içtihadâda mesağ yoktur.'¹⁸⁶ kâidesi benimsenmiştir. Ancak ifade etmek gerekir ki taabbudî hükümlerin tek kaynağı Kur'an-ı Kerim değildir.

4.2.1.4. Kazâî ve Diyânî Hükme Kaynaklık Etmesi

İslâm hukukunda aslolan, şer'î hükümleri ifade eden normların dinen bağlayıcı olduğu gibi mer'î hukuk açısından da bağlayıcı olmasıdır. Diğer bir deyişle şer'î delillerle elde edilen ahkâma göre yapılan tasarruf, pozitif hukuka göre de kişiyi herhangi bir yükümlülük altına sokmamalıdır. Ancak bazı durumlarda örf ve maslahata bağlı olarak vaz edilen hükümler, zaman ve mekân unsurlarındaki farklılaşmaya koşut olarak üzerlerine bina edildikleri örf ve maslahatın değişmesi ile yerlerini yeni hükümlere bırakabilmektedir. Bu durumda diyânî hüküm de değişmiş olmaktadır. Ancak kaynağı Kur'an olan diyânî hükümlerin değişimi son derece sınırlıdır. Kazâî ve diyânî hüküm ayrışmasının bir diğer şekli de, diyâneten geçerli olan bir hükmün, mer'î hukuk tarafından dikkate alınmaması durumunda bahis konusu olmaktadır. Söz gelimi *الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا* *يُفُومُونَ إِلَّا كَمَا يُفُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا* "Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alış

¹⁸⁴ Abdullah Kahraman, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Taabbudî Hükümler ve Taabbudîyyât Sahası Üzerine", ss. 29, 30.

¹⁸⁵ El-Mücadele 58/4.

¹⁸⁶ Mecelle Md. 14.

veriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır."¹⁸⁷ ayeti ile faiz dinen haram kılınmış bir işlemdir. Dolayısıyla faizin diyanî hükmü, onun yasak (haram) olmasıdır. Ancak pozitif hukukta faizi yasaklayan bir düzenlemenin mevcut olmadığı durumlarda, hukukî (kazâî) perspektifte kanuna aykırılık durumu zuhur etmemekte ancak bununla birlikte gerçekleşen faiz işleminin dinî veçhedeki negatif görünümü devam etmektedir.

4.2.1.5. Tümel ve Tikel Hükümlere Kaynaklık Etmesi

Kur'an-ı Kerim'de hüküm vazı noktasında tümel hükümlerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Bu durum Kur'an'ın evrensel boyutunun bir uzantısı olarak her dönem ve mekâna hitap edebîlik vasfının yansımalarıdır, denilebilir. Yönetimde şûrâ prensibi¹⁸⁸, sorumluluğun kişisel olması¹⁸⁹, suç ve ceza dengesinin tesisi¹⁹⁰ ve akitlere bağlı kalınması¹⁹¹ gibi ana ilkeler, Kur'an'da yer alan tümel hükümlere örnek verilebilir.

Bununla beraber kendileri ile gözetilen maslahatın zaman ve mekân farklılaşmasına bağlı olmaksızın sabit olduğu bazı hükümler, tikel düzeyde vaz edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de miras ve boşanma gibi insanlar arası anlaşmazlıkların yoğunlaştığı noktalara ilişkin konulan detay hükümler de bu kabildendir. Ayrıca Hz. Peygamber'e özgülünen birtakım Kur'anî direktifler de burada zikredilebilir.

4.2.2. Ahkâm Ayetlerinin Şer'î Delillere Dayanak Olması

Fıkhın ana dayanak noktasını oluşturan Kur'an-ı Kerim, bizatihi hükümlere medâr olma niteliğini taşımakla kalmayıp aynı zamanda fikhî hükümlerin elde edilmesine aracılık eden şer'î delilleri de hem meşruiyetlerini temellendirme hem de işlenecek veri sunma noktasında desteklemekte ve bu yönüyle de şer'î ahkâmın oluşumunda vazgeçilmez ve yeri doldurulamaz bir görev icra etmektedir. Biz ahkâm ayetlerinin bahis konusu niteliğini göstermek adına sadece kitap, sünnet, icmâ ve kıyas delillerine ilişkin öz açıklama yapmakla yetinecek, konumuzun sınırlarını aşması sebebiyle diğer şer'î delillere temas etmeyeceğiz.

¹⁸⁷ El-Bakara 2/275 ayrıca bkz. el-Bakara 2/188, 276, 278, 279; Al-i İmran 3/130; en-Nisa 4/160; er-Rum 30/39.

¹⁸⁸ Al-i İmran 3/59; eş-Şûrâ 42/38.

¹⁸⁹ El-En'am 6/164; el-İsra 17/15; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

¹⁹⁰ En-Nahl 16/126; el-Hacc 22/60.

¹⁹¹ El-Bakara 2/40; Al-i İmran 3/76; el-Maide 5/1; et-Tevbe 9/111; en-Nahl 16/91; el-İsra 17/34; el-Feth 48/10.

"(Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar."¹⁹⁴ ayeti ile de Hz. Peygamber'in verdiği hükmün diğer insanlardan farklı bir statüye sahip olduğuna işaret edilmiştir. Bunun yanında çok sayıda ayet-i kerime Hz. Peygamber'e itaati Allah'a itaat addetmiştir.¹⁹⁵

4.2.2.3. İcmâ Delili

Bir fıkıh terimi olarak icmâ 'Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde, İslâm müçtehitlerinin şer'î bir hüküm hakkında görüş birliğine varmaları'¹⁹⁶ anlamını ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yer bulan birtakım ayetlerin icmâ delilinin sıhhatine delil teşkil ettiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık."¹⁹⁷ ayet-i kerimesi ile وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا "Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarırsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."¹⁹⁸ ayeti, icmâ delilinin meşruiyetine dair Kur'anî referanslar olarak telakki edilmiştir.

İcmâ delili ile ahkâm ayeti arasındaki ilişki temelde üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki ahkâm ayetinin icmâ deliline dayanak olma durumudur. Zira müçtehitlerin dini bir mesele hakkında görüş biliğine varmalarını mümkün kılacak bir delile istinat etmeleri gerekmektedir. İkinci olarak ise icmâ bazen anlamı açık ve net olan bir ahkâm ayetini pekiştirme görevi ifa etmektedir. Örneğin namaz kılmanın farz olduğu Kur'an'da açık bir şekilde belirtilmiştir. Ancak buna ek olarak namaz kılmanın farziyeti üzerinde gerçekleşen icmâ, ayetin anlamını pekiştirmektedir. Üçüncü durumda ise icma, farklı

¹⁹⁴ En-Nur 24/63.

¹⁹⁵ El-Maide 5/92; en-Nur 24/54; Muhammed 47/33; et-Teğâbun 64/12.

¹⁹⁶ Muhammed Ebu Zehre, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, (çev. Abdülkadir Şener), Ankara: Fecr Yayınları, 1994, s. 169.

¹⁹⁷ El-Bakara 2/143.

¹⁹⁸ En-Nisa 4/115.

manaları muhtevi bir ahkâm ayetinin anlam zenginliğini sınırlayıcı ve manayı sabitleyici işlev görmektedir. Mesela *وَأْتُوا الزَّكَاةَ* “Zekâtı veriniz” ayet-i kerimesindeki zekât kelimesi ‘zekât, temizlenme, doğruluk, saflık’ gibi pek çok anlamı ihtiva etmektedir. Fakat ayette yer alan zekât kelimesinin din dilindeki (zekât) anlamıyla kullanılması hususunda gerçekleşen icmâ, manayı kesinleştirmektedir.

4.2.2.4. Kıyas Delili

Kıyas; ‘Kur’an, sünnet veya icmâda hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek’ anlamına gelmektedir.¹⁹⁹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere Kur’an, kıyas deliline veri sağlama noktasında önemli rol oynamaktadır. Zira nasslar sınırlı ancak olaylar sınırsızdır. Belli sayıdaki hüküm içerikli nassın, İslâm’ın tüm zaman ve mekânları kuşatıcı mahiyetinin bir yansıması olarak, hayatta karşılaşılabilecek tüm meseleleri içine alabilecek şekilde hükmî genişlemesini sağlayan unsur kıyastır, denilebilir. Başka bir ifadeyle kıyas delili ahkâm ayetlerini asıl olarak telakki edip, bu ayetlerdeki hükmü yeni meselelere de şamil kılmak suretiyle ahkâm ayetlerinin uygulama sahasını genişletmektedir.

Örneğin *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁰⁰ ayet-i kerimesinde hamr yani şarap içmek yasaklanmıştır. Zamanla şarap dışında bira, rakı, viski gibi içkilerin ortaya çıkması ile bu içecekleri içmenin hükmü sorgulanmıştır. Bu bağlamda cevap aradığı konuya ilişkin yukarıdaki ahkâm ayetini inceleyen müçtehitler, hamr/şarap ile haramlık hükmü arasında bir bağlantı aramış ve bunun ‘sarhoş edicilik vasfı’ olduğunu fark etmiştir. Tespit edilen illetin, hükmü bilinmeyen içeceklerde de olup olmadığını tetkik eden müçtehit, şayet illet birliği varsa nass ile belirlenmiş olan hükmün, mezkur içecekler için de geçerli olduğunu belirtecektir. Hamr/şarap hakkında ahkâm ayeti ile sabit olan haramlık hükmü, kendilerinde sarhoş ediciliğin bulunması sebebiyle bira, rakı ve viski gibi içeceklerde de cârî olacaktır.²⁰¹

¹⁹⁹ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 92.

²⁰⁰ El-Maide 5/90.

²⁰¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, ss. 121, 122.

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜ: MAHİYET, GELİŞİM SÜRECİ VE ESERLER

Tezimizin bu bölümünde ahkâmu'l-Kur'an literatürünün ortaya çıkmasına sebep olan faktörler ve literatürün tarihî gelişim süreci hakkında bilgi verilecek ve akabinde ahkâmu'l-Kur'an alan yazınında telif edilen eserler, genel özellikleri itibarıyla okuyucuya sunulacaktır.

1. AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN MAHİYETİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Klasik dönemden günümüze pek çok eserin kaleme alındığı ve zengin bir birikimin vücut bulduğu ahkâmu'l-Kur'an edebiyatı, İslâm bilimleri içerisinde sahip olduğu seçkin konumu ve ilimleri birleştirici vasfı sayesinde her dönemde İslâm âlimlerinin ilgisini çekmiş olmasının yanı sıra vahiy-hayat irtibatını sağlama misyonunu benimseyerek Müslümanların amelî sahada tatbik ettikleri hükümlerin vahyî orijinini vuzûha kavuşturma noktasında da yadsınamaz katkılar sağlamıştır.

1.1. Konusu ve Amacı

Ahkâmu'l-Kur'an tamlaması, Kur'an'a ait hükümler anlamına gelmekte olup Kur'an'ı Kerim'de şer'î amelî sahaya yönelik doğrudan veya dolaylı biçimde vaz edilen hükümleri ve bu hükümleri içeren ahkâm ayetlerinin tefsir edilmesini konu alan eserleri nitelemektedir. Başka bir deyişle ahkâmu'l-Kur'an yazınının içeriğini ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarına ilişkin Kur'anî bildirimlerin anlaşılması, açıklanması ve yorumlanması oluşturmaktadır. Dolayısıyla ahkâm tefsirleri, Kur'an'daki fikhî hükümleri Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca Kur'an'ın muhtevî olduğu hukuki kâide ve prensipleri ortaya çıkarmak ve uygulamasını göstermek de bu tefsir ekolünün amaçları arasında bulunmaktadır.²⁰² Tefsir ve fikh disiplinlerinin kesişim noktası olması itibarıyla *fikhî tefsir*, *ahkâm ayetleri tefsiri*, *amelî tefsir* veya *fikhu'l-Kur'an* olarak da adlandırılan yazının, her iki ilmin de karakteristik özelliklerini gösterdiği söylenebilir. Bu çerçevede Kur'an lafızlarını Arap dili açısından analiz edip kendisiyle kastedilen anlamı saptamayı amaçlayan tefsir ilminin söz konusu vasfı ile fikhî bilginin üretiminde birincil kaynak olarak aktif rol icra eden ve müçtehitlerin hüküm çıkarmada içtihatlarına dayanak kabul ettikleri Kur'an nassları olan ahkâm ayetlerini konu edinmesi, mezkur ilişkinin boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

²⁰² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988, ss. 46-48; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 219.

1.2. Tarihsel Gelişim Süreci

Ahkâmu'l-Kur'an literatürünün tarihsel serencâmını ortaya koymak üzere bu kısımda konuyu Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve fikhî mezheplerin teşekkülü ile başlayan süreç olmak üzere toplamda dört evre halinde inceleyeceğiz.

1.2.1. Hz. Peygamber Dönemi

Kur'anî direktiflerin algılanması, analizi ve yorumlanması adına icra edilen faaliyetler vahyin nüzûlü ile başlamıştır, denilebilir. Zira ayetlerin tadrîcî olarak nâzil olması ile birlikte anlamaya ve uygulamaya dönük sorular bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklığa kavuşturulmuş ve tatbîk edilmiştir. Kur'an'da bu duruma işaret etmek üzere *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ* üzere *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."*²⁰³ buyurulmuş ve dinî hükümlere dair bilgi edinmek isteyenler öncelikle Kur'an'a ve sünnete yönlendirilmiştir. Amelî sahayı düzenleyen ahkâm ayetlerinin, Kur'an'ın üslup özelliklerine de bağlı olarak daha çok genel hüküm içeren, müphem, müşkil ve mücmel tarzda vahyedilmesi, ilâhî kelâmı anlamaya dönük soruların daha çok bu alanda yoğunlaşmasına yol açmış ve Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı teşrî' yetkisi ile açıklama yapmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda ahkâm ayetlerinin anlaşılmasına ve tatbîkine ilişkin ilk bildirimler Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır.

Sünnetin Kur'an karşısındaki fonksiyonu temelde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:²⁰⁴ Sünnet ya Kur'an-ı Kerim'de yer alan hükmü onaylamakta, ya Kur'an'da zikredilen bir mükellefiyetin çerçevesini/sınırlarını veya ayrıntısını belirlemekte ya da Kur'an-ı Kerim'de bahis konusu edilmeyen meselelere dair hüküm vermektedir. Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'de karara bağlanan bir konuyu tasdik eder tarzda îrâd ettiği sünnet, Kur'an'ın hükmünü teyit anlamı taşımaktadır. Hz. Peygamber'in ayetlerde yer alan hükmün sınırlarını veya ayrıntısını belirlemesi ise dört şekilde vuku' bulmuştur.

²⁰³ En-Nisa 4/59.

²⁰⁴ Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., ss. 90-94

Bunlar; Rasûlullah'ın ayetteki hükmün umûmunu tahsis, mücmelini beyân, müşkilini tavzîh ve mutlakını takyîd etmesidir. Bu tasarruflar ise ya konuya ilişkin sözlü bilgi vermesi yahut bizzat uygulamak suretiyle sahâbeye göstermesi şeklinde olmuştur. Hz. Peygamber'in Kur'an'da bizzat hükme bağlanmamış durumlara ilişkin yaptığı açıklamalar ise, onun teşri' yetkisini kullanmasının bir neticesi olarak görülmelidir.

1. Sünnetin Ahkâm Ayetini Teyit Etmesi

Hz. Peygamber bazı durumlarda Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir hükmü tekrarlayarak pekiştirmektedir. Mesela Kur'an'daki *وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."²⁰⁵ ayeti ile hac ibadeti farz kılınmıştır. Hz. Peygamber de hem bu ayetin anlamını pekiştirmek hem de ibadetin önemini vurgulamak üzere 'Ey İnsanlar, hac size farz kılındı, haccedin.'²⁰⁶ buyurmuştur.

2. Sünnetin Ahkâm Ayetini Tahdîd veya Tafsîl Etmesi

Kur'an, sahip olduğu üslup özellikleri bakımından eşsiz bir eserdir. Her zaman ve mekâna hitap etmesinin bir nişânesi olarak genel prensipler ve icmâlî kullanımlara sıklıkla başvurulmuş, detay hükümlere ise maslahatın değişme durumunun olmadığı hallerde yer verilmiştir. Hz. Peygamber, tebliğ vazifesinin bir yansıması olan tebyin ve temsil faaliyetleri ile Kur'an'da bulunan bazı hükümlerin pratik hayattaki uygulama şekline dair açıklamada bulunmuştur. Bu tür açıklamalar genel manada dört şekilde gerçekleşmiştir:

a. **Âmmın Tahsîsi:** Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de âmm (genel) olarak yer bulan bazı ifadeleri tahsîs etmiştir. Örneğin Kur'an'da evlenilmesi haram olan kişiler tek tek sayıldıktan sonra *وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ* "...Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zinâ etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı."²⁰⁷ buyurulmuştur. Buna göre ayetin önceki kısmında evlenilmesi yasaklanan kadınlar dışında bir evlenme engeli yoktur. Fakat Hz. Peygamber ayette tadat edilen nikâhlanması yasak olan kadınlara ek olarak "Kadın, halası, teyzesi,

²⁰⁵ Al-i İmran 3/97.

²⁰⁶ Müslim, "Hac", 412.

²⁰⁷ En-Nisa 4/24.

erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı üzerine nikahlanamaz.”²⁰⁸ buyurarak ayetteki genel hükmü daraltmıştır.

Aynı durum يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ هَمَّ مَنِ امْتَأَنَ وَذَرَهُ رَحْمَتُ اللَّهِ وَسِعَتْ كُلًّا "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."²⁰⁹ ayet-i kerimesinde de mevcuttur. Ayette kadın-erkek ayrımı olmaksızın tüm Müslümanların Cuma namazı kılmaları farz kılınmış olmakla birlikte Hz. Peygamber, ayetteki genel hükmü tahsîs etmiş ve Cuma namazının sadece erkeklere farz olduğunu beyan etmiştir.²¹⁰

b. **Mücmelin Beyânı:** Mücmel kelimesi ıstılahta; sözün sahibi tarafından bir açıklama bulunmadıkça kendisi ile kastedilen mananın anlaşılacağı kapalı lafız anlamına gelmektedir.²¹¹ Ahkâm ayetlerinin büyük çoğunluğu mücmeldir. Sünnet, Kur'an-ı Kerim'de mücmel (öz/kapalı) olarak yer verilen ifadeleri açıklamaktadır. Mesela Kur'an'da "وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ" *"Salâtı ikame edin (iyi yapın)"*²¹² ayet-i kerimesinde bulunan "الصَّلَاةُ" kelimesi, ayetin bu kelime ile neyin kastedildiğini bizzat belirtmemesi sebebiyle mücmeldir. Hz. Peygamber, "Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız, siz de öyle namaz kılınız." buyurarak mücmeli beyân etmiş, böylece ayette yer alan 'salât' kelimesinin 'namaz' adı verilen özel bir fiili nitelediği anlaşılmıştır. Namazın vakitleri, rekat sayıları ve kılınış şekli gibi hususlar bu şekilde bilinir olmuştur. Aynı şekilde zekât, hac, umre gibi Kur'an-ı Kerim'de teklîfi hükümlere işaret etmek üzere ifade edilen mücmel lafızlar da Hz. Peygamber'in beyânı ile açıklığa kavuşmuştur.

c. **Müşkilin Tavzîhi:** Terim anlamıyla müşkil; kendisiyle kastedilen mananın ancak iyi bir araştırma veya derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilirdiği kapalı lafızdır.²¹³ Müşkil ile mücmel yakın anlama sahip olmakla birlikte aralarındaki fark şudur: Lafızdaki kapalılığın giderilmesi için hiçbir karine yoksa veya karineler arasında tercih yapılamıyorsa bu durumda lafız mücmel; kapalılığı gidermek için karine

²⁰⁸ Buhârî, "Nikâh", 27.

²⁰⁹ El-Cuma 62/9.

²¹⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 215.

²¹¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl Şemsüleimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (Tahkik: Ebu'l-Vefâ Afgânî), İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, c. 1, s. 168; Ebu'l-Velid Bâcî, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Beyrut: Risâle, 1989, s. 195.

²¹² El-Bakara 2/43, 83; en-Nisa 4/77, 103; el-En'am 6/72; Yunus 10/87; el-Hac 22/78; en-Nur 24/56; er-Rum 30/31.

²¹³ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 362.

varsa veya kapalılık akıl yardımıyla giderilebiliyorsa lafız müşkildir.²¹⁴ Hz. Peygamber Kur'an'da yer alan müşkil ifadeleri tavnîh etmesine *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَّامَ إِلَى اللَّيْلِ* "Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."²¹⁵ ayeti örnek olarak verilebilir. Ayet nâzil olduğunda beyaz ve siyah iplikten kastın ne olduğu konusunda sahâbenin tereddüte düştüğünü gören Hz. Peygamber, beyaz iplik ile kastedilenin 'şafağın aydınlığı', siyah iplikten kastedilenin ise 'gecenin karanlığı' olduğunu bildirmiş ve şafak sökünçeye değin yenilip içilebileceğini açıklamıştır.²¹⁶

d. **Mutlakın Takyîdi:** Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de mutlak (sınırsız) olarak gelen bazı ifadeleri sınırlandırmıştır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de 'vasiyet' kelimesi herhangi bir sınırlandırma olmaksızın (mutlak olarak) yer bulmuş²¹⁷ ve kişinin malından istediği miktarı vasiyet edebilmesine olanak sağlanmıştır. Ancak Hz. Peygamber "Üçte bir mi? Üçte bir çoktur."²¹⁸ buyurarak kişinin yapabileceği vasiyeti malının üçte biri ile kayıtlamış ve bu orandan fazlasını vasiyet etmeyi yasaklamıştır.

3. Sünnetin Müstakil Teşrî Fonksiyonu

Sünnet bazı durumlarda müstakil bir hüküm kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan temas edilmeyen birtakım hükümler, Hz. Peygamber tarafından vaz edilmiştir. Bu minvalde fitır sadakasının emredilmesi (vücûbu)²¹⁹, yırtıcı hayvanlarının etinin yenmesinin yasaklanması ve âdet gören kadınların âdet dönemlerinde namaz kılmaktan muaf tutulması ve bu günlerdeki Ramazan oruçlarını daha sonra kaza etmelerine hükmedilmesi²²⁰ gibi hükümler, Hz. Peygamber tarafından konulmuştur.

1.2.2. Sahâbe Dönemi

Sahâbî kavramı; Hz. Peygamber'i hayatta iken görüp bir süre beraberinde bulunmuş, ona iman etmiş ve bu imanını ömrünün sonuna kadar muhafaza ederek vefat

²¹⁴ Osman Şahin, *Kur'an-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 22.

²¹⁵ El-Bakara 2/187.

²¹⁶ Buhârî, "Savm", 16; Müslim, "Sıyâm", 35; Nesâî, "Sıyâm", 29.

²¹⁷ El-Bakara 2/180, 240; en-Nisa 4/11, 12; el-Maide 5/106.

²¹⁸ Buhârî, "Cenâiz", 35.

²¹⁹ Buhârî, "Zekât", 70-78; Müslim, "Zekât", 12-16; Ebû Dâvûd, "Zekât", 18; İbn Mâce, "Zekât", 21.

²²⁰ Buhârî, "Hayız", 20; Müslim, "Hayız", 69.

etmiş kişi anlamına gelmektedir.²²¹ Sahâbî'nin çoğulu ashâb veya sahâbedir. Sahâbe nesli, Arap olmalarının getirdiği avantajla Arapçanın dil ve üslup inceliklerine hâkim olmaları, nüzûl sürecine tanıklık etmeleri sayesinde ayet ve surelerin indiriliş sebeplerine vukûfiyetleri, vahiy döneminin birtakım mucizevî hadiselerine şahitlik etmelerine de bağlı olarak sahip oldukları sarsılmaz imanları ve üstün idrak kabiliyetleri gibi sebeplerle Kur'an tefsirinde mühim bir konumu haizdir. Bununla birlikte her bir sahâbînin aynı düzeyde bilgi birikimine sahip olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Hz. Peygamber'in yanında bulunma süreleri, olgu ve olayları yorumlama yetenekleri ve ilmî/içtihadî potansiyellerine bağlı olarak sahâbe arasında da bireysel farklılaşmalar bulunmaktadır.²²²

Yaptıkları tefsirlerde ayeti ayet, sünnet ve nüzûl sebepleri ile açıklamayı yöntem edinen sahâbîler, Kur'an'ın tamamını tefsir etme ihtiyacı hissetmemeleri sebebiyle mücmel, müphem ve müşkil lafızlara getirdikleri açıklamalarla yetinmişlerdir.²²³ Bu bağlamda sahâbe döneminde ahkâm ayetlerine ilişkin ayrıntılı tahlillere yer verilmemiş ve bu çeşit nassların kıyasa konu edilmesi belli örneklerle sınırlı kalmıştır.

Hz. Peygamber'in dâr-ı bekâya irtihali ile başlayan sahâbe döneminde, ortaya çıkan yeni meselelerin çözümü noktasında öncelikle Kur'an ve sünnete müracaat edilmiş, şayet karşılaşılan meseleyle ilgili hüküm bu iki kaynakta mevcutsa burada yer alan hüküm tatbik edilmiştir. Aranılan hüküm bu kaynaklarda bulunamadığında ise sahâbîler, sahip oldukları Kur'an ve hadis bilgileri çerçevesinde içtihat etmişlerdir.

Hz. Ebûbekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Osman (ö.35/655), Hz. Ali (ö.40/661), Hz. Âişe (ö.58/677), Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Zeyd b. Sâbit (ö.445/665), Abdullah b. Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî (ö.44/664), Abdullah b. Ömer (ö.73/692) gibi bazı sahâbîler, tefsir ve içtihat faaliyetleri ile temayüz etmiştir.²²⁴

Sahâbîlerin ahkâm ayetleri ile ilgili içtihatlarına örnek vermek gerekirse;

²²¹ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, c. 35, s. 491

²²² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 25. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 77.

²²³ Demirci, *a.g.e.*, s. 80.

²²⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 4, s. 233; Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 2006, c. 1, s. 49.

a. Hz. Ebûbekir; *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ* "Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder."²²⁵ ayetini delil göstererek kendisinden Hz. Peygamber'in mirasını isteyen Hz. Fatıma'ya 'Biz peygamberler miras bırakmayız.'²²⁶ hadisini nakletmiş ve bu hadisin yukarıdaki ayetin umûmunu tahsîs ettiğini söyleyerek onun miras alamayacağına hükmetmiştir.²²⁷

b. *وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ* "Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa ona altıda bir düşer."²²⁸ ayet-i kerimesinde geçen *kelâle* lafzının anlamı ile ilgili olarak kendisine ulaşan bir rivayet olmadığını ifade eden Hz. Ebûbekir, *kelâle* kelimesini 'babası ve çocuğu olmadan ölen kişi' olarak açıklamış ve daha sonra Hz. Ömer de bu yorumu benimsemiştir.²²⁹

c. *وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ* "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."²³⁰ ayetinde yer alan ve hem temizlik hem de hayız anlamına gelen *kurû*' kelimesi hakkında sahâbe arasında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas *kurû*' kelimesinin hayız anlamını karşıladığını belirtirken; Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Ömer ise kelimenin temizlik anlamında olduğuna hükmetmiştir.²³¹

d. Hz. Ömer'in gerçekleştirdiği birtakım uygulamalar da sahâbî içtihatlarına örnek olarak verilebilir. Mesela *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ* "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."²³² ayetinde zekât verilebilecek zümreler bizzat tadat edildiği halde Hz. Ömer'in müellefe-i kulûb'un zekât hissesini (illetin kalktığını düşünerek) askıya

²²⁵ En-Nisa 4/11.

²²⁶ Tirmizî, "Siyer", 44.

²²⁷ El-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 229.

²²⁸ En-Nisa 4/12.

²²⁹ Ebubekir Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Tahkik: Abdüsselam Muhammed Ali Şahin), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, c. 2, s. 109; Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme es-Serahsi, *el-Mebsut*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993, c. 29, s. 151; Ebu Muhammed el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, (Tahkik: Abdürrezzak el-Mehdî), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty., c. 1, s. 581.

²³⁰ El-Bakara 2/228.

²³¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (Tahkik: Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire, 2001, c. 4, s. 88-95.

²³² Et-Tevbe 9/60.

alması²³³; Ehl-i kitap hanımlarla evlenme izni verdiği ifade edilen وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ "Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir."²³⁴ ayetindeki hükmü, Müslüman erkeklerin kitâbî hanımları tercih etmesi neticesinde Müslüman kadınların hak ve itibarlarının zarar görebileceği endişesi ile dondurması²³⁵ ve hırsızlık cezasının yaptırımını düzenleyen وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."²³⁶ ayetinde yer alan hükmün uygulamasını, açlık ve kıtlık zamanında durdurması²³⁷ bu kabildendir.

e. وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ "Hacı da, umreyi de Allah için tamamlayın."²³⁸ ayet-i kerimesinin yorumunda da sahâbîler arasında ihtilaf söz konusudur. Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer umrenin de hac gibi farz olduğuna hükmederken; Abdullah b. Mes'ud umrenin nafile bir ibadet olduğuna hükmetmiştir.²³⁹

Örneklerde de görüldüğü üzere sahâbe döneminde fikhî bilgi içeren ayetlere yönelik tefsir faaliyeti, daha ziyade Hz. Peygamber'den alınan bilgiyi aktarma ve gramer kuralları çerçevesinde ayetlerin anlamına dair görüş serdetme biçiminde tezahür etmiştir. Bu manada sahâbîlerin ahkâm ayetlerinin tefsiri sadedinde yapmış oldukları akıl yürütme ve değerlendirmelerin olabildiğince nesnel boyutta kaldığı ve aralarında zuhur eden ihtilafın tezat değil tenevvü' (çeşitlilik) ihtilafı olduğu söylenebilir.²⁴⁰

1.2.3. Tâbiûn Dönemi

Sözlükte 'peşinden giden, izini takip eden' anlamına gelen tâbiû (çoğulu: tâbiûn) kelimesi, ıstılâhî manada 'sahâbîleri gören ve Müslüman olarak vefat eden kimse'

²³³ Serahsî, *el-Mebsut*, c. 3, s. 9.

²³⁴ El-Maide 5/5.

²³⁵ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s. 48.

²³⁶ El-Maide 5/38.

²³⁷ Ebu Zekeriyâ en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, ty., c. 2, s. 95; Seyyid Sabık, *Fikhu's-Sünne*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1977, c. 2, s. 492.

²³⁸ El-Bakara 2/196.

²³⁹ Ahmet Gül, "Sahâbe Tefsirinde Fikhî Yönelim", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sayı: 23, Aralık 2019, s. 500 den naklen Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, c.3, s. 336.

²⁴⁰ Ahmed b. Abdülhalim Takiyyuddin İbn Teymiyye, *el-Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, Kuveyt: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1971, s. 38; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 77.

anlamını karşılamaktadır.²⁴¹ Sahâbe devri ile iç içe bir yaşamı tecrübe ederek onların ardından dinî hususlarda öncülük vazifesini üstlenen tâbiûn nesli, sahâbîlerin öğrencileri olmaları hasebiyle onların izini takip etmiş ve yöntemlerini benimsemiştir. Dolayısıyla sahâbe devri için serdedilen özelliklerin büyük bir bölümü bu dönem için de geçerlidir. Bununla birlikte tâbiî âlimler, kendi bilgi ve birikimleri çerçevesinde Kur'an-ı Kerim ve sünneti temel alıp sahâbî yorumlarını da göz önünde bulundurarak içtihat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Hulefâ-yı râşidîn döneminde fetihlerin hız kazanması ve geniş bir coğrafyada hâkimiyet tesis edilmesine koşut olarak bu topraklarda yaşayan ve pek çok farklı din ve kültüre mensup insan Müslüman olmuştur. İslâm'a yeni giren bu kimselerin önceki kültür ve medeniyetlerinde yer alan birtakım uygulamaları İslâm toplumuna aktarmaları ve bu yolla oluşan etkileşim sonucu daha önce gündemde olmayan birçok mesele zuhûr etmiş ve bunlara çözüm bulunması zarûreti hâsıl olmuştur. Bu sebeple tâbiûn döneminde önceki dönemlere nazaran daha çok ilmî münâzaranın yaşandığı söylenebilir.

Fetihlerle birlikte farklı bölgelere dağılan tâbiî âlimler, ilmî etkinliklerini gittikleri yerlerde sürdürmüşlerdir. Sahâbe döneminden farklı olarak ilmî gruplaşmaların belirginleşmesi de bu döneme rastlamaktadır. Sahâbîlerin Mekke, Medine ve Kûfe'de oluşturdukları medreselerde icra ettikleri tedris faaliyetleri, tâbiî âlimlerin yetişmesinde önemli rol üstlenmiştir.²⁴² Mekke'de Abdullah b. Abbas öncülüğünde oluşturulan tefsir medresesi, Saîd b. Cübeyr (ö.95/714), Mücâhid b. Cebr (ö.103/721), Tâvus b. Keysân (ö.106/724), İkrime (ö.107/722) ve Atâ b. Ebî Rebâh gibi tâbiûn âlimlerini yetiştirmiştir.²⁴³ Übey b. Ka'b (ö.30/650) etrafında temerküz eden Medine medresesinde Ebu'l-Âliye (ö.90/709), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö.118/736) ve Zeyd b. Eslem (ö.136/753) gibi tâbiî âlimler eğitim görmüştür.²⁴⁴ Sahip olduğu içtihat kabiliyeti ve ilmî donanımıyla Kûfe'de dinî otoriteyi teşkil eden Abdullah b. Mes'ud, rey ağırlıklı tefsir ve fıkıh mektebinin temellerini atan kişi olmuştur.²⁴⁵ Kûfe ilim havzasında yetişen tâbiîler arasında Alkame b. Kays (ö.61/681), Mesrûk b. Ecdâ (ö.63/682), Mürretü'l-Hemedânî

²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 8, s. 28.

²⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 141; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 90.

²⁴³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 77.

²⁴⁴ Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 87.

²⁴⁵ Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, s. 34.

(ö.76/695), el-Hasan el-Basrî (Ö.110/728) ve Katâde b. Diâme (ö.117/735) gibi isimler sayılabilir.²⁴⁶

Sahâbe devrinin tefsir yöntemini miras alan tâbiîler, önceki dönemde müphem ve mücmel ayetlerin açıklanması ile sınırlı kalan tefsir faaliyetini, Kur'an'ın bütününe yaymış, kelime açıklamalarının yanı sıra ahkâm ayetlerine dair geniş açıklamalara yer vermişlerdir. Fıkhî hüküm içeren ayetlerin açıklamalarında sünnet, sahâbî görüşleri, sebep-i nüzûl rivayetleri ve gramer tahlilleri öne çıkmıştır. Ayrıca Ehl-i kitapla olan münasebetleri sebebiyle isrâiliyât kabilinden bilgiler de tâbiûn dönemi tefsirlerinde yer almıştır.²⁴⁷ Mamañih isrâiliyât bilgileri ahkâm ayetlerinin tefsirinde öne çıkmamış, daha çok kıssalarla irtibatlı olarak serdedilmiştir.²⁴⁸

Tâbiûn âlimlerinin ahkâm ayetlerinin tefsirine dair yaptıkları açıklamalara birkaç örnek vermek istiyoruz:

a. Said b. Müseyyeb, *وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ* "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler."²⁴⁹ ayet-i kerimesini yorumlarken 'Kadın, üçüncü iddet dönemine girdikten sonra kocasına dönme hakkını kaybeder.' demiştir.²⁵⁰

b. İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), *وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ* "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin." ayetini tefsir ederken Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenilebileceğini söylemiştir.²⁵¹

c. Mücâhid b. Cebr, *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَأِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ* "Sabır ve namaz ile (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı

²⁴⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, ss. 88, 89.

²⁴⁷ M. Zeki Duman, "Tâbiûn Döneminde Tefsir Faaliyeti", Kayseri, *E.Ü.İ.F.D.*, 1987, Sayı: 4, s. 231, 232.

²⁴⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 97; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara: AÜ Basımevi, 1968 s. 63; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, Sayı: 5, s. 208.

²⁴⁹ El-Bakara 2/228.

²⁵⁰ Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 4, s. 97.

²⁵¹ Hidayet Aydar, *Hicri Birinci Asırda İslâmî İlimler-1 Kur'an İlimleri ve Tefsir*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020, s. 633.

duyanlardan başkasına ağır gelir."²⁵² ayetinde yer alan sabır kelimesi ile kastedilenin oruç olduğunu söylemiştir.²⁵³

d. Hz. Ömer döneminde teşrî' illetinin ortadan kalktığı gerekçesi ile zekât payları dondurulan müellefe-i kulûb'a zekât verme uygulaması, Ömer b. Abdülaziz tarafından illetin tekrar ortaya çıktığı gerekçesi ile yürürlüğe konmuştur.²⁵⁴

1.2.4. Mezheplerin Teşekkülü ile Başlayan Süreç

Mezhep; dinin inanç veya amelî unsurlarını anlama, delillerini bulma, söz konusu delillerden hüküm çıkarma hususunda otorite kabul edilen âlimlerin öncülüğünde temerküz eden düşünce sistemi ve bu çerçevede oluşan ekolleşmenin ürettiği birikimdir.²⁵⁵ Her mezhebin – her ne kadar kendilerini mezhep kurucusu olarak lanse etmeseler de- bir kurucu kadrosu bulunmaktadır.

Sahâbe döneminde ilk nüveleri husûle gelen ve tâbiûn devrinde belirginleşmeye başlayan ilmî gruplaşmalar, giderek daha büyük oluşumlar halini almış ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Kûfe'de Abdullah b. Mes'ud öncülüğünde ve nispeten kozmopolit bir ortamda vücut bulan rey ekolü (ehl-i rey) ile Medine merkezli Hicaz bölgesinde eşzamanlı olarak zuhûr eden Hicaz ekolü (ehl-i eser) arasında meydana gelen ilmî farklılaşma, bu dönemde yaşanan en bariz ayrışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezheplerin teşekkülüne etki eden faktörler temel olarak; mezhepleşme faaliyetinin meydana geleceği ortamın ilmî ve kültürel mirası, kurucu imam ve sahip olduğu ilmî prestij, kurucu imam ile öğrenci kadrosu arasındaki münasebetin keyfiyeti, mezheplerin ikinci kurucuları olarak isimlendirilen âlimlerin ekole yön verme çabaları, mezhebin epistemolojik karakterini oluşturan usûl çalışmaları, muhtasar metinlerin tezâhürü ve bu eserlerin etrafında oluşan şerh ve hâşiye literatürü, mezheplerin mazhar olduğu toplumsal kabul, devlet desteğini elde ederek uygulama alanı bulması ve son olarak zaman, mekan, örf ve maslahat değişimine paralel olarak hukukî dinamizme sahip

²⁵² El-Bakara 2/45.

²⁵³ Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (Tahkik: Ahmed Abdülalim el-Berdûnî, Ebu İshâk İbrahim Atfeyiş), 2. Baskı, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964, c. 1, s. 372; İbn Atiyye el-Muhâribî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tahkik: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422, c. 1, s. 137.

²⁵⁴ Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1960, s. 5, s. 350.

²⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Mezhep", *DİA*, c. 29, ss. 526-532.

olması sıralanabilir. Mezkur yeterlilikleri haiz oluşumlar, insanların hukuk ihtiyacını karşılama hususunda benimsedikleri yollar (mezhepler) haline gelmiştir.

Fıkhî mezheplerin tekevvünü ile beraber, Kur'an ve sünnet metinlerinin anlaşılması ve tahlil edilmesinde objektiflik ve istikrarı sağlama adına usûl birikimi öne çıkmış, dahası mezheplerin inşa ettikleri usûller, mana ve yorumu belirleyici bir rol üstlenmiştir. Her mezhep sahip olduğu metodoloji ile dinî metinlere yaklaşmış, müçtehitler bilgiyi elde etme, bilginin hiyerarşik değerini tespit etme ve mevcut bilgilerden hareketle yeni bilgiler üretme noktasında mezhebî prensiplere bağlı kalmıştır. Bu bağlamda Kur'an'ın fıkhî perspektifini imleyen ahkâm ayetlerinin değerlendirilmesinde kullanılacak yöntem, bu ayetlerin diğer şer'î delillerle münasebeti ve hukuk kuralı oluşturma hususundaki konumları, büyük ölçüde mezheplerin benimsedikleri usûl kurallarına bağlı olarak şekillenmiştir, denilebilir.

Din adına söz söylemenin keyfî tutumlardan yalıtılması, içtimâî ve ferdî hayatta hukukî istikrarın sağlanması ve teşriî tutarlılığın temini noktasında önemli bir işlevi yerine getiren fıkhî mezhepler, Kur'an'ı ana/birincil kaynak kabul etme hususunda ittifak etmişler²⁵⁶ ancak ayetleri analiz yöntemleri ve ayetlerin hükme medâr olma keyfiyetleri gibi hususlarda yaşamış oldukları metodolojik ayrışma nedeniyle farklı sonuçlara (hükümlere) vâsıl olmuşlardır.

Fıkhî bilginin üretiminde Kur'an-ı Kerim'in ana kaynak olarak telakki edilmesi, onun, fukahânın temel iştiğal alanı haline gelmesini beraberinde getirmiştir. Kur'an'ın hem bizzat hukukî düzenlemelere yer vermesi hem de istinbâta açık yapısı ile yeni durum ve hadiselerle yönelik hükümlerin elde edilmesine olanak sağlaması, Kur'an metninin hem lafzî analize hem de iç bütünlüğü dikkate alınmak suretiyle içerik analizine tâbi tutulmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede ahkâm ayetleri bir kat daha önem kazanmış ve bu tarz çalışmaların odak noktası haline gelerek merkezî konumunu tahkîm etmiştir.

²⁵⁶ Vahyi, 'metluv' ve 'gayr-ı metluv' ayrımına tabi tutan İmam Şâfî, deliller hiyerarşisinde sünnetin, Kur'an'dan sonra ikinci sırada değil, (aralarındaki kaynak birliği sebebiyle) Kur'an ile beraber birinci sırada zikredilmesi gerektiğini söylemiş ve bu iki kaynağı ast-üst ilişkisine tabi kılmanın doğru bir yaklaşım olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfî, *er-Risâle*, s. 42; *el-Ümm*, Mısır, 1329, c. 7, s. 270.

Mezhepler gerek mensubu oldukları ve sürdürdükleri akademik geleneğin vahyî temellerini ortaya çıkarmak gerekse de meydana getirdikleri birikimin muhkemliğini göstermek amacıyla fikhî ayetleri fonksiyonel olarak kullanmışlardır. Bu manada ahkâm ayetleri, mezheplerin usûl ilkeleri, küllî kaideleri ve kolektif yapıları içerisinde işlenerek dinî yaşama yön verme işlevselliklerini güçlendirmiştir. Ayrıca ahkâm ayetleri, mezhep görüşünün rasyonelleştirilmesi ve kodifikasyon çalışmalarında da esas dayanak noktasını teşkil etmiştir.

Söz konusu nitelikleri göz önünde bulunduran fukahâ, ahkâm ayetlerinin tefsirine özel önem atfetmiştir. Bunun bir uzantısı olarak fikhî mezhepler, kendi müktesebatları çerçevesinde çok sayıda ahkâmü'l-Kur'an eserinin telif edilmesine katkı sağlamıştır. Sahâbe ve tâbiûn dönemlerinden farklı olarak mezheplerin teşekkülü ile beraber fikhî ayetlerin tefsiri şahıs bazlı olmaktan ziyade kurum (mezhep) bazlı olagelmiştir. Başka bir anlatımla ahkâm ayetleri, hüküm çıkarmak üzere kendisine yönelen müçtehidin salt bireysel bilgi birikiminin yanı sıra müçtehidin bağlı bulunduğu mezhebî geleneğin müktesebâtı çerçevesinde tahlil edilmeye başlanmıştır. Buna ilave olarak gramer tahlilleri ve tarihsel bilgi aktarımı ağırlıklı bir düzlemde cereyan eden tefsir faaliyetinde usûl kâideleri merkezî rol üstlenmiş ve naslardan hüküm çıkarma ameliyesi ilmî kurallarla çerçevelenmiştir.

2. AHKÂMU'L-KUR'AN ALANINDA YAZILAN ESERLER

1. *Ahkâmü'l-Kur'an*

Ebu Nadr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'nin (ö. 146/763) yapıtıdır.²⁵⁷ Şîi-Ahbârî bir geleneğe mensup olan yazar, tefsir ilminin yanında tarih, nesep ve coğrafya branşlarında da yetkin kabul edilmiş ancak hadis ilmine dair rivayetleri çoğunlukla zayıf kabul edildiği için metrûkü'l-hadis olarak tavsif edilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, (Tahkik: İbrahim Ramazan), Beyrut: Dârü'l-Marife, 1997, s. 58; Mevla el-Hasen b. el-Hüseyn el-Hayyan, "Ahkâmü'l-Kur'an İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma", çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2013, s. 466.

²⁵⁸ Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, 1991, c. 1, s. 81; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâi Ebnâi 'z-Zamân*, (Tahkik: İhsan Abbas), Beyrut: Dâr Sadır, 1971, c. 4, s. 309; İbn Kuteybe ed-Dineveri, *el-Maârif*, (Tahkik: Servet Ökkaşe), Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kütüb, 1992, c. 1, s. 536; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, 2002, c. 6, s. 133.

Eser, müellif tarafından Abdullah b. Abbas'a nispet edilmiştir.²⁵⁹ İbn Hibban'ın verdiği bilgiye göre Ahmed b. Hanbel'e Kelbî'nin tefsiri sorulduğunda 'yalanlarla dolu' cevabını vermiştir.²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel'in bu cevabında, Kelbî'nin metrûkü'l-hadis kabul edilmesinin yanı sıra giriştiği teşyî' faaliyetlerinin de etkisinin olması muhtemeldir.

2. *Tefsîru Hamsimieti Âyeh mine'l-Kur'an*

Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Horasânî el-Belhî'nin (ö.150/767) eseridir. British Museum'da yazma halinde bulunan ve Catalogue Oriental: 6333, Order: 5180'de kayıtlı olan eser, 1980 senesinde üç yüz yirmi beş sayfa olarak neşredilmiştir.²⁶¹ Tahkiki İsaiah Goldfeld tarafından yapılan çalışma, Beşir Eryarsoy'un tercümesi ile Türkçeye aktarılmıştır. *Tefsîru Hamsimieti Âyeh mine'l-Kur'an*, bizzat Mukatil b. Süleyman'ın kendisi tarafından yazılmış olmayıp, vefatından yüz elli yıl sonra kitap haline getirilmiştir.²⁶²

Mukatil, eserinde yer verdiği ayetleri Kur'an'daki sıralamaları ile değil, ait olduklarını düşündüğü fikhî bablar altında incelemiştir. Bu çerçevede kitabı namaz, sadaka, oruç, mezâlim, mirasın taksimi, talâk, zinâ ve cihad olmak üzere sekiz bölüme ayırmıştır. Ancak söz konusu taksim, sistematik bir anlatıma dönüşmemiş ve bablar arası konusal geçişkenlik vuku' bulmuştur.²⁶³

Müellif, ahkâm ayetlerinin tefsirinde hadislere senetleriyle birlikte çokça yer vermiş, kendi yorumlarını asgarî düzeyde ortaya koymuştur. Ayrıca fikhî meselelerin ayrıntılarına girilmemiş ve terminolojik açıklama ve izahlara çok az yer verilmiştir.²⁶⁴

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bir nüshası bulunan eser üzerinde Fevzi Hamurcu '*Mukatil b. Süleyman ve Kitâbu Tefsiri'l-Hamsimieti Âyeh Adlı*

²⁵⁹ Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 81; İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 58.

²⁶⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'z-Zuafâ ve'l-Metrûkîn*, (Tahkik: Mahmud İbrahim Zayed), Halep: Dâru'l-Va'y, c. 2, s. 254.

²⁶¹ Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 85; İsmail b. Muhammed el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1951, c. 2, s. 470; Mevlüt Güngör, *Cessas ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, ss. 46, 47.

²⁶² Yakup Mahmutoğlu, "Mukatil b. Süleyman'ın 'Tefsiru Hamsimieti Ayetin Mine'l-Kur'an' il-Kerim' Adlı Kitabının Kısa Tanıtımı ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2009, s. 472.

²⁶³ Bkz. Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Hamsimieti Ayetin mine'l-Kur'an*, (Tahkik: İsaiah Goldfeld), İsrail: Dâru'l-Meşrik, 1980.

²⁶⁴ Mahmutoğlu, "Mukatil b. Süleyman'ın 'Tefsiru Hamsimieti Ayetin Mine'l-Kur'an' il-Kerim' Adlı Kitabının Kısa Tanıtımı ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi", s. 474.

Eseri' isimli doktora tezini ve Mustafa Demir '*İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukatil b. Süleyman*' isimli yüksek lisans tezini tamamlamıştır.²⁶⁵

3. *Müccerradü Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Zekerriyya Yahya b. Adem el-Emevî el-Kûfi'nin (ö. 203/818) kaleme aldığı eserdir.²⁶⁶ Süfyan es-Sevrî, Şerik b. Abdullah en-Nehâf gibi isimlerin tedrisinden geçen ve hadis, fıkıh ve kıraat alanlarında saygın bir âlim olan müellifin ayrıca *Kitâbu'l-Harâc*, *Kitâbu'z-Zevâl* ve *el-Ferâiz* isimli eserleri mevcuttur.²⁶⁷

4. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'ye (ö.204/819) nispet edilen kitaptır. Eser, bizzat İmam Şâfiî tarafından kaleme alınmamış, Beyhakî (ö.458/1066) tarafından derlenmiştir.²⁶⁸ İlk defa Ebu Üsâme İzzet el-Attâr tarafından Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin mukaddemesiyle birlikte Kahire'de 1952 yılında iki cilt halinde yayınlanan eserde Beyhakî, İmam Şâfiî ve öğrencilerine ait görüşleri bir araya getirmiş ve ahkâm ayetleri mushaftaki sıralamaya göre değil, fıkıh bablarına göre tahlil edilmiştir.²⁶⁹

İlk bölümünde usûl-i fıkhâ dair konulara yer verildikten sonra ahkâm ayetlerinin tefsirine geçilen eserde İmam Şâfiî, ayetleri önce sair ayetler ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle, sonrasında ise sahâbe ve tâbiûn haberleri ile açıklama yoluna gitmiş, bu kaynaklarda izah için veri bulamadığında ise bir müçtehit olması hasebiyle içtihat etmiştir.²⁷⁰

²⁶⁵ Bkz. Fevzi Hamurcu, *Mukatil b. Süleyman ve Kitabu Tefsiri'l-Hamsi Mie Aye Mine'l-Kur'an Adlı Eseri*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995; Mustafa Demir, *İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukatil b. Süleyman*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

²⁶⁶ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 58; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1988, c. 2, s. 725.

²⁶⁷ Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 3, s. 251; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ty., c. 13, s. 186; Ebu Zekerriyya en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., c. 2, s. 150; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 8, s. 134; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, c. 2, s. 514.

²⁶⁸ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 58; Muhammed Uccâc el-Hatib, *Lemhât fi'l-Mektebeti ve'l-Bahs ve'l-Masâdir*, Müessesetü'r-Risale, 2001, s. 155.

²⁶⁹ İsmet Ersöz, "Ahkâmu'l-Kur'an (İmam Şâfiî)", *DİA*, c. 1, s. 552; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 226.

²⁷⁰ Hüseyin Emin Sert, *Tefsir Tarihinde Fıkhî Tefsirler ve İmam Şâfiî'ye Nispet Edilen Ahkâmu'l-Kur'an* (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 108.

5. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Yazarı, Ebu Sevr İbrahim b. Hâlid b. Ebi'l-Yemân el-Bağdâdî'dir (ö.240/855).²⁷¹ Hadis ve fıkıh ilminde öncü olan Ebu Sevr, önceleri Irak'ta ehl-i rey ekolüne mensup iken İmam Şâfiî'nin Bağdat'a gelmesi ile ona intisap ederek öğrenciliğini yapmış ve İmam Şâfiî'nin kadim görüşlerini nakletmiştir. Şâfiî mezhebini benimsemekle birlikte bazı meselelerde İmam Şâfiî'nin görüşüne muhalif hükümler vermiş, bu nedenle onu müstakil mezhep sahibi olarak tavsif edenler de olmuştur. *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eseri dışında *Kitâbu't-Tahâre*, *Kitâbu's-Salâh*, *Kitâbu's-Siyâm*, *el-Menâsik* gibi eserleri kaleme almıştır.²⁷²

6. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muazzel b. Geylân el-Basrî'nin (ö.240/854) eseridir.²⁷³ Hadis, tefsir, fıkıh, kelâm ve edebiyat alanlarında yetkin olan müellif, Abdülmelik b. el-Macişun ve Muhammed b. Mesleme gibi âlimlerden ders almış, Malikî fıkının Irak'taki temsilcisi olmuştur. Tabakât eserlerinde zühd, verâ' ve fazilet ehli olarak nitelenmiştir.²⁷⁴

7. *Îcâbu't-Temessük bi Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Muhammed Yahya b. Eksem et-Temîmî el-Mervezî'nin (ö.242/857) eseridir.²⁷⁵ Merv'de dünyaya gelen ve fıkıh ilmindeki yeteneği ile Halife Me'mun zamanında önce Basra'da kadılık, ardından Bağdat'ta kâdilkudâtılık vazifelerini ifa eden müellif, devlet yönetiminde söz sahibi olmuş ancak Halife Mu'tasım'ın devlet başkanı olmasıyla görevlerinden azledilmiştir. Süfyan b. Uyeyne, Cerir b. Abdülhamid ve İbn Mubârek gibi isimlerden ilim tahsil etmiş ve bilhassa usûl-i fıkıh alanında otorite kabul edilmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olduğunu dile getirenler olduğu gibi Hanefî mezhebi

²⁷¹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 58; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 2; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 13.

²⁷² Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 3, s. 192; Tacüddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (Tahkik: Mahmud Muhammed et-Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), c. 2, s. 76; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, c. 2, ss. 200-202; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 1, s. 28; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 37; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, c. 1, s. 26.

²⁷³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 58; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 80.

²⁷⁴ Şemseddin ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., c. 1, s. 93; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 2, s. 181; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 11; Şemseddin ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006, c. 9, s. 408.

²⁷⁵ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 58.

müntesibi olduğunu ifade edenler de olmuştur. Müellifin ayrıca *et-Tenbîh fi'l-Fıkh* adlı eseri vardır.²⁷⁶

8. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Hasen Ali b. Hicr es-Sa'dî el-Mervezî (ö.244/858) tarafından telif edilmiştir.²⁷⁷ Hadis hafızı ve ediptir. Horasan asıllı olan müellif sırasıyla Bağdat ve Merv şehirlerinde bulunmuş, çok seyahat etmesi ile tanınmıştır. *Ahkâmu'l-Kur'an* dışında *Fevâid fi'l-Hadis* isimli eseri de mevcuttur.²⁷⁸

9. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Ömer Hafs b. Ömer Abdülaziz ed-Dürrî el-Ezdî'nin (ö.246/860) eseridir. Tefsir ve kıraat alanında öncü bir âlim olan müellif ayrıca *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Mâ İttefekat Elfâzuhû ve Meânîhi fi'l-Kur'an* ve *Fezâilü'l-Kur'an* isimli eserleri telif etmiştir.²⁷⁹

10. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Muhammed İbn Sehnun Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî'nin (ö.256/869) kitabıdır. Malikî mezhebine mensup olan müellif Kayravan'da doğmuş, daha sonra Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Tarih ve fıkıh başta olmak üzere pek çok ilme nüfuz eden yazarın bu eserinden başka *en-Nevâzil*, *er-Risâletü's-Sahneviyye*, *Âdâbü'l-Muallimîn* ve *Kitâb-ı Usûlü'd-Dîn* isimli kitapları vardır.²⁸⁰

11. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülhakim el-Mısrî'nin (ö.268/882) eseridir. İmam Şâfîî, İbn Vehb, Ebu Damra, İshak b. el-Furât ve Ebu'l-Kâsım gibi âlimlerden ilim tahsil eden müellif, devrinin ileri gelen fakihlerinden biri olarak tavsif edilmiştir. Münazara ve delil getirme hususunda temayüz etmiştir. İbn Ebî Hâtim'in verdiği bilgiye

²⁷⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 8, s. 138; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 13, s. 186, 187; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 363; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 6, s. 147-162; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, c. 2, s. 150, 151.

²⁷⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 270; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Tahkik: Süleyman b. Salih), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997, s. 26.

²⁷⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 2, s. 57; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 402; Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 212.

²⁷⁹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 283; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1, ss. 165, 166; Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 40.

²⁸⁰ Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 3, s. 156, 157; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 10, s. 169.

göre Malikî mezhebine mensuptur. *Ahkâmu'l-Kur'an* eseri dışında *er-Redd ale's-Şâfiî* ve *Reddün alâ Ehli'l-İrâk, el-Vesâik ve's-Şurût, Edebü'l-Kudât, ed-Da'vâ ve'l-Beyyinât* ve *el-Kefâle* gibi eserleri kaleme almıştır.²⁸¹

12. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebûbekir Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî'nin (ö. 261/874) kitabıdır. Hanefî mezhebine müntesip olan müellifin *Edebü'l-Kâdî* ve *Ahkâmu'l-Vakf* başta olmak üzere çok sayıda eseri bulunmaktadır.²⁸²

13. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Süleyman Davud b. Ali b. Halef el-İsbahânî ez-Zâhirî (ö.270/884) tarafından kaleme alınmıştır. İsbahan asıllı olmakla beraber Kûfe'de doğmuş, Bağdat'ta yetişmiştir. Babası Hanefî mezhebinden olmasına rağmen kendisi önce Şâfiî mezhebine intisap etmiş daha sonra bu mezhepten de ayrılmıştır. Te'vil, taklit, rey ve kıyasa yönelik ağır eleştiriler getirmesi sebebiyle Zahirî mezhebinin kurucusu olarak nitelenmiştir. Şer'î hükümlerin ancak nassların zahirine bakılarak elde edileceğini savunan Davud b. Ali, edip ve şâir olmasının yanı sıra fakîh kişiliği ile öne çıkmıştır. İbn Nedim el-fihrist adlı kitabında Davud b. Ali'ye nispet edilen yüzden fazla eseri zikretmiştir.²⁸³

14. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Kâdî İsmail b. İshâk b. İsmail b. Hammâd el-Cehdamî el-Ezdî (ö.282/896) tarafından yazılmıştır. Malikî mezhebine mensup olan ve bir dönem Bağdat kadılığı yapan müellif, tefsir, kıraat ve fıkıh alanlarındaki yeteneği ile temayüz etmiştir. Yazarın bu eseri haricinde *İ'râbu'l-Kur'an, er-Redd alâ Ebî Hanîfe, er-Redd Ale's-Şâfiî* ve *el-İhticâcât bi'l-Kur'an* başta olmak üzere çok sayıda çalışması bulunmaktadır.²⁸⁴

²⁸¹ ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 178, 179; Şemseddin ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, c. 2, ss. 98, 99; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul, 1973, c. 1, s. 344.

²⁸² İbn Nedim, *el-Fihrist*, 255; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 185; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 49; Ebü'l-Fidâ' Zeynüddin İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, (Tahkik: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992, s. 97.

²⁸³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, ss. 58, 268, 269; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 2, s. 333; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 4, s. 259; Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 3, ss. 252, 253; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 2, ss. 139; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, c. 1, ss. 182, 183; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1, ss. 171-173; ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, c. 2, s. 115, 116.

²⁸⁴ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 58, 248; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 310; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 2, s. 261; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 207; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 106-108, Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 360.

15. ed-Dirâye ve Kenzü'l-Ğinâye fi Müntehe'l-Ğaye ve Bülûğu'l-Kifâye fi Tefsîri Hamsimieti Âyeh mine'l-Kur'ani'l-Kerim

Muhammed b. el-Havarî el-İbidî el-Ummânî (ö.3/9.asır) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif İbâziyye mezhebine mensup olup İslâmî ilimlere vukûfu ile tanınmaktadır. Eser yazma nüshadan hareketle Salim b. Hamd b. Süleyman el-Hârisî tarafından Suriye ve Lübnan'da faaliyet gösteren Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye yayınevinde iki cilt halinde iki yüz doksan altı sayfa olarak neşredilmiştir.²⁸⁵

Eserde ahkâm ayetlerinin tefsiri yapılırken öncelikle anlatılmak istenen konunun başlığı ('tefsîru'l-iğtisâli mine'l-cenâbe' veya 'tefsîru't-talâk' vb.) ortaya konmuş ardından konu ile ilgili ayetlere yer verilmiştir. Yazar, ilgili ahkâm ayetlerini kısaca izah ettikten sonra Hz. Peygamber'den vârit olan hadislerle işaret ederek konuyu tamamlamaktadır.²⁸⁶

16. Ahkâmu'l-Kur'an

Ebu'l-Hasen Ali b. Musa el-Kummî en-Nisâbûrî'nin (ö.305/917) eseridir. Hanefî mezhebine mensup olan müellif, zamanında ehl-i reyin önderi kabul edilmiştir. Ahkâmu'l-Kur'an adlı eserini, İmam Şâfiî'nin ahkâm ayetleri hususunda Iraklılara dönük eleştirilerine cevap vermek üzere kaleme almıştır. Bu eseri dışında *İsbâtü'l-Kiyâs ve'l-İctihâd ve Haberi'l-Vâhid ve Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr* kitaplarını telif etmiştir.²⁸⁷

17. Ahkâmu'l-Kur'an

İbn Bukeyr Muhammed b. Ahmed b. Abdullah et-Temîmî'nin (ö.305/917) kitabıdır. Malikî mezhebine mensup olan müellif, Kâdî İsmail'e öğrencilik yapmış, Kuşeyrî ve Tüsterî gibi âlimlerin yetişmesinde emeği geçmiştir. Fıkıh ve cedel ilminde öne çıkması dolayısıyla kadılık görevi ifa etmiş, *Ahkâmu'l-Kur'an* eseri dışında *Kitâbu'r-Radâ ve Mesâilü'l-Hilâf* kitaplarını kaleme almıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Ali b. Süleyman el-Abîd, *Tefâsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 2010, s. 706, 708; Mevlüt Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996, s. 126.

²⁸⁶ Ali el-Abîd, *Tefâsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, s. 708.

²⁸⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 257, 258; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 26; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 7, s. 250; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1, ss. 439, 440; el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 76; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 87; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 206.

²⁸⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 8, s. 280; İbrahim b. Ali Burhaneddin İbn Ferhûn, *ed-Dibacü'l-Mezheb fi Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, (Tahkik: Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nur), Kahire: Dâru't-Türâs, c. 2, s. 185.

18. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Esved Musa b. Abdurrahman el-Kattân (ö.306/918) tarafından telif edilmiştir. Muhammed b. Sahnûn ve Muhammed b. Abdülaziz'den ders almıştır. Trablusgarp kadılığı da yapan el-Kattân, Malikî mezhebine mensuptur. *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli eseri on iki ciltten müteşekkildir.²⁸⁹

19. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Cafer Ahmed b. Ahmed b. Ziyâd el-Fârisî el-Kayravânî'nin (ö.319/931) eseridir. Afrika asıllı olan müellif özellikle dil bilimlerinde temayüz etmiştir. Malikî mezhebine mensuptur. İbn Abdûs ve Muhammed b. Yahya b. Selâm'dan ders almıştır. *Ahkâmu'l-Kur'an*'ı on ciltten oluşmaktadır. Bu kitabı haricinde yine on ciltten müteşekkil olan *Kitabu'l-Vesâik ve's-Şurût* adlı eseri vardır. Ayrıca *Mevâkîtü's-Salâh* isimli bir risalesi mevcuttur.²⁹⁰

20. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî (ö.321/933) tarafından telif edilmiştir. Tahâvî ilk ilmî tahsilini İmam Şafîi'nin öğrencisi olan dayısı el-Müzenî'den temin etmiştir. Başlangıçta Şâfiî mezhebine mensup olmakla birlikte daha sonra Hanefî mezhebini tercih etmiştir. Hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında temayüz eden müellifin çok sayıda yapıtı bulunmaktadır.²⁹¹

Tamamının dört cilt olduğu düşünülen eserin bilinen tek nüshası Vezir Köprü Fazıl Ahmet Paşa Kütüphanesi No: 814'te kayıtlıdır. Söz konusu nüsha İstanbul'da Sadettin Ünal tarafından 1995 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir.²⁹²

Eserde ahkâm ayetleri mushaftaki sıraya göre değil, kitâbu't-tahâre, kitâbu's-salâh ve kitâbu's-sıyâm gibi fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş, aynı konuya ilişkin ayetler bir yerde toplanmıştır. Ayetlerin tefsiri esnasında mezhep imamlarının ve meşhur fakihlerin görüşlerine yer verilmiştir. Tefsir yerine te'vil terimini tercih eden Tahâvî,

²⁸⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 13, s. 41; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 7, ss. 324, 325; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, c. 2, ss. 341, 342.

²⁹⁰ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-Mezheb*, c. 1, s. 169, 170; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirin*, c. 2, s. 757; Muhammed İbn Salim Mahlûf, *Şeceratü'n-Nuri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Malikiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, c. 1, s. 122.

²⁹¹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 257; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 206; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 2, s. 107; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, c. 1, s. 58; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 100.

²⁹² Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 226.

ayetin hüküme medâr olan bölümünü ‘te’vîlü kavlihi teâlâ’ başlığı altında tahlil etmiş, ardından ayetlerin ihtiva ettikleri hükmü açığa çıkaracak bir soru gündeme getirerek tefsir faaliyetini bu soru üzerinden gerçekleştirmiştir.²⁹³ Ayrıca eserde Hz. Peygamber’in hadislerine çokça atıf yapılmaktadır.

21. *Câmiu’t-Te’vîl li-Muhkemi’t-Tenzîl*

Ebu Müslim Bahr el-İsfehânî’nin (ö.322/935) kaleme aldığı on dört ciltlik bir eserdir. İtikâdî açıdan Mutezile mezhebine mensup olan Ebu Müslim, müfessir, muhaddis ve mütekellim olmanın yanı sıra iyi bir ediptir. Müellif, Kur’an-ı Kerim’de neshin olmadığını savunmaktadır. Halife Muktedir zamanında İsfahan ve Firis valiliği yapmıştır. Câmiu’t-Te’vil’den başka *en-Nâsih ve’l-Mensûh* ve *Kitâb fi’n-Nahv* isimli eserleri de mevcuttur.²⁹⁴

22. *Ahkâmu’l-Kur’an*

Ebu’l-Hasen Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. el-Muğalles ed-Davûdî (ö.324/936) tarafından Zâhirî mezhebi esas alınarak yazılmıştır. Zâhirîlerin son güçlü temsilcisi olarak görülen ve fâzıl bir âlim olarak nitelenen İbnü’l-Muğalles, Bağdat’ta yaşamıştır. Ahkâmu’l-Kur’an eseri dışında *Kitâbu’l-Muvazzah*, *Cevâbâtü Kitâbi’l-Müzenî* ve *Kitâbu’t-Talâk* gibi eserleri telif etmiştir.²⁹⁵

23. *Ahkâmu’l-Kur’an*

Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Mehdî et-Taberî el-Eş’arî’nin (ö.324/936) kitabıdır. Ebu’l-Hasen el-Eş’arî’nin öğrencisi olan müellif, kelâm, tefsir, hadis, meânî ve fıkıh ilimlerinde temayüz etmiştir. *Ahkâmu’l-Kur’an* eserini Şafî mezhebinin görüşleri çerçevesinde telif etmiştir. Kitap, İzzet Ali İyd Atiyye tarafından 1974 yılında Kahire’de neşredilmiştir. Ayrıca *Müşkilâtü’l-Ehâdisi’l-Vâride* isimli kitabı vardır.²⁹⁶

²⁹³ Bkz. Ebu Cafer et-Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, (Tahkik: Sadettin Ünal), İstanbul: Merkezü’l-Buhûsi’l-İslâmî, 1995; M. Nazif Şahinoğlu, “Ahkâmu’l-Kur’an (Tahâvî)”, *DİA*, s. 552, 553.

²⁹⁴ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 169; Sezgin, *Târihü’l-Türâsi’l-Arabî*, c. 1, ss. 99, 100; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, c. 9, s. 97; Zirikli, *el-A’lâm*, c. 6, s. 50; Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, Mektebetü’l-Müsennâ, Bağdat, 1941, c. 1, s. 538; ed-Davudî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, c. 2, s. 109, 110; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, Mektebetü Vehbe, Kahire, c. 1, s. 276; Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü’l-Vu’ât fi Tabakâti’l-Lügaviyyîn ve’n-Nühât*, (Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim), el-Mektebetü’l-Asriyye, Lübnan, c. 1, s. 59.

²⁹⁵ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 269; ed-Davudî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, c. 1, s. 228.

²⁹⁶ ed-Davudî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, c. 1, s. 436; es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, c. 3, s. 466, 467; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, c. 7, s. 234; Adil Nüveyhız, *Mu’cemü’l-Müfessirîn*, c. 1, s. 374; Mevlüt Güngör, *Kur’an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, s. 125.

24. *el-Ahkâm*

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Sahnûn b. Hamşâd en-Nisaburî'nin (ö.338/949) eseridir. Müellif hadis hafızı olup tefsir ilminde de söz sahibidir.²⁹⁷

25. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Kasım b. Asbağ b. Muhammed b. Yusuf b. Nâsıh b. Atâ el-Kurtubî el-Beyyânî (ö. 340/951) tarafından yazılmıştır. Kaynaklarda Halife Velid b. Abdülmelik b. Mervan'ın mevlâsı olduğu belirtilen müellif, Malikî mezhebine mensuptur. Tefsir, hadis, kıraat, nesep, şiir ve nahiv sahalarında öne çıkmıştır. *Ahkâmu'l-Kur'an* çalışması, Kâdî İsmail b. İshak'ın bab sistematığı esas alınarak tanzim edilmiştir. Bunun haricinde Ebu Davud'un sünenini temel alarak kaleme aldığı Sünen'i başta olmak üzere *Birru'l-Valideyn*, *el-Müntekâ bi'l-Âsâr* ve *Kitâbu Müsnedi Malik* isimli eserleri mevcuttur.²⁹⁸

26. *Muhtasaru Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu'l-Fazl Bekr b. Muhammed b. el-'Alâ b. Muhammed b. Ziyâd el-Kuşeyrî'nin (ö.344/955) eseridir. Basra doğumlu olan müellif, Mısır'a gitmiş ve ilmî serüvenini burada yaşamıştır. Malikî mezhebine mensup olan yazarın *Muhtasaru Ahkâmi'l-Kur'an* isimli eseri, Kâdî İsmail b. İshak'ın Ahkamu'l-Kur'an'ının bir özeti mahiyetinde olup bu esere birtakım eklemeler yapılmak suretiyle telif edilmiştir. Fıkıh usûlü ve hadis ilimlerinde temayüz eden ve Irak'ta kadılık görevlerinde bulunan Bekr el-Kuşeyrî'nin bu eseri haricinde *Kitâbu Mesâili'l-Hilâf*, *er-Redd ale's-Şâfî fi Vücûbi's-Salâti ale'n-Nebi fi's-Salât*, *er-Redd ale'l-Kaderiyye*, *er-Redd ale'l-Müzenî* ve *Kitâbü'l-Eşribe* isimli çalışmaları bulunmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 324; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 7, s. 85; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 679; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 375; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 12, ss. 21, 22.

²⁹⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 173; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 8, s. 95; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 15, ss. 472, 473; Zehebî, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, c. 2, s. 49; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 35, 36; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 431, 432; Ahmed b. Yahya, Ebu Ca'fer ed-Dabiyy, *Buğyetü'l-Mültemis fi Tarihi Ricali Ehli'l-Endelüs*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1967, s. 447; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, c. 2, s. 251; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 379.

²⁹⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 2, s. 69; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 12, s. 103; Ebu'l-Fazl Kâdî İyaz, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik*, Matbaa Fezzâle, Mağrib, 1983, c. 5, ss. 270-272; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 3, s. 74; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 109; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-Mezheb*, c. 1, ss. 313-315.

27. *Mûcizü't-Te'vîl an Hükmi't-Tertîl*

Ebubekir Ahmed b. Kamil b. Halef b. Şecera b. Mansûr b. Ka'b el-Bağdâdî (ö.350/961) tarafından kaleme alınmıştır. Ahkâmu'l-Kur'an, tarih ve dil bilimlerinde öne çıkan müellif Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin öğrenciliğini yapmış, daha sonra başka bir mezhep seçmiştir. Hanefî mezhebine mensup olduğunu belirtenler de mevcuttur. Bir dönem Kûfe kadılığı da yapan yazarın ayrıca *Garîbu'l-Kur'an*, *Kitâbu'l-Kıraât*, *et-Takrîb fi Keşfi'l-Garîb* ve *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* gibi eserleri de vardır.³⁰⁰

28. *el-İnbâh alâ İstinbâti'l-Ahkâm min Kitâbillâh veya Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Hakem Münzir b. Saîd b. Abdullah b. Abdurrahman el-Bellûtî'nin (ö.355/966) kitabıdır. Suyûtî vefat tarihini hicri 349 olarak tespit etmiştir. Tabakat eserlerinde yer alan bilgilere göre hitabeti son derece kuvvetli olan el-Bellûtî, fıkıh öğrenimine Zâhirî mezhebi önderi Davud b. Ali'nin doktrini ile başlasa da daha sonra Malikî mezhebine intisab etmiştir. Hadis ve fıkıh alanlarında öne çıkmıştır. Bu eseri dışında *el-İbâne an Hakâiki Usûli'd-Diyâne* ve *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* isimli kitapları telif etmiştir.³⁰¹

29. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu İshâk Muhammed b. Kâsım b. Şa'ban b. Muhammed b. Rebî'a'nın(ö.355/966) eseridir. İbnü'l-Kurtî olarak da bilinir. Edebiyat ve tarih başta olmak üzere pek çok ilimde söz sahibi olan müellif, kaynaklarda yer alan bilgiye göre zamanında Mısır'da Malikîlerin başkanlığını yapmıştır. Ahkâmu'l-Kur'an eseri haricinde *ez-Zâhî eş-Şa'bânî*, *Menâkıbu Malik*, *en-Nevâdir* ve *el-Eşrât* gibi kitapları vardır.³⁰²

30. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (ö.370/981) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefî mezhebine müntesip olan müellif Rey'de dünyaya gelmiş, genç yaşta Bağdat'a gidip dönemin en önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Ebu'l-Hasen el-

³⁰⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51; Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 3, s. 257; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 199; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 12, s. 108; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 2, s. 52; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1, ss. 64-66; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, ss. 56, 57.

³⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 12, s. 238-240; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, c. 2, s. 301; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 336, 337.

³⁰² Kâdî İyaz, *Tertîbü'l-Medârik*, c. 5, ss. 274, 275; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 226; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 335.

Kerhî, Hâkim en-Nîsâbûrî ve Ebu Ali el-Fârisî, Cessâs'ın ders aldığı isimlerden bazılarıdır.³⁰³

Bilhassa Hanefî mezhebi âlimleri arasında revaç bulan eserde Kur'an-ı Kerim'in tüm ayetleri değil, sadece ahkâm ayetleri tefsir edilmiştir. Ayetlerin tertibinde mushaftaki sure ve ayet sıralamasına bağlı kalınmış olmakla birlikte sureler, ayetlerin ilgili oldukları fikhî konulara münasip olarak bab başlıkları altında (örneğin: 'bâbu def'i'l-mâl ile's-süfehâ') incelenmiştir. Ayetlerde yer alan kelimelerin etimolojik yapısına temas edilmiş ve sözcük anlamlarının açıklanması esnasında şiir örnekleri sıkça kullanılmıştır. Hüküm bildiren ayetler tefsir edilirken sahâbe ve tâbiûn âlimlerinden yapılan rivayetlerin yanı sıra mezhep imamlarının görüşlerine de temas edilmiş, ihtilaf noktaları ve sebepleri ayrıntılı olarak tavsif edilmiştir. Eser bu yönüyle fikhî tefsir özelliği taşımasına ek olarak karşılaştırmalı fıkıh kitabı hüviyetini de sergilemektedir.³⁰⁴

Müellif ileri sürdüğü görüşler arasında delile dayalı tercih yapmakta, sonradan ortaya çıkan meseleler ile ilgili olarak da Hanefî mezhebinin usûlüne muvafık hükümler serdetmektedir.³⁰⁵

Pek çok kütüphanede yazma nüshası bulunan eser, ilk kez Kilisli Rifat ve Karahisar mebusu Kamil Efendi tarafından üç cilt halinde neşredilmiş, 1985 yılında ise Muhammed Sadık el-Kamhâvî tarafından edisyon kritiği yapılarak yayımlanmıştır.³⁰⁶

31. *Ahkâmu'l-Kur'an*

İbnü'l-Kevvâz Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Abdullah'ın (ö.370/981) kitabıdır. Malikî mezhebine müntesip olduğu ifade edilen müellif, fıkıh ilmini Ebubekir el-Ebherî'den tahsil etmiştir.³⁰⁷

³⁰³ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 58; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 171; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 2, s. 7.

³⁰⁴ Bkz. Ebu Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Tahkik: Muhammed Sadık el-Kamhâvî), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 2, s. 324; Yunus Vehbi Yavuz, "Ahkâmu'l-Kur'an (Cessâs)", *DİA*, c. 1, s. 553.

³⁰⁵ Mevlüt Güngör, "Cessâs", *DİA*, c. 7, s. 427.

³⁰⁶ Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, c. 3, s. 103.

³⁰⁷ İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Bağdat, 1937, s. 142; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", s. 212.

32. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Hasen Abbâd b. Abbâs et-Talkânî (ö.385/985) tarafından yazılmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgiye göre müellif Mutezilîdir. Ahkâmu'l-Kur'an adlı eserinde de Mutezile mezhebinin görüşleri çerçevesinde yorumlamalarda bulunmuştur.³⁰⁸

33. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Huveyzmenâd'ın (ö.390/999) kitabıdır. Maliki mezhebine mensup olan Huveyzmenâd, özellikle fıkıh usulü ve hilâf ilminde öne çıkmaktadır. Bununla birlikte İmam Malik'ten şâz denilebilecek nakiller yapması sebebiyle eleştirilmiştir. *Ahkâmu'l-Kur'an* eserinin dışında hilâf ve usûle dair iki kitabı daha mevcuttur.³⁰⁹

34. *Müntehabü'l-Ahkâm*

Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa İbn Ebî Zeminîn el-Mürrî (ö.399/1008) tarafından kaleme alınmıştır. Endülüslü muhaddis, müfessir, usûlcü ve fakîh olan müellif, Malikî mezhebine mensuptur. Müntehabü'l-Ahkâm 1308/1891 yılında Cezâir'de neşredilmiştir. Yazarın bu eser haricinde *Hayâtü'l-Kulûb fi'z-Zühd*, *Usûlü's-Sünne* ve *Muhtasarü Tefsîri İbn Selâm* isimli çalışmaları bulunmaktadır.³¹⁰

35. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Bâgânî'nin (ö.410/1020) eseridir. Malikî mezhebine mensup olan Endülüslü müellif özellikle Kur'an'ın ahkâmı, i'râbı ve kıraati konularında uzmanlaşmıştır.³¹¹

Hüküm içeren ayetleri musaftaki tertibe göre ele alan el-Bâgânî, kitabına besmelenin ayet olma keyfiyetini ve namazda cehrî okunma durumunu tartışarak başlamış, Bakara suresi ile İhlâs suresi arasındaki yetmiş sekiz surede yer alan ahkâm

³⁰⁸ El-Bâbânî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 436; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 5, s. 57.

³⁰⁹ İbn Ferhûn, *Dibâcu'l-Mezheb*, c. 2, s. 229; Kadı İyaz, *Tertîbü'l-Medârik*, c. 7, s. 77, 78.

³¹⁰ Zirikli, el-A'lâm, c. 6, s. 227; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, ss. 229, 230; el-Hucvî, *el-Fikru's-Sâmî*, c. 2, s. 144; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 58; Selahaddin es-Sadeî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, (Tahkik: Ahmed el-Arnaûd ve Türkî Mustafa), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000, c. 3, s. 260; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 13, s. 11; Ebu Cafer ed-Dabiyy, *Mu'cemü'l-Mültemis*, s. 87; Bedrettin Çetiner, "Ahkâmu'l-Kur'an", *DİA*, c. 1, s. 552.

³¹¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 1, s. 316; ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 54; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 71; İbn Ferhûn, *Dibâcu'l-Mezheb*, c. 1, s. 174; Ali İshak Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'ani'l-Kerim*, Riyad, 1983, c. 1, s. 96; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 49.

ayetlerini kısaca tefsir etmiştir. Yöntem olarak ise önce ayetin içerdiği anlamları okuyucuya sunan müellif, ardından ayetten çıkan hükümlere ve fukahânın ihtilaf noktalarına değinmiş ve varsa ayetin nesh durumuna ve nüzûl sebebine yer vermiştir.³¹²

36. *Beyânu Vücûhi'l-Ahkâm*

İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân b. Abdüsselam el-Akberî'nin (ö.413/1022) tarafından yazılmıştır. İmâmiye şîasına mensup olan müellif, kelâm ve fıkıh usûlü alanlarında temayüz etmiştir. Bağdat'ta yaşamış ve burada vefat etmiştir. Yazarın *el-İ'lâm fi me'ttefekati'l-İmâmiyyetü aleyhi mine'l-Ahkâm* adlı eseri de ahkâmu'l-Kur'an'a dairdir. *Ahkâmu'n-Nisâ*, *el-İntisâr*, *el-İzâ'ah fi'l-İmâme* ve *Tarihü Şerîa* gibi çalışmalar, iki yüze yakın eseri bulunan İbnü'l-Muallim'in kitaplarından bazılarıdır.³¹³

37. *el-Me'sûr an Mâlik fi Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talip b. Hammûş el-Kaysî el-Endelüsî'nin (ö.437/1045) kaleme aldığı eserdir. Kayravan asıllı olan âlim, Endülüs'e intikal etmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. Müellifin Malikî mezhebinin görüşlerini serdettiği *el-Me'sûr an Malik fi Ahkâmi'l-Kur'an* adlı eseri on ciltten müteşekkildir. Ayrıca dört ciltten meydana gelen *İhtisâru Ahkâmi'l-Kur'an* kitabı ve *Mâ Ağfelehu el-Kâdî Münzir ve Veheme fi Kitâbi'l-Ahkâm* isimli çalışmaları vardır. Yazar, *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, *Müntehabü'l-Hücce*, *et-Tebşira fi'l-Kıraat* ve *İ'râbu'l-Kur'an* gibi çok sayıda eserin sahibidir.³¹⁴

38. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ (ö.458/1066) tarafından telif edilmiştir. Bağdatlı müellif Hanbelî mezhebine mensup olup tefsir, hadis ve usûl ilimlerinde zamanının en önde gelen isimlerinden addedilmiştir.

³¹² Ali el-Abîd, *Tefâsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, ss. 172, 173.

³¹³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 244; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 7, s. 21; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 11, s. 306, 307; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'ani'l-Kerim*, c. 1, s. 104; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 62; es-Sadeî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 1, s. 108; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 13, s. 96.

³¹⁴ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 5, s. 274-277; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 331, 332; el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 114; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 471; el-Hucvî, *el-Fikru's-Sâmî*, c. 2, s. 242.

Yazarın bu eseri haricinde *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* ve *et-Tabsira fî Fürûi'l-Fıkhi'l-Hanbelî* adlı yapıtları başta olmak üzere pek çok çalışması vardır.³¹⁵

39. *el-İ'lâm bi Nevazili'l-Ahkâm*

Ebu'l-Esbağ İsa b. Sehl b. Abdullah el-Esedî el-Kurtubî'nin (ö.486/1093) eseridir. Tahkik işlemi ise Yahya Murad tarafından yapılmıştır. el-İ'lâm'da konular fûrû-i fıkıh kitaplarındakine benzer biçimde bab başlıklarına göre ele alınmaktadır. Bablarda ise önce konu hakkında kısaca bilgi verilmekte ve konuya ilişkin ayetler, tahlil edilmektedir. Eser bu yönüyle fikhî tefsirden ziyade fûrû-i fıkıh kitabına benzemektedir.³¹⁶ Yazar, Malikî mezhebine mensuptur. Bir dönem Gırnata kadılığı da yapan müellifin ayrıca *Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîhi'l-Buhârî* isimli eseri vardır.³¹⁷

40. *el-Ahkâm*

Ebu Mutarrif Abdurrahman b. Kasım eş-Şa'bi'nin (ö.497/1104) kitabıdır. Malikî mezhebine mensup olan müellif, eserini bab usulüne göre tanzim etmiş ve toplamda elli dokuz ayetin fikhî tahlilini yapmıştır. Soru cevap yönteminin kullanıldığı eser, Sadık el-Halevî tarafından tahkik edilmiştir.³¹⁸

41. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu'l-Hasen İmâdüddîn Ali b. Muhammed b. Ali et-Taberî Kiyâ el-Herrâsî (ö.504/1110) tarafından yazılmıştır. Şâfiî mezhebine mensup olan ve tefsir, hadis, kelâm ve fıkıh ilimlerinde öne çıkan müellif, Taberistan'da doğup Nîsâbûr'a göç etmiş ve burada Ebu Hâmid el-Gazzâlî ile birlikte İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî'nin öğrenciliğini yapmıştır. Akabinde Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik görevini ifa etmiştir.³¹⁹

³¹⁵ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, ss. 99, 100; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 9, ss. 254, 255; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 13, s. 325.

³¹⁶ Bkz. İsa b. Sehl el-Esedî, *Divânü'l-Ahkâmi'l-Kübrâ ev el-İ'lâm bi Nevâzili'l-Ahkâm ve Katrun min Siyeri'l-Hükkâm*, (Tahkik: Yahya Murad), Kahire: Dâru'l-Hadis, 2007.

³¹⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 103; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 8, s. 25; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 19, ss. 25, 26; İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-Mezheb*, c. 2, ss. 70-72.

³¹⁸ Sert, *Tefsir Tarihinde Fikhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkamu'l-Kur'an*, s. 45; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 3, s. 323; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 5, s. 165.

³¹⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 329; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 7, s. 220; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 376; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 7, ss. 231, 232; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 694; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 14, s. 282; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 3, s. 286.

Eserde yalnızca ahkâm ayetlerini konu edinen Herrâsî, açıklamalarında Şâfiî mezhebinin kurallarını esas almıştır. Ayetleri, mushaftaki tertibe bağlı kalarak inceleyen yazar, tefsir metodu olarak öncelikle ayetlerin sahip olduğu muhtemel anlamlara temas edilmiş, ardından incelediği ayetin içerdiği hükme benzer mahiyetteki diğer ayet ve hadislere yer verilmiştir. Şâfiî mezhebine (özellikle de İmâm Şâfiî'ye) taassub derecesinde bağlı olan müellif, ahkâm ayetlerini tefsir ederken diğer fakihlerin görüşlerine de işaret etmiş ve ihtilaf noktalarının değerlendirmesini yapmıştır.³²⁰

Herrâsî'nin *Ahkâmu'l-Kur'an*'ı ilk olarak Musa Muhammed Ali ve İzzet Ali Atiyye'nin çalışmalarıyla Kahire'de Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse yayınevi tarafından 1974 senesinde iki cilt halinde yayınlanmıştır. Daha sonra Beyrut'ta 1985 yılında Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yeniden neşredilmiştir.³²¹

42. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meârîfî İbnü'l-Arabî'nin (ö.543/1148) eseridir. Endülüslü müellif Malikî mezhebine müntesip olup fıkıh ve hadis başta olmak üzere dinî ilimlerin ekserisine nüfûz etmiştir. Bir dönem İşbiliyye kadılığı da yapan İbnü'l-Arabî'nin bu eseri haricinde çok sayıda çalışması bulunmaktadır.³²²

İbnü'l-Arabî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Ahkâmu'l-Kur'an*, sadece fikhî hüküm içeren ayetleri konu edinmiş ve bunları mushaftaki sure-ayet sıralamasına bağlı kalarak incelemiştir. Bu manada eserde yüz sekiz sure içerisinde sekiz yüz elli iki ayet ele alınmıştır. Her bir surenin başında, söz konusu surenin ihtiva ettiği ahkâm ayeti sayısına ve her bir ayetin başında da o ayetin içerdiği fikhî mesele sayısına işaret eden müellif, tefsir yöntemi olarak ayetleri diğer ayet ve hadislerle ilişkilendirmeyi ve varsa nüzül sebeplerine ve sahâbe kavillerine temas etmeyi benimsemiştir. Diğer mezheplerin de ayetlerle ilgili görüşlerini objektif bir biçimde aktarmaya gayret eden

³²⁰ Bkz. el-Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Tahkik: Musa Muhammed Ali, İzzet Ali Atiyye), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 328.

³²¹ İsmet Ersöz, "Ahkâmu'l-Kur'an (Herrâsî)", *DİA*, c. 1, s. 553, 554.

³²² Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 230; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 242, 243; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 15, s. 42; ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 162; el-Edirnevî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 180; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 473; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 90.

İbnü'l-Arabî, değerlendirme esnasında Malikî mezhebinin görüşünü aklî ve naklî delillerle temellendirme cihetine gitmiştir.³²³

Pek çok kütüphanede yazma nüshası bulunan eser, ilk defa Fas sultanı Muhammed Refî' Abdülhafız tarafından Kahire'de 1913 yılında iki cilt olarak neşredilmiştir. Çok sayıda eksikliği barındıran bu neşrin ardından eser, Ali Muhammed el-Bicâvî tarafından Kahire'de 1957 ve 1972'de dört cilt halinde yayımlanmıştır.³²⁴

43. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Cafer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Beyhakî (ö.544/1150) tarafından kaleme alınmıştır. Tefsir, kıraat ve dil bilimlerinde temayüz eden müellifin bu eseri haricinde *Yenâbü'l-Lügât*, *Tâcü'l-Masâdir* ve *el-Muhît bi Lügâti'l-Kur'an* isimli çalışmaları vardır.³²⁵

44. *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*

Ebu Muhammed Abdülhak b. Galip b. Abdurrahman İbn Atiyye el-Muhâribî (ö.546/1151) tarafından yazılmıştır. Malikî mezhebine mensup olan İbn Atiyye, tefsir, hadis ve fıkıh başta olmak üzere pek çok ilme nüfuz etmiştir. *el-Muharrerü'l-Vecîz* isimli eseri altı cilt olup Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed tarafından tahkik edilmiştir.³²⁶

45. *Esâlibü'l-Ğâyah fi Ahkâmi'l-Âyeh*

Ebu Cafer Hüccetüddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Zafer'in (ö.565/1170) kitabıdır. Bilhassa dil bilimlerinde uzman olan müellifin bu eser haricinde *Şerhu'l-Makâmât*, *Sülvânî'l-Matâ' fi 'Udvânî'l-Etbâ'* ve *Yenbu'u'l-Hayât fi Tefsîri'l-Kur'an* isimli çalışmaları vardır.³²⁷

46. *Fıkhu'l-Kur'an ve Şerhu Ayâti'l-Ahkâm*

³²³ Bkz. Ebu Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, 3. Baskı, 1-4; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 331; Münî' b. Abdülhalîm Mahmûd, *Menâhicü'l-Müfessirîn*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısri, 2000, s. 111.

³²⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 474; Osman Eskicioğlu, "Ahkâmu'l-Kur'an (İbnü'l-Arabî)", *DİA*, c. 1, s. 554.

³²⁵ Es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 1, s. 346; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 50.

³²⁶ Bkz. İbn Atiyye el-Muhâribî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-VI; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 3, s. 282; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 5, s. 93; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 14, s. 401.

³²⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 241; ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 246; es-Sadefî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 1, s. 125; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 559; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 103; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 1, ss. 142, 143; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 15, s. 229; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 4, s. 395.

Ebu'l-Hasen Kutbuddîn Saîd b. Hibetullah b. el-Hasen er-Râvendî (ö.573/1177) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif İmâmiyye mezhebine mensup olup bu kitabı dışında *er-Râi' fi's-Şerâi'* ve *Hulâsatü't-Tefâsîr* başta olmak üzere çok sayıda çalışması bulunmaktadır.³²⁸

47. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Abdülmün'im b. Muhammed b. Abdürrahîm İbnü'l-Feres el-Gırnatî'nin (ö.599/1202) eseridir. Endülüslü müellif Malikî mezhebine müntesip olup tefsir, fıkıh ve dil bilimlerinde öne çıkmıştır. Endülüs'te çeşitli şehirlerde kadılık görevini ifa eden âlimin çok sayıda yapıtı mevcuttur.³²⁹

Kitabında yalnızca ahkâm ayetlerini inceleme konusu edinen İbnü'l-Feres, Kur'an'daki sûre-ayet tertibine bağlı kalmıştır. Surelerle ilgili özet bilgileri aktardıktan sonra hüküm içeren ayetlerin tefsirine başlayan müellif, önce ayetlerin muhtevi oldukları kavramları tahlil etmiş, akabinde ilişkili ayet ve hadisleri zikrederek varsa konuya müteallik sahâbe ve tâbiûn haberlerine ve nüzûl sebeplerine işaret etmiştir. Diğer mezheplere mensup fakihlerin görüşlerini de okuyucuya aktaran yazar, son tahlilde Malikî mezhebinin kaidelerine uygun olarak yaptığı değerlendirmenin ardından kendi tercihini de belirtmiştir.³³⁰

48. *Umdetü'l-Ahkâm*

Ebu Muhammed Takiyuddîn Abdülğani b. Abdülvâhid b. Ali el-Makdisî el-Cemâ'ilî (ö.600/1203) tarafından kaleme alınmıştır. Hanbelî mezhebine müntesip olan âlim, hadis ve tabakât sahasında öne çıkmıştır. El-Cemâ'ilî'nin bu eseri haricinde *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl* ve *el-Misbâh* isimli çalışmaları bulunmaktadır.³³¹

49. *el-Ahkâm*

Ebu Saîd Muhammed b. Yahya b. Ahmed b. Halil eş-Şelûbîn el-İşbilî (ö.640/1242) tarafından yazılmıştır. Kaynaklarda ibadete düşkün oluşu ve tefsire büyük

³²⁸ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 392.

³²⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 168; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 6, s. 196; ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 1, ss. 362, 363; es-Sadefî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 19, s. 151; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 335; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'ani'l-Kerim*, c. 1, s. 101; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 2, s. 116; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 486.

³³⁰ Bkz. Ebu Abdullah İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Tahkik: Taha b. Ali, Menciyye bintü'l-Hâdî, Selahaddin b. Afif), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006, I-III.

³³¹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 34.

özen göstermesi ile yer eden Ebu Saîd, Malikî mezhebine mensuptur. Müellifin *el-Ahkâm* isimli eserinden başka *Ğavâmizü't-Te'vîl* adında bir çalışması daha mevcuttur.³³²

50. *Kenzü'l-İrfân fi Fıkhi'l-Kur'an*

Abdülvâhid b. Ömer el-Mısırî (ö. 658/1260) tarafından kaleme alınmıştır. Yalnızca hüküm içeren ayetlerin konu edinildiği tefsir, fıkıh bablarına göre dizayn edilmiş ve aynı konuya ilişkin ayetler tek başlık altında toplanmıştır.³³³

51. *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*

Ebu Muhammed Abdülaziz b. Abdüsselam b. Ebi'l-Kasım b. el-Hasen es-Sülemî'nin (ö.660/1262) kitabıdır. Şâfiî mezhebine müntesip olan ve sultânu'l-ulemâ lakabıyla anılan yazar, bilhassa tefsir ve fıkıh ilimlerinde öne çıkmıştır. Fahreddin İbn Asâkir ve Seyfüddin el-Âmidî gibi âlimlere öğrencilik yapan ve İbn Dakîku'l-Îd ve Ebu'l-Hasen el-Bâcî gibi isimlerin yetişmesinde rol oynayan müellifin bu eserinden başka çok sayıda çalışması bulunmaktadır.³³⁴

İzz b. Abdisselam, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm* adlı eserini on fasıl halinde tasarlamıştır. Eser, bir fikhî tefsir görünümünde olmayıp fıkıh usulü ile fikhî tefsir arası bir form mahiyetindedir. Her bir fasılda fıkıh usulüne dair kaideler ele alınmış ve işlenen konuya uygun olan ayetlere örnek olarak yer verilmiştir. Bu bağlamda eserin amacı doğrudan ahkâm ayetlerini tefsirden çok, fıkıh kaideleri ile ayetler arasındaki ilişkiyi gün yüzüne çıkarmak ve bu yolla da Kur'an nassının anlaşılmasında usulün oynadığı rolü göstermek olduğu söylenebilir. Eser matbu olup tek cilt halinde yayımlanmıştır.³³⁵

52. *Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Teteallaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*

Ebu Şâme Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmail'in (ö.665/1266) eseridir. Şâfiî mezhebine mensup olan müellifin bu eseri, Tayyar Altıkulaç tarafından tahkik edilmiş ve

³³² ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 268; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 1, s. 261; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 648.

³³³ el-Edirnevî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 288.

³³⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 21; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 5, s. 249; ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 315; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 580; es-Sadeî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 18, s. 318; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'ani'l-Kerim*, c. 1, s. 104; es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 8, s. 209.

³³⁵ Bkz. İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselâm, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (Tahkik: Rıdvan Muhtar b. Garbiye), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.

Dâr Sâdır yayınevi tarafından Beyrut'ta tek cilt halinde neşredilmiştir. Ebu Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz* isimli eserini altı babda sistematize etmiş ve eserde kıraat ile ilgili konulara ağırlık verilmiştir.³³⁶

53. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Hazrecî el-Endelüsî el-Kurtubî'nin (ö.671/1272) kitabıdır. Müellif Malikî mezhebine müntesiptir. Eserin tam adı *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehû mine's-Sünneh ve Âyi'l-Furkân*'dır. İslâmî ilimlere olan vukûfu ile tanınan âlim, özellikle tefsir ve fıkıh sahalarında temayüz etmiştir.³³⁷

Kurtubî, eserinde fikhî görüşlere detaylı olarak değinmiş, bazı durumlarda kendi ilmî müktesebatıyla değerlendirme yapmış ve delile dayalı tercihte bulunmuştur. Bu çerçevede mezhep taassubundan hâlî bir tavırla delilini kuvvetli gördüğü durumlarda diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmekten çekinmemiştir.³³⁸

Kitap, pek çok ilme dair ansiklopedik nitelikte bir birikimi ihtiva etmekte olup söz konusu ilim dallarında o güne kadar telif edilmiş eserlerden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan tüm ayetlerin tefsirine yer vermekle birlikte ahkâm ayetlerine ağırlık verilmesi, bu ayetlerin açıklanması esnasında dil bilimsel açıklamalar, kıraat farklılıkları, nüzul sebepleri ve mezhep görüşlerinin aktarılması gibi unsurlara ayrıntılı bir biçimde temas edilmesi, eserin fikhî boyutunu öne çıkarmıştır. Bu *sebeple el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, sadece Malikî mezhebi nezdinde değil, tüm mezheplerce kabul gören bir yapıt olarak telakki edilmiştir.³³⁹

54. *et-Tıbyân fî Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Ali el-Hasen b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ebi'l-Ahvas el-Endelüsî (ö.700/1300) tarafından kaleme alınmıştır. Müellifi Malikî mezhebine mensuptur. Hafız, muhaddis ve fakîh olan İbn Ebi'l-Ahvas'ın bu kitabı dışında *el-Mu'ribü'l-Müfhim fî Şerhi*

³³⁶ Bkz. Ebu Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Teteallaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut: Dâr Sadır, 1975; es-Sadeî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 18, ss. 67, 68.

³³⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 322; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 8, s. 239, 240.

³³⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 2, ss. 336-338; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, ss. 389, 390; Muhammed Uccâc el-Hatîb, *Lemehât*, s. 156; Abdullah Bayram, *Kurtubi ve Fikhî Tefsiri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2008, ss. 512-516.

³³⁹ Bkz. Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX.

Sahîhi Müslim, el-Visâme fi Ahkâmi'l-Kasâme ve Şerhu'l-Erbain gibi eserleri bulunmaktadır.³⁴⁰

55. *Tefsîru Âyi'l-Ahkâm*

İzzüddin Muhammed b. el-Hâdî b. Tâcüddin'in (ö.720/1320) eseridir. Tefsir ve fıkıh alanlarında temayüz eden müellifin eserinin tam adı *er-Ravzatu ve'l-Ğadîr fi Tefsîri Âyi'l-Ahkâm min Tenzîli'l-Hakîmi'l-Kadîr*'dir.³⁴¹

56. *el-Ahkâm*

Ebu'l-Hasen Tacüddin Ali b. Abdullah b. el-Hüseyn el-Erdebili et-Tebrîzî (ö.746/1345) tarafından telif edilmiştir. Şâfiî mezhebine mensuptur. Tefsir, hadis, fıkıh ve dil bilimlerinde öne çıkan müellifin, *Hâşiyetün alâ Şerhi'l-Hâvi's-Sağîr ve Muhtasaru 'Ulûmi'l-Hadis* gibi eserleri bulunmaktadır.³⁴²

57. *el-Kavlü'l-Vecîz fi Ahkâmi'l-Kitâbi'l-Azîz*

Ebu'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf b. Abdüddâim el-Halebî es-Semîn (ö.756/1355) tarafından kaleme alınmıştır. Şâfiî mezhebine müntesip olan Kahireli müellif, tefsir ve dil bilimlerinde öne çıkmıştır. Yazarın bu eserinden başka *Tefsîru'l-Kur'an* ve *ed-Dürrü'l-Masûn* başta olmak üzere birçok çalışması vardır.³⁴³

el-Kavlü'l-Vecîz'i önceki müfessirlerin ahkâm ayetlerine dair görüşlerini bir araya getirmek ve yeni ortaya çıkan meselelere ilişkin Kur'an'ın hükümleri ışığında söz söylemek gayesiyle eseri telif eden el-Halebî, Hanefî ve Malikî mezheplerinin aksine Şâfiî mezhebinde Kiya el-Herrâsi haricinde ahkâmü'l-Kur'an alanında kapsamlı bir eserin olmamasının da kendisini bu kitabı yazmaya sevkettiğini ifade etmektedir. el-Halebî, hâlen yazma halinde olan eserin ilk bölümünde usûl-i fıkha dair bilgi vermekte, sonraki kısımlarda ise ahkâm ayetlerini tefsir etmektedir.³⁴⁴

³⁴⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 3, s. 237; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 283; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 837; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-Mezheb*, c. 2, s. 370.

³⁴¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 12, s. 84; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 643, 644.

³⁴² Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 306; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 7, s. 134; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 369; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 10, ss. 137, 138; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 719.

³⁴³ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 274; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 2, s. 211; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 84; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 111; el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 287; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, c. 1, s. 402; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 563.

³⁴⁴ Ali el-Abîd, *Tefsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, s. 397-409.

58. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî et-Tilimsânî'nin (ö.758/1357) eseridir. Malikî mezhebine mensup olan ve bir dönem kadılık görevi icra eden müellifin ayrıca *el-Hakâik ve'r-Rakâik* ve *Kitâbu'l-Kavâid* gibi eserleri vardır.³⁴⁵

59. *İhkâmu'l-Ahkâm*

Ebu Ümâme Muhammed b. Ali b. Abdülvâhid İbnü'n-Nakkâş ed-Dükkâlî (ö.763/1361) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif Şâfiî mezhebine mensup olup *Şerhu'l-'Umde* ve *es-Sâbiku'l-Lâhik fi Tefsîri'l-Kur'an* isimli çalışmaları bulunmaktadır.³⁴⁶

60. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebubekir b. Musa Sirâcüddîn el-Hanefî el-Hâmilî el-Yemenî'nin (ö.769/1367) kitabıdır. Fıkıh ve dil bilimlerinde temayüz eden müellif Hanefî mezhebine mensuptur ve bu eseri haricinde *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* ve *el-Manzûmetü'l-Hâmiliyye* adlı kitapları bulunmaktadır.³⁴⁷

61. *İhkâmu'r-Re'y fi Ahkâmi'l-Ây*

Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ali İbnü's-Sâiğ el-Hanefî (ö.776/1374) tarafından yazılmıştır. Hanefî mezhebine müntesip olan Mısırlı âlim, edebiyat ve fıkıh ilimlerinde uzmanlaşmıştır. Müellifin bu eseri dışında *İhtirâ'u'l-Fuhûm li-'İctimâ'i'l-'Ulûm* ve *Şerhu'l-Elfîyye* başta olmak üzere birçok çalışması bulunmaktadır.³⁴⁸

62. *Tehzîbu Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu's-Senâ Cemalüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mes'ûd b. Abdurrahman el-Konevî'nin (ö.777/1375) tek ciltlik eseridir. Bir dönem kadılık yapan yazar, Hanefî mezhebine mensuptur. Bu eseri dışında *Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*,

³⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 11, s. 181; Muhammed Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*, c. 1, s. 334.

³⁴⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 286; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 162; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 1, s. 183.

³⁴⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 2, s. 67; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 3, s. 69; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 1, s. 469; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 235.

³⁴⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 192; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 144; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 168; es-Sadefî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, c. 3, s. 200; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, c. 1, s. 155.

Hulâsatu'n-Nihâye fi Fevâidi'l-Hidâye ve el-Î'câz fi'l-Î'tirâz ale'l-Edilleti'ş-Şer'iyye gibi çalışmaları bulunmaktadır.³⁴⁹

63. *Şerhu'l-Hamsimieti Âyeh*

Hüseyin b. Ahmed en-Necrî (ö.8/14.asır) tarafından yazılmıştır. Müellif Zeydiye mezhebi müntesibidir. Ancak Zehebî'nin verdiği bilgiye göre eser günümüze ulaşmamıştır.³⁵⁰

64. *Teysîru'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*

Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Abdullah b. İbrahim İbn Nureddin el-Mevzi'î (ö.808/1405) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif Şâfiî mezhebine mensup olup tefsir ve usûl-i fıkıh branşlarında yetkindir. İbn Nureddin'in bu eser haricinde *el-İsti'dâd li-Rütbeti'l-İctihâd ve Künûzü'l-Habâyâ fi Kavâidi'l-Vasâyâ* başta olmak üzere çok sayıda yapıtı mevcuttur.³⁵¹

Teysîru'l-Beyân adlı eserine fıkıh usûlünde yer alan dil bilimsel açıklamalarla başlayan İbn Nureddin, ahkâm ayetlerinin yoğunlaştığı yirmi altı sureyi ele almış ve hüküm ihtiva eden ayetleri mushaftaki sıralamaya bağlı kalarak tefsir etmiştir. Ayetlerin ifade ettiği hükümleri daha net bir şekilde ortaya koymak için genellikle konuyu açıcı mahiyette bir soruyu gündeme getiren ve bu soru üzerinden tefsir faaliyetini gerçekleştiren müellif, yer yer fukahâ arasındaki ihtilaflara da işaret etmiştir.³⁵²

65. *Minhâcu'l-Hidâye fi Şerhi Ayâti'l-Ahkâmi'l-Hamsimie*

Ebu Nasr Cemaleddin Ahmed b. Abdullah b. Muahmmmed b. Ali b. el-Hasen b. el-Mütevvec el-Bahrânî'nin (ö.810/1407) eseridir. İmâmiyye mezhebine mensup olan müellifin ayrıca *Kifâyetü't-Tâlip fi Usûli'd-Dîn* ve *en-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Kur'an* isimli kitapları vardır.³⁵³

³⁴⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 7, s. 162; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 12, s. 149; ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 311; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 409; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 660.

³⁵⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 209, 323.

³⁵¹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 11, s. 24; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 179; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 588; Muhammed b. Ali İbn Nureddin, *Teysîru'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 1. Baskı, Suriye: Dâru'n-Nevâdir, Mukaddime, s. 20, 21.

³⁵² Bkz. İbn Nureddin, *Teysîru'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-IV.

³⁵³ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 159; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 1, s. 300, 301.

66. Dürrü's-Semîn fî Zikri Hamsimieti Ayeh Nezelet fî Şe'ni Emîri'l-Mü'minîn

Receb b. Muhammed b. Receb el-Bersî el-Hillî (ö.813/1410) tarafından telif edilmiştir. İmâmiyye mezhebine müntesip olan yazarın bu eseri haricinde *Tefsîru Sureti'l-İhlâs* ve *Meşâriku'l-Emân ve Lübâbü Hakâiki'l-Îmân* isimli kitapları bulunmaktadır.³⁵⁴

67. Kenzü'l-İrfân fî Fıkhi'l-Kur'an

Mikdâd b. Abdullah b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suyûrî el-Hillî (ö.826/1423) tarafından yazılmıştır. Müellif İmâmiyye mezhebine mensup olup tefsir, fıkıh ve kelâm alanlarında uzmanlaşmıştır. Bu eseri haricinde *Şerhu Mebâdii'l-Usûl* ve *Tenkîhu'r-Râi' fî Şerhi Muhtasarı'ş-Şerâi'* başta olmak üzere birçok kitap telif etmiştir.

Kenzü'l-İrfân isimli eseri 'kitâbu't-tahâre', 'kitâbu's-salâh', 'kitâbu'z-zekât' gibi fıkıh bablarına göre tanzim eden es-Suyûrî, aynı konuyla irtibatlı ayetleri bir arada incelemiştir. Eserde sadece ahkâm ayetlerini ele alan müellif, tefsir boyunca kendi mezhebinin görüşünü temellendirme ve diğer mezheplerin ortaya koyduğu görüşleri eleştirme yolunu benimsemiştir.³⁵⁵

68. Semerâtü'l-Yâni'a ve'l-Ahkâmu'l-Vâziatu'l-Kâtî'ah

Necmüddin Yusuf b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Sülâî (ö.832/1429) tarafından kaleme alınmıştır. Zeydiyye mezhebine mensup olan Yemenli yazarın çok sayıda çalışması bulunmaktadır.³⁵⁶ Necmüddin es-Sülâî, İzzeddin Muhammed b. el-Hâdî'nin *er-Ravza ve'l-Ğadîr fî Tefsîri Âyi'l-Ahkâm min Tenzîli'l-Hakîmi'l-Kadîr* isimli eserini incelediğini ve onda ahkâm ayetleri ile ilgili eksik bırakılan noktaları tamamlamak üzere *es-Semerâtü'l-Yâni'a* adlı kitabı telif ettiğini belirtmektedir.³⁵⁷

Eserde sadece ahkâm ayetlerini konu edinen müellif, ayetleri incelerken mushaftaki sure-ayet tertibine riayet etmiştir. Öncelikle ayetin varsa nüzul sebebine temas etmiş, ardından ayetin muhtevi olduğu semereleri (hükümleri) açığa çıkarma çabası

³⁵⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 4, s. 153; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 365; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 190.

³⁵⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 2, ss. 342, 343.

³⁵⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 8, s. 215; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 13, s. 272; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 559; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 742.

³⁵⁷ Ali el-Abîd, *Tefsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, ss. 597, 598.

içerisinde olmuştur. Eserde delil olarak kullandığı hadislerin sıhhat derecelerine temas etmeyen yazar, bazı durumlarda görüşünü desteklemek adına tarihi gerçekliği tartışmalı olan kıssaları da zikretmiştir.³⁵⁸

69. İhkâm li-Beyâni ma fi'l-Kur'ani mine'l-Ahkâm

Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1449) eseridir. Şafii mezhebine mensuptur. Tarih, edebiyat ve hadis alanlarında otorite kabul edilen ve bir dönem Mısır'da kadılık yapan müellfin çok sayıda eseri mevcuttur.³⁵⁹

70. Kenzü'r-Rahmân fî Ahkâmi'l-Kur'an

Alaüddin Ali b. Muhammed b. Akbers (ö.862/1457) tarafından kaleme alınmıştır. Şâfiî mezhebine müntesip olan ve bir dönem kadılık vazifesini deruhte eden müellfin ayrıca *Fethu's-Safâ bi Şerhi Meânî Elfâzi's-Şifâ* ve *Tahkîmü'l-'Ukûl* isimli eserleri bulunmaktadır.³⁶⁰

71. Hudûdu'l-Ahkâm

Alaüddin Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Mes'ud el-Herevî Musannifek (ö.875/1470) tarafından telif edilmiştir. Horasan'da doğup ilmi hayatını Konya ve İstanbul'da devam ettiren ve Hanefî mezhebine mensup olan müellfin *Tuhfetü's-Selâtin*, *Haşiyetün ale't-Telvîh*, *Şerhu'l-Mesnevî* ve *Şerhu'l-Hidâye* başta olmak üzere çok sayıda çalışması bulunmaktadır.³⁶¹

72. Şifâü'l-Alîl fî Şerhi Hamsimieti Âyeh mine't-Tenzîl

Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Ali en-Necrî'nin (ö.877/1472) eseridir. Zeydiyye mezhebine mensup olan müellfin bu kitabı haricinde *Mi'yâru Ağvâri'l-Efhâm* ve *el-Muhtasaru'l-Fâik* başta olmak üzere çok sayıda çalışması mevcuttur.³⁶²

³⁵⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 344, 345.

³⁵⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 178; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, s. 101; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 128.

³⁶⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 8, 9; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 7, s. 184.

³⁶¹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 9; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 7, s. 240; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 735; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 382.

³⁶² Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 127; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 324.

73. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ömer b. Ali Adil b. Hanbelî (ö.879/1474) tarafından yazılmıştır. Eser yazma halindedir.³⁶³

74. *Ahkâmu'l-Kitâbi'l-Mübîn*

Ali b. Abdullah b. Mahmud eş-Şenkefi (ö.890/1485) tarafından kaleme alınmıştır. Şâfiî mezhebine mensup olan âlim, dil bilimleri, tefsir ve fıkıh sahalarında temayüz etmiştir. Kitap, Şîrâz meliki Yakup Bahadır Han'ın emri ile telif edilmiştir. Yazarın bu eserinden başka *Şerhu'l-Muharrer* ve *Şerhu'l-İrşâd* başta olmak üzere birçok çalışması bulunmaktadır.³⁶⁴

Günümüzde Ezher kütüphanesi 26615 numarada yazma halinde bulunan *Ahkâmu'l-Kitâbi'l-Mübîn* adlı eserinde eş-Şenkefi yalnızca ahkâm ayetlerini inceleme konusu edinmiştir. Mushaf sıralamasına göre elli dört sure içerisinde izah ettiği ayetlerle ilgili uzun lafzî açıklamalara yer vermekten kaçınan yazar, tefsir faaliyeti esnasında ayetlerin içeriğine uygun hadisleri sıklıkla kullanmıştır. Her bir ayetin muhtevî olduğu hükümleri tadat eden eş-Şenkefi, mezhep imamlarının ihtilafa düştükleri hususlara da temas etmiştir.³⁶⁵

75. *el-İklîl fî İstinbâti'l-Tenzîl*

Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) eseridir. Şâfiî mezhebine mensup olan Mısırlı âlim, tefsir, hadis ve fıkıh gibi çok sayıda İslâmî ilimde uzmanlaşmıştır. Yazarın bu eseri haricinde çok sayıda kitabı bulunmaktadır.³⁶⁶

el-İklîl isimli eserinde itikâdî ve fikhî bakımdan hüküm içeren ayetleri ele alan es-Suyûtî, mushaftaki sûre-ayet tertibine bağlı kalmış, Hâkka, Nâziât, Kâri'a, Fîl ve Kâfirûn sureleri hariç Kur'an'da yer alan yüz dokuz sureyi incelemiştir. Genellikle ulemâ arasındaki ihtilaf noktalarına temas edilmeyen eser, bu yönüyle muhtasar bir fikhî tefsir

³⁶³ Mevlüt Güngör, *Cessâs ve Fikhî Tefsîri*, (Doktora Tezi), Ankara, 1981, s. 86'dan naklen Mustafa Zeyd, *Dirâsât fi't-Tefsîr*, Kahire, 1971, s. 14.

³⁶⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 307; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 7, s. 136; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 740; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 369.

³⁶⁵ Ali el-Abîd, *Tefâsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, s. 482, 483.

³⁶⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 3, s. 301; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 5, s. 128; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, ss. 534, 543; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 264.

olarak değerlendirilebilir. Kitap Seyfeddin Abdülkadir el-Kâtib tarafından 1981 yılında tahkik edilmiş ve Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınevinde neşredilmiştir.³⁶⁷

76. *Zübdetü'l-Beyân fî Şerhi Ayâti Ahkâmi'l-Kur'an*

Ahmed b. Muhammed el-Erdebîlî (ö.993/1585) tarafından kaleme alınmıştır. İmâmiyye mezhebine müntesip olan müellifin bu eseri dışında *Mecmeu'l-Fevâid ve'l-Berâhin fî Şerhi İrşâdi'l-Ezhân ve Hadikatü's-Şî'a fî Tafsilî Ahvâli'n-Nebiyy* isimli çalışmaları bulunmaktadır.³⁶⁸ Bab sistematîği esas alınarak yazılan eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi bölümü 871 numarada kayıtlıdır.³⁶⁹

77. *Hidâyetü'l-Hayerân fî Ba'zi Ahkâm Teteallaku bi'l-Kur'an*

Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Hüseynî el-Mağribî et-Tabelâvî'nin (ö.1027/1617) kitabıdır. Şâfiî mezhebine mensup olan müellif dil bilimlerinde temayüz etmiştir.³⁷⁰

78. *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*

Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Fârisi el-İsterâbâdî (ö.1028/1619) tarafından yazılmıştır. İmamiyye mezhebine mensup olan yazar özellikle terâcim/tabakât ilminde öne çıkmaktadır. Bu eseri dışında *Menhecü'l-Makâl fî Tahkîki Ahvâli'r-Ricâl* ve *Tahlîsu'l-Akvâl fî ma'rifeti'r-Ricâl* gibi çalışmaları vardır.³⁷¹

79. *Mesâlikü'l-Efhâm fî Şerhi Âyâti'l-Ahkâm*

Cevad b. Sa'd b. Cevad el-Kâzımî el-Bağdâdî (ö.1065/1654) tarafından telif edilmiştir. Fıkıh, usul ve tefsir alanlarında öne çıkan ve Şîî-İmâmiyye mezhebine müntesip olan müellif, bir dönem Astarâbâd'da şeyhülislâm vazifesini yürütmüştür. Bu eseri haricinde *Şerhu'd-Durûsi's-Şer'iyye fî'l-Fıkh* ve *Ğâyetü'l-Me'mûl* gibi kitapları bulunmaktadır.³⁷²

³⁶⁷ Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzil*, (Tahkik: Seyfeddin Abdülkadir el-Kâtib), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981; Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 351, 352.

³⁶⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 234; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 2, s. 79, 80; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 94, 95; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 73.

³⁶⁹ Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkâmü'l-Kur'an*, s. 53.

³⁷⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 6, s. 127; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 475.

³⁷¹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 293; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 298.

³⁷² Zirikli, *el-A'lâm*, c. 2, s. 142; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 3, s. 165; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 258.

80. *Muntehe'l-Merâm Şerhu Âyâtî'l-Ahkâm*

Muhammed b. el-Hüseyn b. el-İmam el-Kâsım b. Muhammed b. Ali el-Hasenî'nin (ö.1067/1656) eseridir. Zeydiyye mezhebine müntesip olan Müellif bu çalışmasında iki yüz otuz dokuz civarında ahkâm ayetini tefsir etmiştir. Tefsir edilen ayetler Kur'an'daki sıralamasıyla ele alınmıştır.³⁷³

81. *Âyâtü'l-Ahkâmi'l-Fıkhiyye*

Molla Melik Ali Tûnî (ö.1077/1666) tarafından kaleme alınmış, Safevî hükümdarı Süleyman Şah'a takdim edilmiştir.³⁷⁴

82. *Tenvîru'l-Mevâhib*

Molla Muhsin Muhammed b. Murtezâ el-Kâşî'nin (ö.1091/1680) kitabıdır. İmâmiyye mezhebine mensup olan müellifin ayrıca *Envâru'l-Hikme*, *Usûlü'l-Meârif* ve *Teshîlü's-Sebîl* gibi eserleri vardır.³⁷⁵

83. *Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fî Beyâni Âyâtî's-Şer'iyye*

Ahmed b. Ebi Saîd b. Abdullah b. Abdürrezzak Molla Ciyûn el-Hindî (ö.1130/1718) tarafından yazılmıştır. Hâlihazırda matbu' olan eserde ahkâm ayetleri mushaftaki sıra dikkate alınarak tefsir edilmiştir. Hint asıllı ve Hanefî mezhebine mensup olan âlim, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında temayüz etmiştir. Müellifin ayrıca *Nûru'l-Envâr* isimli eseriyle tanınmaktadır.³⁷⁶

84. *Tahsîlü'l-İtmi'nân Şerhu Zübdeti'l-Beyân fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm*

İbrahim b. Ma'sum b. Fasîh el-Hüseynî el-Kazvînî'nin (ö.1149/1736) kitabıdır. İmâmiyye mezhebine mensup olan müellif bu eseri, Ahmed b. Muhammed el-Erdebîlî'nin ahkâm tefsirini şerh etmek üzere kaleme almıştır.³⁷⁷

85. *Kalâidü'd-Dürer fî Beyâni Âyâtî'l-Ahkâm bi'l-Eser*

³⁷³ Bkz. Kasım b. Muhammed el-Hasenî, *Muntehe'l-Merâm fî Şerhi Ayâtî'l-Ahkâm*, Beyrut, 1406/1986; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 103; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 9, s. 250; Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 323; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 522.

³⁷⁴ Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 94.

³⁷⁵ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 290; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, c. 2, s. 6; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 635; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 839.

³⁷⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 108; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 1, s. 233, 234; Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 321; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 39; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, c. 1, s. 167; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 711.

³⁷⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 74; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 1, s. 114.

Ahmed b. İsmail el-Cezâirî en-Necefi'nin (ö.1150/1737) eseridir. Kitap matbudur. İmâmiyye mezhebine müntesip olan müellifin bu eseri haricinde *Risâle fî'l-İrtidâd* ve *Şerhu't-Tehzîb* isimli çalışmaları mevcuttur.³⁷⁸

Kalâidü'd-Dürer isimli eserinde ahkâm ayetlerini kitâbu's-salâh, kitâbu'l-hac gibi fıkıh bablarına göre tanzim eden el-Cezâirî, aynı meseleye müteallik ayetleri tek başlık altında tefsir etmiştir. İlk olarak hükme medâr olan ayetleri dil bilimsel açıdan tahlil eden yazar, ardından ayetlerin ihtiva ettiği hükümleri ortaya koymuştur.³⁷⁹

86. Cevâhiru'l-Bihâr fî Ahkâmi'l-Kur'an

Muhammed b. Muhammed el-Hâdimî (1186/1773) tarafından kaleme alınmıştır.³⁸⁰

87. Takrîbu'l-Efhâm fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm

Muhammed Ali Kılı b. Muhammed Hüseyin el-Mûsevî en-Nisâbûrî el-Hindî'nin (ö.1260/1844) kitabıdır. İmâmiyye mezhebine mensup olan müellifin bu eserinden başka *Tadhîru'l-Mü'minîn* ve *Tekmilü'l-Mizân* isimli çalışmaları bulunmaktadır.³⁸¹

88. el-Vecîz fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm

Abdu'l-Hüseyin b. İbrahim b. Sâdık b. İbrahim b. Yahya el-Kuraşî'nin (ö.1279/1862) eseridir. İmâmiyye mezhebine müntesip olan müellif, tefsir, fıkıh, tarih ve edebiyat alanlarında temayüz etmiştir.³⁸²

89. Neylü'l-Merâm min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm

Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddık Han b. Hasen b. Ali el-Kannûcî'nin (ö.1307/1889) tek ciltlik kitabıdır. Arapça, Farsça ve Hintçe bilen müellif, İslâmî tecdid hareketi mensuplarındandır. Kannûc'da doğup ilmî hayatını Delhi'de devam ettiren Sıddık Hasen Han, ardından Buhûpal bölgesine geçmiş ve Buhûpal prensesi ile

³⁷⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 98; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 1, s. 163; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 172; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 31; Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 27.

³⁷⁹ Ali el-Abîd, *Tefâsîru'l-Ahkâmi ve Menâhicühâ*, s. 672, 673.

³⁸⁰ Mevlüt Güngör, *Cessâs ve Fikhî Tefsiri*, s. 87, 88.

³⁸¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 11, s. 35; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 593.

³⁸² Kehhâle, *a.g.e.*, c. 5, s. 87; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 256.

evlenmiştir. Hint asıllı yazarın bu eserinden başka *Ebcedü'l-'Ulûm ve Fethu'l-Beyân fi Makâsıdı'l-Kur'an* başta olmak üzere çok sayıda kitabı bulunmaktadır.³⁸³

Neylü'l-Merâm adlı çalışmasında yalnızca ahkâm ayetlerini inceleyen Sıddık Hasen Han, mushaftaki sure-ayet tertibine riayet etmiştir. Tefsir metodu olarak öncelikle sûre ile ilgili yaptığı kısa tanıtıma ek olarak incelediği ayette yer alan kelimelerin etimolojik yapısı hakkında öz bilgiler veren müellif, ayetlerin izahı sadedinde sahâbe ve tâbiûn âlimlerinden nakiller yapmış, varsa ayetlerin nüzul sebeplerine ve nesh durumuna değinmiştir. Hüküm bildiren ayetlerin izahında fikhî mezheplerin ve tanınmış âlimlerin görüşlerine temas edilerek işlenen konu karşılaştırmalı olarak okuyucuya sunulmuştur.³⁸⁴

90. Tuhfetü'l- Anbâriyye fi ma'rifeti'l-Ahkâmi'l-Kur'aniyye

Muhammed Rifâ'a Anber et-Tahtâvî (ö. 1308/ 1891) tarafından kaleme alınmıştır. Fikhî tefsire dair bir eserdir. Müellifin ayrıca *Câmi'u'l-Bihâr* ve *Ravzatu'l-'Ukûl* isimli kitabı vardır.³⁸⁵

91. el-Fuyuzâtî'r-Rahmâniyye fi Ahkâmi'l-Ferâidi'l-Kur'aniyye

Selim b. Hüseyin en-Nehlâvî (ö.1310/1892) tarafından yazılmıştır. Müellif Dımeşk'te doğmuş ve ilmî hayatını Baha'da geçirmiştir.³⁸⁶

92. el-Fütûhâtü'r-Rabbâniye fi Tefsîri ma Verade fi'l-Kur'ani mine'l-Evâmiri ve'n-Nevâhi'l-Îlâhiyye

Muhammed Abdülaziz el-Hakîm (ö.1325/1907) tarafından kaleme alınmıştır. Eser 1325/1907 yılında Kahire'de iki cilt halinde neşredilmiştir.³⁸⁷

93. Lübbü'l-Lübâb fi Tefsîri Ahkâmi'l-Kitâb

Ebu Turâb Abdü'l-Aliyy b. Cafer b. Mehdî el-Huvansârî en-Necefi'nin (ö.1346/1927) kitabıdır. İmâmiyye mezhebine mensup olan müellifin bu eseri dışında

³⁸³ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, ss. 167, 168; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 90; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 388, 389; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 539.

³⁸⁴ Bkz. Sıddık Hasen Han, *Neylü'l-Merâm min Tefsîri Ayâti'l-Ahkâm*, (Tahkik: Muhammed Hasen İsmail, Ahmed Hasen el-Mezîdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

³⁸⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 9, s. 319.

³⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 4, s. 246.

³⁸⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 24; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 174; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 289.

Usûlü'l-Fıkh ve Sebîlü'r-Reşâd fî Şerhi Necâti'l-İbâd isimli çalışmaları bulunmaktadır.³⁸⁸

94. Ahkâm-ı Kur'aniyye

Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin (ö.1369/1949) telif ettiği eserdir. II. Meşrutiyet döneminde Konya mebusu olarak mecliste görev alan müellif, İstiklal Harbi'nde Kuva-yı Milliye hareketinde aktif rol üstlenmiş ve TBMM'de yine Konya milletvekili olarak vazifesini sürdürmüştür. Tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm alanlarında uzmanlaşan Mehmed Vehbi Efendi'nin bu eseri haricinde *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* ve *el-Akâidü'l-Hayriyye* gibi çok sayıda çalışması bulunmaktadır. İlk olarak 1922'de basılan Ahkâm-ı Kur'aniyye adlı kitabında hüküm ihtiva eden ayetleri sırasıyla ayet, hadis, nüzul sebebi, küllî kâideler ve Arapça dil bilgisi kuralları çerçevesinde tefsir etmeye gayret etmiştir. Hanefî mezhebi esas alınarak yazılan eseri türdeşlerinden ayıran husus ise Mehmed Vehbi Efendi'nin sadece fikhî hüküm içeren ayetlerle yetinmeyip itikâdî ve ahlâkî hükümleri muhtevi ayetleri de inceleme konusu yapmasıdır.³⁸⁹

95. Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm

Muhammed b. Abdullah Draz (ö.1377/1958) tarafından yazılmıştır. Ezher Üniversitesi'ndeki eğitiminin ardından Fransa'da Sorbon Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan müellif, Ezher'de öğretim üyeliği ve çeşitli ilmî kurullarda danışmanlık görevlerini icra etmiştir. Yazarın bu eserinden başka *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye* ve *en-Nebeü'l-Azîm* başta olmak üzere çok sayıda çalışması mevcuttur.³⁹⁰

96. Ahkâmu'l-Kur'an

Zafer Ahmed b. Latif el-Osmânî et-Tahânevî (ö.1394/1974) tarafından telif edilmiştir. Hanefî mezhebine mensup olan Hint asıllı âlim, hadis, fıkıh, mantık ve edebiyat alanlarında uzmanlaşmıştır. Ahkâmu'l-Kur'an isimli eser, mushaftaki sure-ayet tertibine bağlı kalarak tanzim edilmiştir. Hanefî mezhebine ağırlık verilen kitapta dönemin güncel meselelerine de temas edilmiş, ayetlerin içerdiği hükümlerle ilgili

³⁸⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 30; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 3, s. 90; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 291.

³⁸⁹ Bkz. Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniyye*, İstanbul, 1971; Recep Demir, "Ahkâm Tefsiri ve Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'aniyyesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 22, 2013, s. 433

³⁹⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 6, s. 246; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 10, s. 213; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 564.

ayrıntılı değerlendirmelere yer verilmiş ve fukahâ arasındaki ihtilaflı konulara yer geldikçe değinilmiştir. El-Osmânî'nin bu eseri dışında *Î'lâü's-Sünen* ve *Kavâid fi İlmi'l-Hadis* adlı çalışmaları mevcuttur.³⁹¹

97. Ahkâmun mine'l-Kur'an

Abdu'l-Cebbâr er-Râvî tarafından kaleme alınmıştır. Eser 1970 yılında Şam'da Matbaatü'l-Keffâh'ta neşredilmiştir.³⁹²

98. Tefsîru'l-Fukahâ ve Tekzîbü'Süfehâ

Ebu'l-Feth Abdussamed b. el-Kâdî Mahmud b. Yunus el-Gaznevî tarafından yazılmıştır. Müellifin vefat tarihi belirsizdir. Hanefî mezhebine mensup olan el-Gaznevî, bilhassa fıkıh ve tefsir alanlarında öne çıkmıştır.³⁹³

99. Âyâtü'l-Ahkâm

Ebu'l-Feth el-Emir Şerîfî'nin kaleme aldığı eserdir.³⁹⁴

100. Tıbyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm

Mevzai'l-Hindî tarafından yazılmıştır.³⁹⁵

101. Ahkâmun mine'l-Kur'an

Abdülazim Ahmed el-Gandur tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin vefat tarihi belirsizdir. Kitap 1967 senesinde Kahire'de neşredilmiştir.³⁹⁶

102. Ahkâmu'l-Kur'an

Muhammed Hazâilî tarafından yazılmıştır. Dili farsça olan eser matbudur.³⁹⁷

103. Cevâhiru'l-Kelâm

Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Muhammed Abdülvâhid b. Muhammed b. Abdülvâhid et-Temîmî el-Âmidî tarafından telif edilmiştir. Müellifin ölüm tarihi belirsizdir. Diyarbakırlı olan yazar edebiyat sahasında öne çıkmıştır. Bir dönem kadılık görevini

³⁹¹ Bkz. Zafer Ahmed el-Osmânî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Karaçi, 1413, I-V.

³⁹² Mevla el-Hüseyn, *Ahkâmu'l-Kur'an İlmi*, s. 485.

³⁹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 1, s. 462; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 574; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 285.

³⁹⁴ Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 94.

³⁹⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 803.

³⁹⁶ Güngör, *Cessas ve Fıkhî Tefsiri*, s. 89.

³⁹⁷ Sevvâh, *a.g.e.*, c. 1, s. 101.

üstlenen el-Âmidî'nin eserinin tam adı *Cevâhiru'l-Kelâm fi'l-Hikem ve'l-Ahkâm min Kelâmi Seyyidi'l-Enâm*'dır. Eser Süleymaniye Kütüphanesinde yazma olarak mevcuttur.³⁹⁸

104. Ahkâmu'l-Kur'an

İmâdüddîn b. Muhammed et-Taberî tarafından yazılmıştır. Müellifin vefat tarihi belli değildir. Eser Kahire'de neşredilmiştir.³⁹⁹

105. Ahkâmu'l-Kur'an el-Vahyü'l-Îlâhî

Hâşim el-Hüseyn tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin ölüm tarihi belirsizdir.⁴⁰⁰

106. el-İcâdetü ve'l-Ahkâm

Ebubekir Muhammed İbn Manzûr el-Kaysî tarafından yazılmıştır. Yazarın vefat tarihi belli değildir.⁴⁰¹

107. Ahkâmu'l-Kur'an

Ebu Firâs Cübeyr b. Gâlib el-Bağdâdî'nin eseridir. Yazarın ölüm tarihi net değildir. İmamiyye mezhebine mensup olan müellif, fıkıh ve edebiyat sahalarında öne çıkmıştır. Yazarın bu eser haricinde *el-Câmi'u'l-Kebîr fi Fıkhî's-Şi'a*, *Risâle ilâ Malik b. Enes*, *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* ve *Kitâbu's-Sünen ve'l-Ahkâm* isimli çalışmaları vardır.⁴⁰²

108. Ekmâm fî Tefsîri Ayâti'l-Ahkâm

Ebubekir b. Ömer tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin vefat tarihi belirsizdir. Mushaftaki sure-ayet tertibine bağlı kalınarak tanzim edilen eser, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde 3185 numarada kayıtlıdır.⁴⁰³

³⁹⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 177.

³⁹⁹ Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 101.

⁴⁰⁰ Güngör, *Cessas ve Fıkhî Tefsiri*, s. 90.

⁴⁰¹ Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 95.

⁴⁰² İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 291; ed-Davudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 127; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 250; Adil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 124.

⁴⁰³ Sert, "Tefsir Tarihinde Fıkhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkamu'l-Kur'an", ss. 60, 61.

109. Ahkâm-ı Kur'an ya Kanun-ı İslâm

Gulam Rıza Âmirî Gurrûsî tarafından yazılmış olan eser, 1910 senesinde Tahran'da neşredilmiştir.⁴⁰⁴

110. Muhtasar fi'l-Ahkâm

Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Muhammed b. Abdullah tarafından yazılmıştır. Müellifin ölüm tarihi belli değildir. Fıkıh bablarına göre düzenlenen eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁴⁰⁵

111. Ahkâmu'l-Kur'an

Müellifi belli değildir. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü 73 numarada muhafaza edilmektedir.⁴⁰⁶

112. Ahkâmu'l-Kur'an

Müellifi belli değildir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümü 8 numarada kayıtlıdır.⁴⁰⁷

113. Ahkâmu'l-Kur'an

Müellifi belli değildir. İzmir-Tire Kütüphanesi'nde 29 numarada muhafaza edilen eser, 155 varak olup kazuistik metotla kaleme alınmıştır.⁴⁰⁸

114. Bulûğu'l-Merâm

Müellifi belli değildir.⁴⁰⁹

115. Münteha'l-Kelâm fi Âyâti'l-Ahkâm

Müellifi belli değildir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde 17 demirbaş numarası ile kaydedilmiştir.⁴¹⁰

116. Zübdetü'l-Beyân fi Ayâti'l-Ahkâm

⁴⁰⁴ Güngör, *Cessas ve Fikhî Tefsiri*, s. 91.

⁴⁰⁵ Sert, "*Tefsir Tarihinde Fikhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkâmu'l-Kur'an*", s. 60.

⁴⁰⁶ Sert, *a.g.t.*, s. 61; Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", s. 216.

⁴⁰⁷ Sert, "*Tefsir Tarihinde Fikhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkâmu'l-Kur'an*", s. 61; Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", s. 216.

⁴⁰⁸ Sert, "*Tefsir Tarihinde Fikhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkâmu'l-Kur'an*", s. 62.

⁴⁰⁹ Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 2, s. 145.

⁴¹⁰ Sert, *a.g.t.*, s. 62.

Müellifi belli değildir. Eser Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 1401 numarada kayıtlı olup 239 varaktır.⁴¹¹

117. *Kitâbu'l-İntikâd li'l-Âyâti'l-Mu'tebere fi'l-İctihâd*

Mehdî li-dînillâh Ahmed b. Yahya b. el-Murtaza (ö.840/1437) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif, Zeydiyye mezhebine mensuptur. Eser, *el-Bahru'z-Zehhâr* isimli kitabın içinde neşredilmiştir. İbnü'l-Murtaza'nın bu yapıtı haricinde *Mi'yâru'l-Ukûl fi İlmi'l-Usûl* ve *'Uyûnu'l-Ezhâr fi Fikhi'l-Eimmeti'l-Ethâr* başta olmak üzere çok sayıda çalışması bulunmaktadır.⁴¹²

118. *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*

Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö.2020) tarafından yazılmıştır. Eserde toplamda yirmi sure içerisinde bulunan ahkâm ayetlerinin tefsirine yer verilmiştir. Son derece sistematik bir dizayna sahip olan eser, hem mushaftaki sure-ayet tertibine riayet edilerek tanzim edilmiş hem de surelerdeki hüküm içerikli ayetler, ara başlıklar altında birleştirilerek konu bütünlüğü temin edilmiştir. Akabinde aynı konuyla ilintili olan ayetler on temel unsura göre tefsir edilmiştir. Bunlar; lafzî tahlil, genel (icmâlî anlam), sebeb-i nüzul, ayetler arası münasebet, kıraat farklılıkları, i'râb türleri, tefsirin incelikleri, şer'î hükümler, ayetin yol göstericiliği, ve hükmün hikmetidir. Ayetlerin yorumlanması faaliyetinde öncelikle dört mezhep imamının konuya müteallik görüşleri ifade edilmiş ve ihtilaf noktaları ayrıntılı biçimde izah edilmiştir. Ardından diğer müfessirlerin görüşlerine temas edilmiş ve delile dayalı tercihte bulunulmuştur. Bu eseri türdeşlerinden ayıran bir diğer nokta da hükümlerin hikmetlerine yaptığı vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹³

119. *Dirâsâtü'l-Ahkâm ve'n-Nesh fi'l-Kur'an*

Muhammed Hamza tarafından telif edilen eser 1980 yılında Dâru'l-Kuteybe yayınevinde neşredilmiştir.⁴¹⁴

⁴¹¹ Sert, *a.g.t.*, s. 62; Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", s. 216.

⁴¹² Mustafa Öz, "İbnü'l-Murtaza", *DİA*, c. 21, ss. 141-143.

⁴¹³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâi'ul-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, 3. Baskı, Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1980, I-II.

⁴¹⁴ Sevvâh, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an*, c. 1, s. 111.

120. *Edvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ani bi'l-Kur'an*

Muhammedü'l-Emîn b. Muhammedü'l-Muhtâr el-Cenkî eş-Şenkaytî tarafından telif edilmiştir.⁴¹⁵

121. *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*

Muhammed Ali Sâysis tarafından telif edilmiş olan tek ciltlik eserdir. Ezher Üniversitesinde öğretim üyeliği görevi icra eden müellif, eserini mushaftaki sure sıralamasına göre dizayn etmiştir. Dil bilimsel izaha önem verilen tefsirde, ahkâm ayetlerinde bulunan kelimeler bazen detaylıca tahlil edilmiş, mezhepler arası ihtilaf noktalarına, mezheplerin ileri sürdükleri argümanlarla beraber temas edilmiştir.⁴¹⁶

122. *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*

Mennâu'l-Kattân tarafından kaleme alınmıştır. Beyrut'ta 1964 senesinde dört cilt halinde neşredilen eserde, ahkâm ayetlerini mushaftaki sure-ayet tertibine bağlı kalarak tefsir edilmiştir. Dilbilimsel açıklamalara yer verilen çalışmada tefsir metodu olarak öncelikle ayetler konusal yakınlık bulunan diğer ayet ve hadislerle irtibatlandırılmış, akabinde varsa nesh durumu ve sebep-i nüzûle dair rivayetler okuyucuya sunulmuştur. Müellifin bu eseri haricinde *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî ve Nüzûlü'l-Kur'an 'alâ Seb'ati Ahruf* isimli kitapları vardır.⁴¹⁷

123. *Ahkâmu'l-Kur'an el-Vahyu'l-Îlâhî*

Abdülmecid Hâşim b. el-Hüseyn tarafından telif edilmiştir.⁴¹⁸

124. *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*

Mustafa Bega tarafından kaleme alınmıştır.

125. *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*

Ahmed Muhammed Husrî tarafından yazılmıştır.

126. *Hulâsâtü'l-Kelâm fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*

Hüsyin b. Muhammed el-Mehdî tarafından kaleme alınmıştır.

127. *Âyâtü'l-Ahkâm -Tefsîr ve İstinbât-*

⁴¹⁵ Sert, "*Tefsir Tarihinde Fikhî Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nispet Edilen Ahkâmu'l-Kur'an*", s. 63.

⁴¹⁶ Bkz. Muhammed Ali es-Sâysis, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, (Tahkik: Naci Soydan), el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.

⁴¹⁷ Bkz. Mennâu'l-Kattân, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, Beyrut, 1964.

⁴¹⁸ Gökmenoğlu, "*Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri*", s. 216.

Nureddin Itr tarafından telif edilmiştir.

128. *Ed-Dürûsü't-Temhîdiyye fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*

Bâkır el-İrvânî tarafından kaleme alınmıştır.

129. *Esbâbu İhtilâfi'l-Müfessirîn fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*

Abdülilâh Hûrî el-Hûrî'nin kitabıdır. Eser, Kahire Üniversitesi'nde 2001 yılında doktora tezi olarak telif edilmiş olup, sebab-i nüzul, kıraat, umum-husus, gramer kuralları gibi müfessirlerin ahkâm ayetlerini farklı yorumlamalarına neden olan toplamda on bir maddeyi ayrıntılı olarak tavsif etmekte ve örneklerle destekleyerek okuyucuya sunmaktadır.

130. *et-Tefsîr ve'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*

Abdülazîz b. Merzûk et-Tarîfî'nin dört ciltlik eseridir. Müellif, kitapta yalnızca ahkâm ayetlerini konu edinmiştir. Mushaftaki sure-ayet sıralamasına riayet etmekle birlikte her sureyi ihtiva ettikleri konulara göre kendi içerisinde bab başlıklarına ayıran yazar, bu yönüyle önceki müfessirlerden farklı bir yol izlemiştir. Ahkâm ayetlerini yetmiş bir sure içerisinde inceleyen et-Tarîfî, dört mezhebin görüşlerini de okuyucuya aktarmış, hadislere, sahâbe ve tâbiûndan yapılan nakillere sıkça atıf yapmıştır.⁴¹⁹

131. *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*

Celal Yıldırım tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul'da 1971 senesinde iki cilt halinde basılan eser, namaz, oruç, zekât gibi fıkıh bablarına göre tanzim edilmiştir. Eserde inceleme konusu yapılan ayete, Arapçası ve Türkçe meali ile birlikte yer verilmiş, ayetin tefsiri ile ilgili geçmiş dönem âlimlerinin görüşlerine temas edilmiş ve konuyla irtibatlı hadis ve varsa ayetin nüzûl sebebi gibi hususlara işaret edilmiştir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere konuların işleniş sırasında mezhep imamlarına sıkça atıf yapılmış ve görüşleri arasındaki ihtilaf noktaları ortaya konmuştur.⁴²⁰

132. *Ahkâmu'l-Kur'an*

Hamdi Döndüren tarafından yazılmış on ciltlik eserdir. Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslâm Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyeliğinden emekli olan müellifin çok sayıda çalışması yayınlanmıştır. Döndüren'in Ahkâmu'l-Kur'an –Kur'an-ı

⁴¹⁹ Bkz. Abdülaziz b. Merzûk et-Tarîfî, *et-Tefsîr ve'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü Dâru'l-Minhâc, 1438, I-IV.

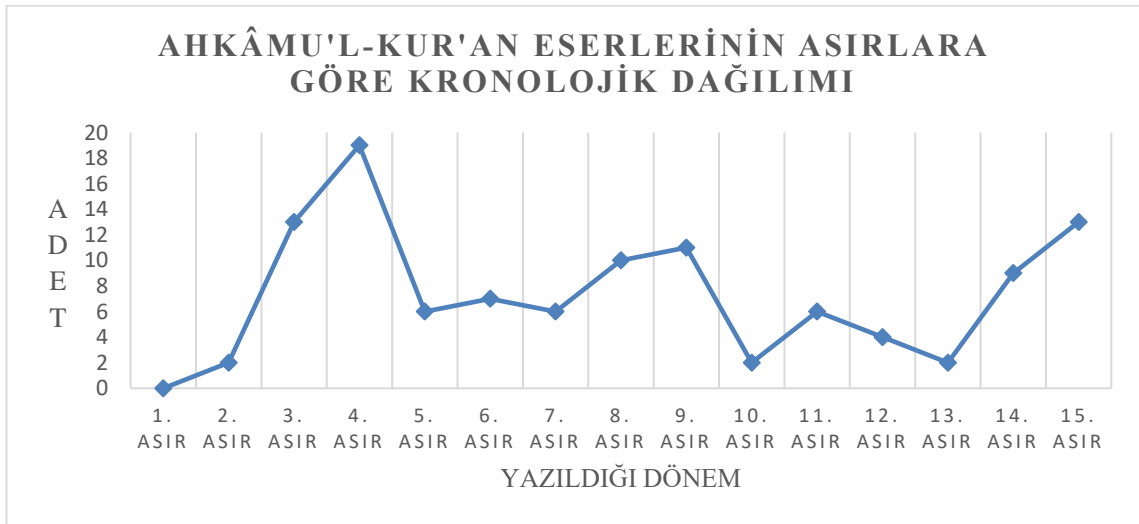
⁴²⁰ Bkz. Celal Yıldırım, *Kur'an Ahkâmı*, İstanbul: Debir Yayınları, 2020.

Kerim ve Fıkhî Tefsiri- adlı eseri on cilt olup Erkam Yayınları tarafından neşredilmiştir. Ahkâm ayetlerini değerlendirirken mezhep imamlarının ve müçtehit âlimlerin görüşlerine yer vermekle yetinmeyip, inceleme konusu yaptığı ayetlerin güncel yansıyan boyutuna da temas etmeyi amaç edinen müellif, hüküm istinbat etme noktasında kıssaların önemine vurgu yapmıştır. Günümüzde uygulama alanı bulan sukuk vb. işlemlerin ahkâm ayetleri çerçevesinde değerlendirilmesi gibi modern metotlara dair bilgilendirmelere sıkça temas edilen eserin sonunda yer alan konu bazlı fihrist, muayyen bir mesele ile ilgili bilgi edinmek isteyen okuyucunun, konuya ilişkin ayetlere kolaylıkla ulaşmasını temin etmek üzere hazırlanmıştır.⁴²¹

3. AHKÂMU'L-KUR'AN ESERLERİNİN ASIRLARA VE MEZHEPLERE GÖRE KRONOLOJİK DAĞILIMI

Tezimizin bu bölümünde son olarak ahkâmü'l-Kur'an literatürüne ilişkin hem topluca hem de her bir mezhep özelinde ahkâm tefsirlerinin kronolojik düzlemde kaleme alınma sıklığını ve oranlarını ortaya koyan grafiklere yer vermek istiyoruz.

Grafik 1: Ahkâmü'l-Kur'an Eserlerinin Asırlara Göre Kronolojik Dağılımı

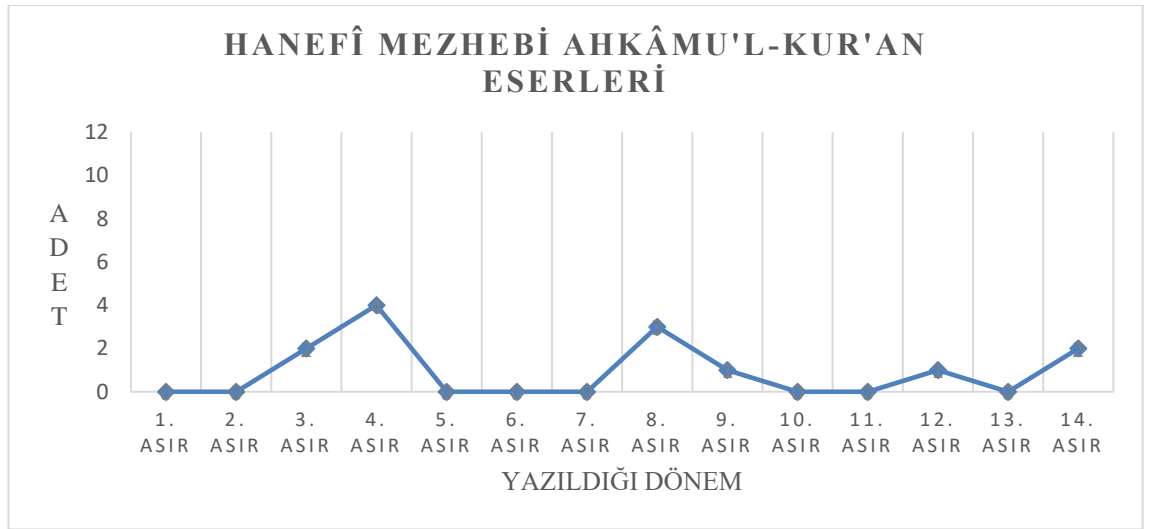
Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere hicrî dördüncü asırdan itibaren mezheplerin teşekkül etmeye başlaması ile birlikte fikhî mezhep mensupları, mezhep görüşlerinin vahyî temellerini göstermek ve fıkıh-Kur'an irtibatını vurgulamak adına

⁴²¹ Bkz. Hamdi Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an –Kur'an-ı Kerim ve Fıkhî Tefsiri-*, I-X, İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.

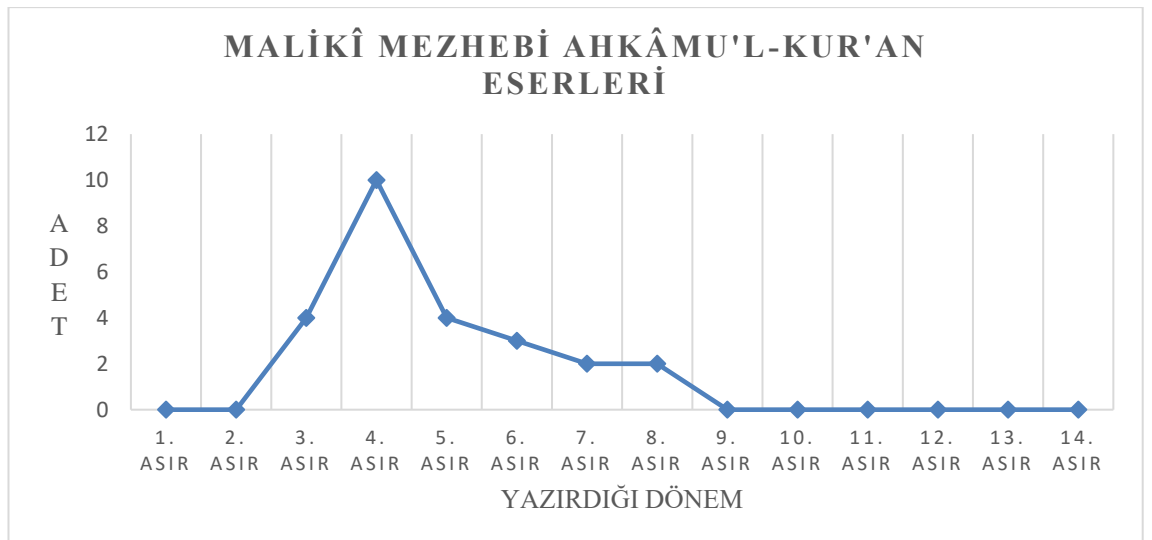
ahkâm tefsirine yönelmiştir. Aslında hemen her asırda mezkur alan yazına dair eserler kaleme alınmış olmakla beraber, yakın dönemde ahkâmu'l-Kur'an literatürüne olan ilginin arttığı gözlenmektedir.

Söz konusu kronolojik dağılımı her bir fikhî mezhep için ayrı ayrı göstermek istiyoruz. Bu sayede fıkıh ekollerinin tarihî seyir içerisinde ahkâm tefsirine dair telif hareketleri daha net bir biçimde görülecektir. Ayrıca farklı fıkıh ekollerinin, ahkâmu'l-Kur'an müdevvenatına atfettikleri önem hakkında izlenim vermesi bakımından bu hususu grafikler halinde sunmayı uygun görüyoruz.

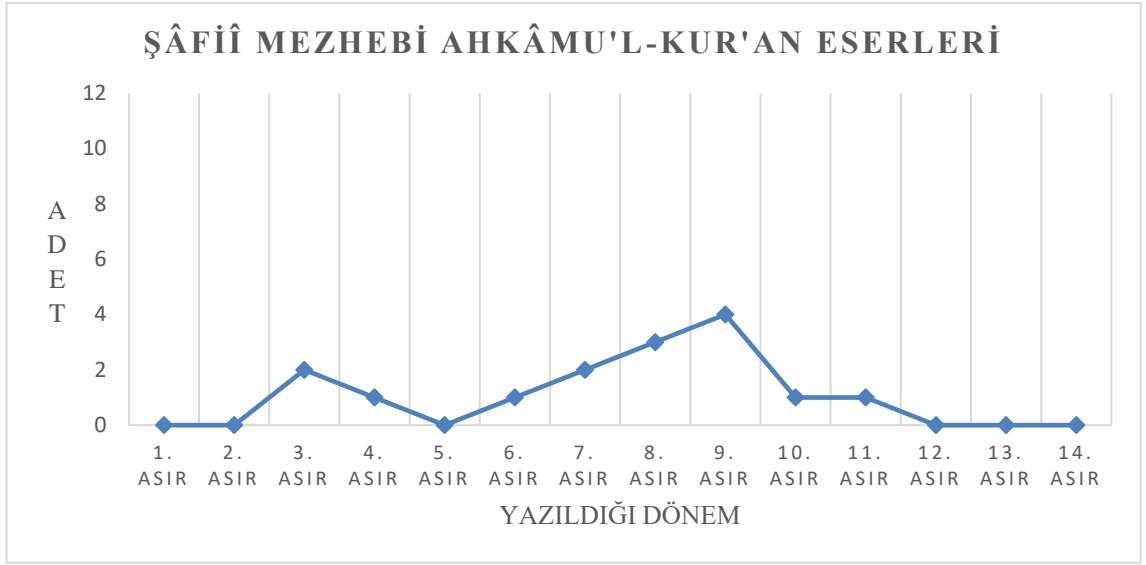
Grafik 2. Hanefî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri

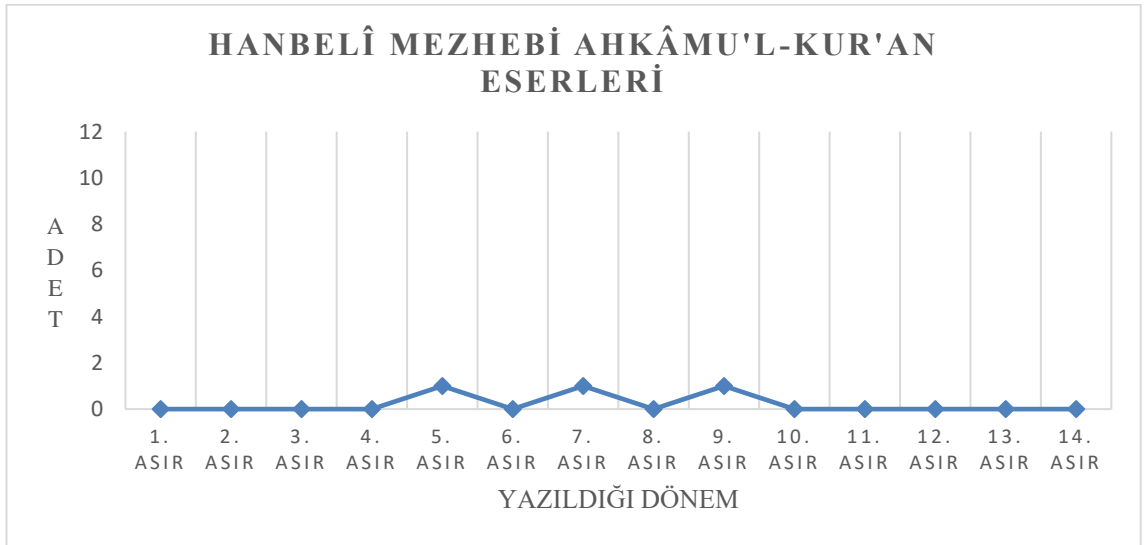
Grafik 3:Malikî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri

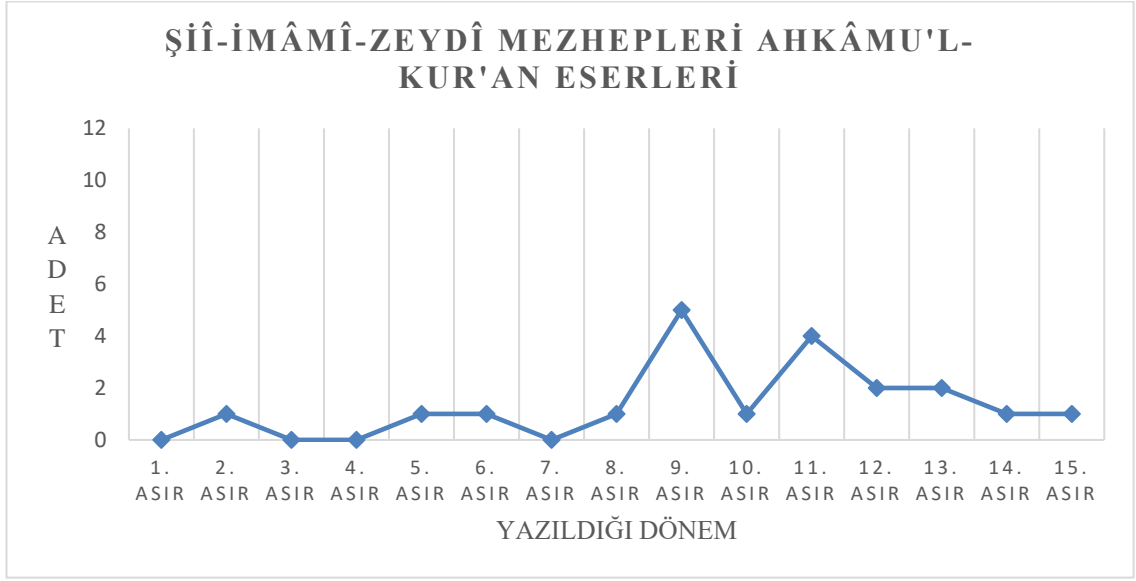
Grafik 4: Şâfiî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri

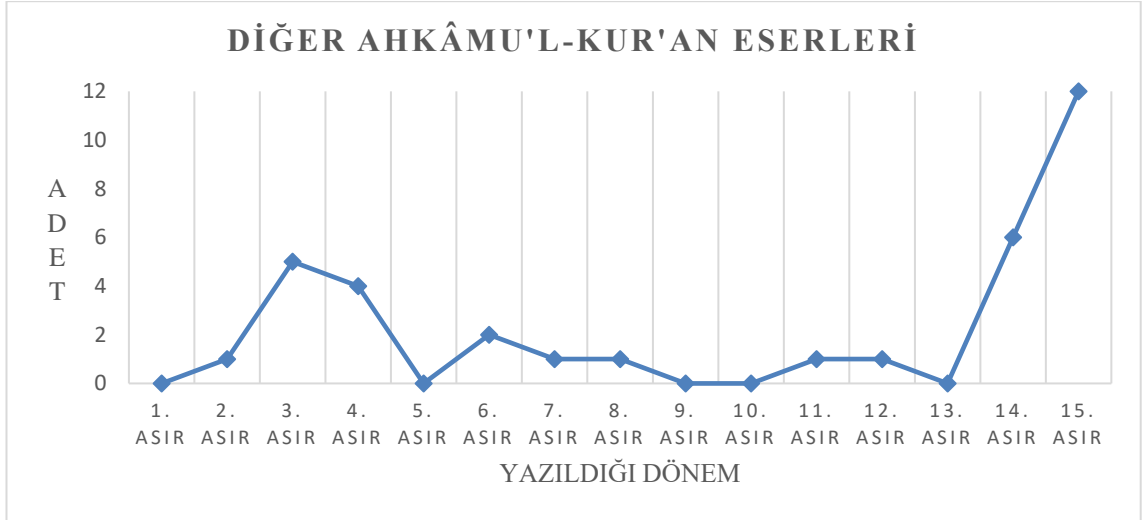
Grafik 5. Hanbelî Mezhebi Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri

Grafik 6. Şî-îmâmî-Zeydî Mezhepleri Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri

Grafik 7: Diğer Ahkâmu'l-Kur'an Eserleri

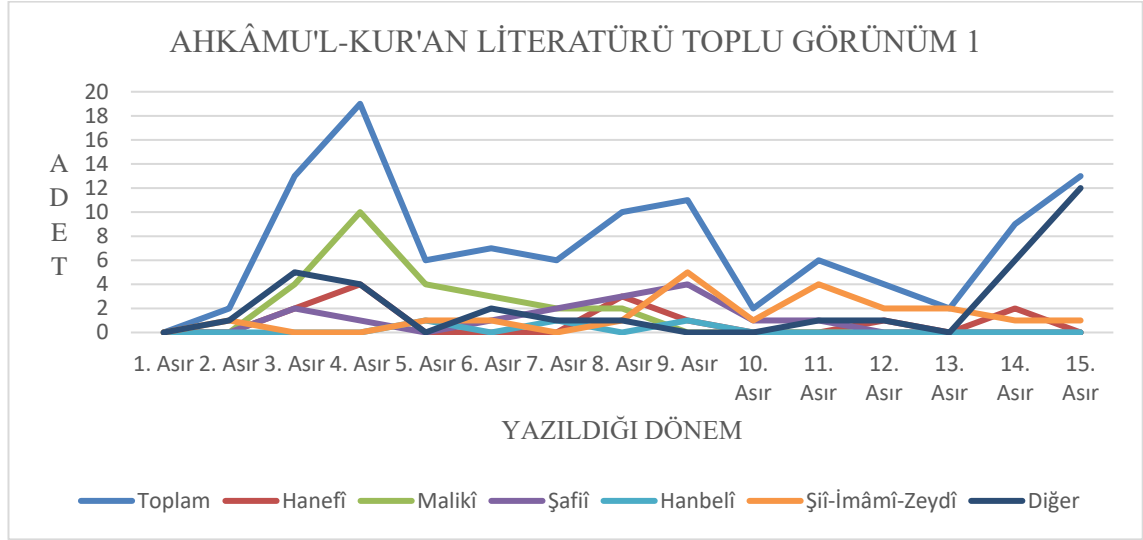

Çalışmamız sırasında mezhep öncesi döneme ait olan veya modern dönemde mezhepler üstü çalışma hüviyetini barındıran eserler ile müellifi veya ait olduğu mezhep tespit edilemeyen eserler diğer ahkâmu'l-Kur'an eserleri adını verdiğimiz kategoriye dahil edilmiştir. Bununla birlikte ahkâmu'l-Kur'an alan yazınına ilişkin en çok eserin Malîkî mezhebine mensup müellifler, en az eserin ise Hanbelî mezhebine müntesip yazarlar tarafından kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Son dönemde, modern dönem fıkıh literatürünün de karakteristik özelliklerine uygun biçimde tüm mezhep verilerini beraberce değerlendiren mezhepler üstü çalışmaların sayısında artış görülmektedir. Bu

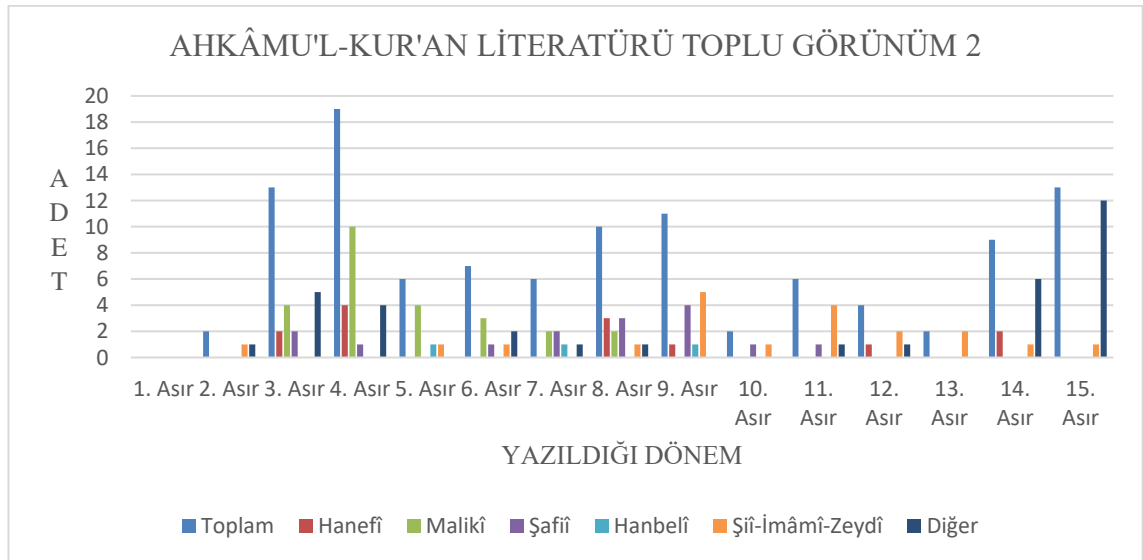
bağlamda son iki yüzyılda ahkâmu'l-Kur'an literatürüne olan ilginin arttığı gözlenmektedir.

Ahkâmu'l-Kur'an literatürünün kronolojik bağlamda toplu görünümüne ilişkin aşağıdaki grafiklere bakılabilir.

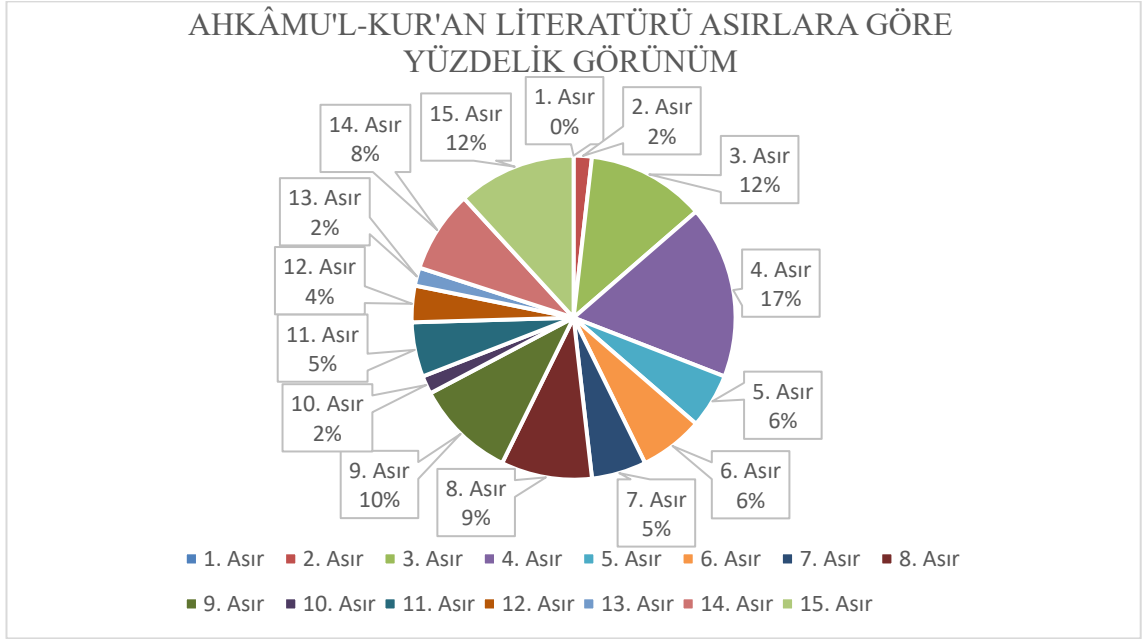
Grafik 8: Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü Toplu Görünüm 1

Grafik 9: Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü Toplu Görünüm 2

Grafik 10: Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü Asırlara Göre Yüzelik Görünüm

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN FIKHÎ DEĞERİ

1. GENEL ÇERÇEVE

Fıkıh ilminin müstakilleşmesi tâbiûn devrinin sonlarını bulsa da ilk nüvelerinin Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinde var olduğu izahtan varestedir. Öyle ki Fuat Sezgin'in verdiği bilgiye göre, birtakım fikhî meselelerin Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde tedvin edilmiş olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.⁴²² Ne var ki söz konusu nüshalar, bir kodifikasyon faaliyetinden ziyade fikhî araştırmalar olarak nitelenmeye daha uygundur ve bu araştırmaların müellifleri geç dönem sahâbîlerdir.⁴²³ Hicrî birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarından itibaren fıkıh bablarına göre tanzim edilen eserlerin vücuda gelmesine koşut olarak fıkıh ilmine özgülümlenmiş çalışmaların sayısında bir artış trendi yakalanmış, mezheplerin teşekkülünü takip eden süreçte ise telif hareketlerindeki canlılık zirve yapmıştır. Fikhî mezheplerin oluşumu ile özelde hukuka genelde ise dine ilişkin anlama ve söz söyleme edimleri, usûl adı verilen bir kurallar dizgesinin sınırları içerisinde icra edilir hale gelmiştir. Kendi usûlî sistemlerini inşa eden mezhepler, sahip oldukları metodolojik birikim yoluyla vahyi anlamlandırmış ve ondan aldıkları düsturla yol yürümüşlerdir. Bu çerçevede telif edilen eserlerde, 'mezhebî' bir usûle veya hukuk ekolüne istinat etme gereği duyulmuştur. Ancak bahsi geçen usûlün de dayanak noktasını vahiy teşkil etmektedir. Dolayısıyla din adına söylenecek sözlerin ana referans noktası ilâhî kelâmıdır, denilebilir.

Din adına söz söylemenin keyfiyetini ve sınırlarını belirleyen ana omurganın vahiy ve usûl olduğu kabulünün hukuksal düzlemde iki temel sonucunun olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, gerek Allah-kul ilişkisini gerek insan-toplum ilişkisini düzenleyen kuralların vahyî boyutunu idrak etme adına Kur'an'a müteallik teorik çalışmaların zenginleşmesi, diğeri ise dinî bilginin objektifliğini sağlama ve üretimini nesnelleştirme işlevi gören usûl sistematığının vahyî temellerini ortaya çıkarma ve bu vasıta ile mezhep içerisinde ortaya atılan görüşlerin sağlamlığını kanıtlama çabalarının artmasıdır. İkinci durumda hâsıl olan ihtiyaç fıkıh ilminin usûl ve furû' alanına dair yazılan eserlerle bir ölçüde karşılanırsa da ilk maddeye ilişkin boşluğun doldurulmasında ana görevi, Kur'an nassının hukukî cenâhını açıklığa kavuşturma gayretinin bir ürünü olarak beliren ahkâm-ı Kur'an literatürünün üstlendiği söylenebilir. Mamafih mezkur

⁴²² Fuat Sezgin, "Fıkıh Literatürüne Giriş", (Trc. Said Akgündüz), Bolu: A.İ.B.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, sayı: 2, 2014, s. 66.

⁴²³ Sezgin, a.g.m., s. 67, 68.

alan yazının ikinci maddeye yönelik de katkısı inkâr edilemez boyuttadır. Söz konusu fonksiyonel durumuyla ahkâmu'l-Kur'an birikimi, hem öz konumundaki vahye hem de pratiği yansıtan hukukî düzenlemelere aynı anda vurgu yapmak suretiyle dinî anlayış ve uygulamaya dönük bütüncül bir bakış açısı temin etmektedir.

Ahkâmu'l-Kur'an literatürüne dair telif edilen ilk eserlerin fıkıh ilminin yeni yeni branşlaşmaya başladığı devre denk düşmesi, bugünkü anlamda bir sistematiğe sahip olmalarının önündeki en bariz engel olarak gözükmektedir. Nitekim ilk telif edilen eserlerden olan Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsîru Hamsimie Âyeh* isimli çalışması, her ne kadar bab tanzimini esas alsada fıkıh kitaplarından oldukça farklı bir çehreye sahiptir. Fıkıh ekollerinin teşekkülü ile beraber bilhassa fakîh müfessirler tarafından kaleme alınan eserlerde, müelliflerin haiz oldukları fıkıh formasyonunun izleri görülmektedir. Gitgide nasslardaki hukukîliği daha çok ön planda tutan ve fıkıh kuralları çerçevesinde şekillenen eserler, fıkıh müdevvenâtının en önemli yapı taşlarından birini temsil eder hale gelmeye başlamıştır.

2. AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜNÜN İSLÂMÎ İLİMLER ARASINDAKİ KONUMU

Ahkâmu'l-Kur'an literatürünün İslâm dininin en önemli kaynağı konumundaki Kur'an-ı Kerim'i araştırma konusu edinmesi, dil bilgisi, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih başta olmak üzere çok sayıda ilmin verilerinden yararlanmasını gerekli kılmıştır.

Ahkâmu'l-Kur'an yazınının, Kur'an nasslarının doğrudan veya dolaylı biçimde muhtevî olduğu hukuk normlarını incelemesi, onun evvel emirde fıkıh ve tefsir ilimlerinin müktesebatından faydalanmasını gerektirmiştir. Mamafih ahkâm tefsirlerini diğer tefsir türlerinden ayıran pek çok özellik bulunmaktadır. Ahkâm tefsiri telif etme girişiminde bulunan müellif, Kur'an-ı Kerim'in diğer niteliklerinden ziyade hukukî yönüne vurgu yapmayı tercih etmiş olmaktadır. Ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde, okuyucunun günlük hayatta daha çok karşılaştığı hususlara ilişkin hukukî normlar öne çıkarılmakta ve insanlar arası münasebetleri düzenleyen ayetlerin açıklanmasına yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple müellif, amacına uygun olacak şekilde ya sadece ahkâm ayeti olduğuna kânî olduğu ayetleri inceleme konusu yapmakta ve ya Kur'an'ın tamamını ele almakla beraber fikhî hüküm ihtiva eden ayetlere ağırlık vermektedir. Doğal olarak ahkâm ayetleri, diğer tefsirlere nazaran daha ayrıntılı biçimde izah edilmekte ve fikhî içeriğe ilişkin tafsilatlı

açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca küllî kâidelerin sıklıkla kullanılması, ayetlerde yer alan fikhî kavramların detaylıca tanımlanması, mezhepler arasında ihtilafa medâr olan hususlara delilleri ile temas edilmesi, fikhî usûlü kuralları ile ayetler arasında ilişki kurulması ve fikhî hükme ulaşmayı sağlayan şer'î delillerin –özellikle de kitap delilinin- kullanım keyfiyetinin ortaya konulması gibi unsurlar, ahkâm tefsirlerini sâir tefsir çeşitlerinden ayıran en önemli nitelikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda sayılan özelliklerin etkisiyle fikhî tefsir veya amelî tefsir olarak da tesmiye olunan mezkur birikimin bütünleştirici rolü sadece bu iki disiplinle de sınırlı kalmamıştır. Ahkâm ayetlerini izah etmeyi amaçlayan müfessirler hüküm istinbâtını öncelikli amaç olarak belirledikleri için –kendi potansiyelleri ile orantılı olmak kaydıyla- Kur'an'da bulabildikleri her bir hukukî veriyi işlemeye çalışmışlar, bu gaye doğrultusunda kıssalar da dahil olmak üzere her bir pasaj üzerinde çok yönlü bir düşünsel faaliyet icra etmişlerdir.

Hüküm istinbâtının yegâne aracı konumundaki usûl-i fikhînin içerdiği kurallar ahkâmul-Kur'an eserleri için vazgeçilmezdir. Esasen tüm İslâmî ilimlerde merkezî konumunu koruyan usûl bilgisi, ana gaye olarak Kur'an-ı Kerim'deki hükümleri anlamayı ve yorumlamayı belirleyen fikhî tefsirlerde değerini bir kat daha artırmaktadır. Lafza dair uzun açıklamalara ve kelime tahlillerine çokça yer verilmesi, ahkâm ayetlerinin diğer şer'î delillerle irtibatlandırılması, mukayese edilmesi ve mezheplerin inşa ettiği deliller hiyerarşisinde konumlandırılması, dahası hukukun genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi eylemleri, fikhî usûlünün temin ettiği teorik zemin üzerinde gerçekleşmektedir. Bu sebeptendir ki müfessirler, ayetlerin anlamlarını ve hükme delâletlerinin keyfiyetini tavzih ederken usûl-i fikhî ilkelerine sıkça atıfta bulunmuşlardır.

Bir başka zaviyeden meseleye bakıldığında, Kur'an-ı Kerim'in bir beşer yapıtı değil de Allah kelâmı oluşu ve bunun bir uzantısı olarak inanç unsuru kimliğini taşıması, ihtiva ettiği hükümlerin dünyevî ve uhrevî yaptırımını öngörmesi gibi durumlar, ilâhî kelâmın anlaşılmasında birtakım nesnel standartlara istinat etmeyi gerekli kılmaktadır. Aksi halde inanan sayısı kadar farklı görüşün zuhûr etmesi ve kaosun ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. İşte bu nesnel kurallar dizisini ortaya koyan disiplin fikhî usûlüdür.

Ahkâmul-Kur'an eserlerini vücuda getiren âlimler, alelade bir hukuksal metni değil, kendilerinin de itikadî olarak bağlılık gösterdikleri ilâhî kelâmı mündemiç teşrih

esasları izah etmektedir. Başka bir ifade ile fikhî tefsir yazarları, ahkâm ayetlerini, hukuk üretmeye yarayan bir rivayet malzemesi konumuna indirgeyen bir tutumdan ziyade, doğruluğuna iman ettikleri ilâhî düzenlemeler olarak görmüş ve bu ilâhî buyrukları anlama ve yaşadıkları döneme yansıtma gayreti içinde olmuşlardır. Hüküm içeren ayetleri yorumlarken kendi düşünce dünyalarını da kaçınılmaz olarak eserlerine yansıtan müellifler, sahip oldukları inanç özelliklerini tefsir faaliyetleri esnasında sergilemişlerdir. Bu çerçevede müntesibi oldukları itikâdî mezheplerin görüşlerine muvafık yorumlamalar yapan âlimler, bunun da ötesine geçerek kendi mezhep görüşlerinin doğruluğunu delillendirme ve sâir itikâdî mezheplerin görüşlerinin temelsiz ya da noksan olduğunu ispatlama adına geniş izahlara yer vermişleridir. Mesela es-Suyûtî, *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ*, "*Hani meleklerle, "Adem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.*"⁴²⁴ ayetinde yer alan *أَبَى* 'kaçındı' lafzından hareketle İblis'in hür iradeye sahip olduğunu ifade etmiş ve bu ayet-i kerimenin Cebriyye mezhebinin tezini çürüttüğünü söylemiştir.⁴²⁵ Yine o, *أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْتَدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ*, "*Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz?*"⁴²⁶ ayet-i kerimesinde kaderiyye mezhebine dair bir reddin bulunduğunu ifade etmiştir.⁴²⁷

Ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde ru'yetullâh,⁴²⁸ mucize,⁴²⁹ kabir azâbı,⁴³⁰ tekîf-i mâ lâ yutâk (kişinin güç yetiremeyeceği bir şeyle yükümlü tutulması)⁴³¹ ve kötülük problemi⁴³² gibi pek çok kelâmî mesele tartışma konusu yapılmıştır. Bahis konusu edilen meselelerde müelliflerin mensubu oldukları itikâdî mezheplerin görüşlerine mutabık olacak şekilde ayrıntılı açıklamalarda bulunulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'i anlamlandırma ve yorumlamada vazgeçilmez bir kaynak olan hadis-i şerifler, ahkâm tefsirlerinde sıklıkla yer bulmuş ve genellikle hem senet hem de

⁴²⁴ El-Bakara 2/34.

⁴²⁵ Suyûtî, *el-İklil*, s. 28.

⁴²⁶ En-Nisa 4/88.

⁴²⁷ Suyûtî, *el-İklil*, s. 96.

⁴²⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 3, s. 6; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 554; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 1, ss. 403, 404; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c. 2, s. 450.

⁴²⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 32, 71; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 472, 489, 606.

⁴³⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 113, 547, c. 3, s. 507; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an* c. 1, s. 23; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 173; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 120; Suyûtî, *el-İklil*, s. 415.

⁴³¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 2, s. 215; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an* c. 1, s. 271; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 634; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 3, s. 430; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 35; Suyûtî, *el-İklil*, s. 66; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c. 1, ss. 390-394.

⁴³² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 385.

metin içerikli tahlile konu edilmiştir. Bilhassa kendilerinde anlamca kapalılık bulunan ayetlerin açıklığa kavuşturulması, genel hüküm içeren nassların tahsîs edilmesi/sınırlandırılması ve nesh durumlarına ilişkin açıklamalarda en temel kaynağın sünnet olması, ahkâmu'l-Kur'an disiplinin hadis ilminin verilerinden yararlanmasını zorunlu hale getirmiştir.

Fıkîhî tefsirlerde bilhassa kıssalar, nesih ve sebab-i nüzûle dair bildirimlerde tarih ilminin sunduğu imkânlardan istifade edilmiştir. Bunun yanında İslâm'ın getirdiği hükümlerin cahiliye devrinin karakteristik özellikleri ve uygulamaları ile muhkayesesini⁴³³ ve teşriin kronolojisine ilişkin izahlar, tarihî kaynaklardan elde edilen bilgiler aracılığı ile yapılabilmektedir.

Bu bağlamda müelliflerin fıkîh, tefsir ve hadis ilimleri başta olmak üzere neredeyse tüm İslâmî ilimlerin renklerini, telif ettikleri eserlerde birleştirdikleri ve ortaya bütüncül bir tablo çıkardıkları söylenebilir.

3. AHKÂMU'L-KUR'AN LİTERATÜRÜ- FIKİH İLİŞKİSİ

Bu aşamada ahkâmu'l-Kur'an eserlerinin usûl-i fıkîh ve furû-i fıkîh ile irtibatının keyfiyetine yönelik birkaç hususu zikretmeyi ve fikhî tefsir müelliflerinin mezheplere karşı tutumunu ortaya koymayı yerinde buluyoruz.

3.1. Ahkâmu'l-Kur'an Literatürü ve Kur'an'ın Teşriî Vasfı

İnsanoğlunun dünya ve ahiret hayatında mutluluğa erişebilmesi ve toplumsal hayatın karmaşası içerisinde herhangi bir kaosa meydan vermeden yaşamını idâme ettirebilmesi, ferdi ve içtimâî düzeyde birtakım düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Söz konusu düzenlemeler, bireyin hem özgürlük alanını muhafaza etme hem de güvenlik ihtiyacını karşılama açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

⁴³³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 1, ss. 390, 643, c. 2, ss. 229, 384, 391, c. 3, ss. 7, 141; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an* c. 2, s. 443; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 426, c. 2, ss. 217, 503; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 3, s. 378, c. 5, ss. 10, 119, c. 9, s. 318; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, ss. 117, 118; Suyûtî, *el-İklîl*, s. 184; İbn Nureddin, *Teyssîru'l-Beyân*, c. 2, s. 330; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c. 2, ss. 147, 151; et-Tarîfî, *et-Tefsîr ve'l-Beyân*, c. 1, ss. 326, 449, c. 2, s. 674; Sıddık Han, *Neylü'l-Merâm*, ss. 79, 213, 233; Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c. 1, ss. 435, 449, 524.

Yüce Allah, yaratıcı olma vasfının bir gereği olarak, halk ettiği insanın nitelik ve gereksinimlerini en iyi şekilde bilmektedir.⁴³⁴ Şârilik vasfı ile fitrî ihtiyaçlar çerçevesinde itikâdî, amelî, ahlâkî vb. düzenlemeleri vaz eden Allah Teâlâ, اَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى, "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder."⁴³⁵ ayet-i kerimesi ile insanın birtakım sorumluluklara muhatap olduğunu bildirmektedir.

(Ey Muhammed!) "اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرَاكَ اللهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِبِينَ حَصِيْمًا" Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hâinlerin savunucusu olma."⁴³⁶ ayeti, Kur'an-ı Kerim'de toplumsal düzeni sağlamaya dönük direktiflerin yer aldığını belirtmekte, وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا اَتَيْتُمْ فَاَسْتَنْبِهُوا الْخَيْرَاتِ اِلَى اللهُ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ" (Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'an'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp ta onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir."⁴³⁷ ayeti ise Kur'an'ın teşrîî niteliğini ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim'de hukuk alanına müteallık düzenlemelerin yer almasından çıkarılacak belki de en önemli netice, ideal bir bireysel ve toplumsal yaşamın, hukuk kurallarından hâlî olamayacağıdır.

Ahkâmü'l-Kur'an literatürü, hüküm ihtiva eden ayet-i kerimeleri incelemeyi kendisine konu edindiği için, eserlerde Kur'an'ın teşrîî yönü sıkça vurgulanmış ve ahkâm ayetlerinin genel özellikleri bağlamında İslâm teşrîine dair özlü açıklamalara yer verilmiştir. Bir başka açıdan fikhî tefsirler, Kur'an'ın fikhî hüküm içeren ayetlerini bir arada değerlendirerek, hem teşrîin kronolojisi hem de genel tabiatı hakkında bütüncül bir bakış açısı temin etmiştir. Ayetlerin izahı sadedinde makâsıd-ı şerî'a prensiplerinin aktif biçimde kullanılması, ahkâm tefsirlerinin bahis konusu niteliğini kuvvetlendirmiştir.

⁴³⁴ El-Mülk 67/13.

⁴³⁵ El-Kıyâme 75/36.

⁴³⁶ En-Nisa 4/105.

⁴³⁷ El-Maide 5/48.

Bu bağlamda fikhî tefsir müelliflerinin, kişiler arası borç ilişkilerini düzenleyen ayetleri açıklama amacıyla yaptıkları istidlâli örnek olarak verebiliriz. إِذَا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوا وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهاً أَوْ ضَعِيفاً أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمَعُوا أَنْ تُكْتَبَ صَغِيراً أَوْ كَبِيراً إِلَىٰ أَجَلٍ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّحُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَانفُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alış-veriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."⁴³⁸ ayet-i kerimesinin fertler arası borç işlemlerinin yazılarak kayıt altına alınmasını, dahası borç ilişkisinin gerçekleştiğine dair şahit tutulmasını öngörmesi ve وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةً فَإِنْ آمِنَ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْفُرُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهَا فَإِنَّهُ أَنِمْ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ "Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir."⁴³⁹ ayetinin borç olarak verilen tutarı

⁴³⁸ El-Bakara 2/282.

⁴³⁹ El-Bakara 2/283.

(borç verenin zarara uğramaması adına) garanti altına almaya matuf olarak rehin mefhumunu gündeme getirmesi, Cessâs ve Herrâsî tarafından makasid-ı şerî'a prensiplerinden 'malın korunması' ile bağdaştırılmış, وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ "Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin."⁴⁴⁰ ve إِنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ "Muhakkak ki saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir."⁴⁴¹ ayetleri ile irtibatlandırılan mezkur ayetlerin, 'malın korunmasının vücûbuna' delâlet ettiği ifade edilmiştir.⁴⁴² Görüldüğü üzere fikhî tefsirlerde, ahkâm ayetlerinin delâlet ettiği hükümlerin vaz edilmiş amaçları ve dinin amaç edindiği ilkeler ile ilişkileri belirgin kılınmak suretiyle Kur'an'ın teşrî' açısından sergilediği nitelikler, okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı ahkâm tefsirlerinde, hükümlerin konuluş evrelerine ve hükmün vaz'ında dikkate alınan tadrîcîliğe dair yapılan ayrıntılı izahlar⁴⁴³ da Kur'an'da yer alan hukukî düzenlemelerden amaçlanan gayeleri ve hükümlerin konuluş hikmetlerini (hikmet-i teşrî') ortaya koyma amacını taşımaktadır.

3.2. Ahkâmu'l-Kur'an – Fıkıh Usûlü İlişkisi

Usûl-i fıkıh, müçtehidin şer'î amelî hükümleri tafsilî delillerden çıkarılabildiğini sağlayan kurallar bütünü anlamına gelmektedir.⁴⁴⁴ Müçtehit, dinî hükümlere ancak bu ilmin ilkelerini kullanmak suretiyle ulaşabilecektir. Fıkıh usûlünün konusu, şer'î deliller ve şer'î hükümlerdir.⁴⁴⁵ Usûl-i fıkıh eserlerinde delil ve hüküm ile ilgili açıklamalar esnasında delâlet ve istinbât meseleleri ayrıntılı olarak tarif edilmekte, dil-gramer ve mantık kuralları bu konulara mündemiç halde okuyucuya sunulmaktadır.

Ahkâm ayetlerini tefsir etme idealine sahip olan bir müfessirin, usûl-i fıkıh bilgisinden bîgâne kalması, ayetlerin anlaşılması ve hükme delâlet yönlerinin tespit edilmesi çabalarını akîm kılacaktır.⁴⁴⁶ Bu nedenle fıkıh usûlü müktesebatına vâkıf olmak, Kur'an'ı hukukî boyutuyla inceleme ameliyesinin ön şartı olarak kabul edilebilir. Ebûbekir el-Cessâs'ın usûl-i fıkıhâ dair kaleme aldığı eserini ahkâmu'l-Kur'an isimli

⁴⁴⁰ En-Nisa 4/5.

⁴⁴¹ El-İsra 17/27.

⁴⁴² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 649, 650; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 270.

⁴⁴³ Bkz. et-Tarifî, *et-Tefsîr ve'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 1, ss. 206, 213, 284.

⁴⁴⁴ Zekiyyüddin Şa'ban, *Usûlu'l-Fıkıh*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDVY, 1992, s. 24.

⁴⁴⁵ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 22.

⁴⁴⁶ Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 6.

kitabının mukaddimesi olarak telakki etmesi⁴⁴⁷, usûl-i fikhın, Kur'an'ın anlaşılması noktasındaki katkısını vurgular mahiyettedir.

Kur'an'ın usûl kaidelerinden tecrit edilerek sadece kendisinden anlaşılmasının ve yalın metnin okunması suretiyle ondan hüküm çıkarmanın mümkün olmadığını ortaya koyması, ahkâmu'l-Kur'an literatürünün en önemli vasıflarından biridir. Bir kimsenin sâir şer'î delil ve yöntemleri bir kenara bırakarak Kur'an'ı, kendi bireysel zihin kodlarının ışığında okumaya çalışması yahut da salt lügavî analizler yaparak ilâhî kelâmı kendi görüşlerini destekleme malzemesine dönüştüren bir tavır takınması, öncelikle Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'i açıklama (tebyîn) misyonunu ve ona bu yetkiyi veren ayetleri göz ardı etmek suretiyle Kur'an'ın hilâfına bir pozisyon alınması anlamına gelmektedir. İkinci olarak Kur'an'ın belirli bir dilde ve toplumda nâzil oluşu, onun diline ve nüzûl dönemine dair bilgilere sahip olmadan yorumlanmamasını gerekli kılmaktadır. Aksi halde Kur'an'a yönelik anakronik bir yaklaşım tarzının ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Kur'an'ı algılama gayretinde olan bir birey, en azından iki geleneğin etkisi altındadır. Bunlardan biri kendi dönemine kadar tekâmül eden ve geçmişten tevarüs edilen anlayış, diğeri ise yaşanan devirdeki zihniyet dünyasıdır. Hz. Peygamber'den günümüze kadar oluşan müktesebâtı göz ardı ederek, ilâhî kelâmı yalnızca günün anlayış formlarına hapsedmek ve dünü (ilmî geleneği) ihmâl etmek, Kur'an'ı sübjektif yorumlamaların nesnesi kılacaktır, denilebilir. Ancak geleneği veya gelenek vasıtası ile oluşan yorumlamaları da Kur'an nassı gibi kutsallaştırmamak ve dogma haline getirmemeye özen göstermek gerekmektedir.

Belirtmek gerekir ki, bu safhada karşılaşılabilecek bir diğere sorun da mezkur tutumun bir diğere uç tavrı olarak Kur'an nasslarını nüzûl döneminin şartlarına özgüleyen ve ilâhî hükümlerin Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemle kayıtlı gören mantalitedir. Bahis konusu olan bu anlayışın da Kur'an'ın tüm zaman ve zeminleri kapsayıcı vasfını zedeleyeceği ve geleneği yok sayan tutumda olduğu gibi Kur'an metnini öznel tevillerin objesi haline getirebileceği söylenebilir.⁴⁴⁸ Binaenaleyh her iki uç tavrın da Kur'an-ı Kerim'i hakikatin rehnümâsı olmak yerine kişisel algılamaların esiri konumuna

⁴⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 5.

⁴⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Orhan Özel, "Dil ve Üslup Açısından Ahkâm Ayetlerinin Bağlayıcılığı ve Tarihselciliğin İmkânı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, Sayı: 1, ss. 25-56.

düşürdüğü ifade edilebilir. Bu tür durumların ortaya çıkmasını engelleyen en önemli faktör ise fıkıh usûlünün temin ettiği ilmî ve nesnel zemindir. Nasslardan anlam çıkarımı ve hüküm istinbâtını objektif norm ve kurallar dizisi ile çevreleyen usûl-i fıkıh ve etrafında temerküz eden bilimsel gelenek, ilâhî kelâmın anlam sapsmalarından muhafazası noktasında kritik bir rol üstlenmektedir. Diğer taraftan nasslarda yer alan hükümlerin, yeni ortaya çıkan meselelere tatbik edilmesini sağlayan ve bu sayede fikhın dinamizmini temin eden fıkıh usûlü, dinin tüm insanlığa hitap edici (evrensel) vasfını da ayakta tutmaktadır, denilebilir.

Fikhî tefsirlerde, Kur'an metninin anlaşılması, sadece ayet meâlinin idraki veya diğer ayetlerle ilişki kurulması ile oluşan manadan ibaret görülmemiş, bilakis fıkıh usûlünün hazırladığı nazarî güzergâhta, Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri, sahâbe ve tâbiûndan nakledilen rivayetler, nüzûl sebepleri, kıraat farklılıkları, dil bilimsel izahlar, İslâmî ilimlerin oluşturduğu birikim ve fakîh müfessirlerin eserlerinde yer verdikleri kendi içtihatları gibi pek çok parametrenin korelasyonu ile meydana gelen bir muhakeme yöntemi benimsenmiştir. Başka bir ifade ile ahkâm-ı Kur'an eserleri, dinî hükümlerin yegâne kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğu iddiasında bulunmamış, aksine bu eserlerde fikhî hüküm üretiminde ahkâm ayetlerinin başta sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere diğer şer'î delil ve yöntemlerle irtibatı gözler önüne serilmiştir. Öyle ki, amelî tefsirlerde ahkâm ayetlerinden hüküm çıkarma işleminde Kur'an'ın diğer delillere nazaran daha az referans verildiği görülmektedir.⁴⁴⁹ Bu cihetle fikhî tefsirler, Kur'an-ı Kerim'in hüküm elde etme hususunda üstlendiği rolü açığa çıkarmanın ötesinde, hukukî anlamda söz söyleme adına tüm şer'î verilerin senkronize biçimde değerlendirilmesinin zaruretini de ortaya koymuş olmaktadır.

Usûl-i fıkıh alanında telif edilmiş olan eserler, bir müçtehidin dinî bilgi kaynaklarını sahih olarak anlayabilmesi, karşı karşıya olduğu olgu veya olayları hukukî perspektifte doğru bir şekilde analiz edebilmesi ve bunların şer'î düzlemdeki konumunu saptayarak taşıdıkları hükmü belirleyebilmesini temin edecek kurallar bütününe ortaya koymak için üretilmiştir. Bunun yanında fikhî mezheplerin hüküm oluşturma çerçevesinde kendi iç bütünlüklerini sağlama ve hüküm vazında hukukî objektiviteyi tesis etme gibi işlevleri de yerine getiren usûl eserleri, fikhın özünü oluşturmasına ek olarak

⁴⁴⁹ Hocaoğlu, *Usûl Açısından Ahkâm Tefsirleri*, s. 220.

teşriî dinamizmin de motor gücü konumundadır. Ahkâmu'l-Kur'an eserleri ise fakîhin hüküm istinbâtında kullanacağı kuralları ortaya koymak veya bu kuralları bir araya getirerek açıklamak amacına matuf olarak kaleme alınmamıştır. Mamafih ahkâmu'l-Kur'an eserleri, söz konusu kuralların kullanım koşullarının fikhın birincil kaynağı olan Kur'an nassları üzerinde gösterilmesini sağlamış ve bu anlamda 'kitap delili'nin fonksiyonelliğini gözler önüne sermiştir. Ayrıca şer'î deliller olan kitap, sünnet, icmâ, kıyas vb. unsurlar arasındaki münasebetin keyfiyeti de, müfessirin müntesibi olduğu fikhî mezhebin metodolojisi çerçevesinde ortaya konmuştur. Bu bağlamda ahkâm tefsirleri ile fikhî usûlü eserleri arasındaki irtibatın oldukça kuvvetli olduğu söylenebilir.

Bir örnek vermek gerekirse; Hanefî mezhebine göre âmm lafzın delâleti kat'îdir. Zira lafız bir anlama dönük olarak vaz edildiği takdirde, aksine delil bulunmadıkça o anlamdan çıkarılamaz ve delâlet ettiği fertlerin her biri hakkında sâbit olur. Cumhura göre ise âmm lafzın delâleti kat'î değil zannîdir.⁴⁵⁰ Âmm lafzın delâleti konusunda yaşanan görüş ayrılığı, âmm lafzın âhad haber gibi zannî bir bilgi kaynağı ile tahsîs edilip edilemeyeceğini belirleme noktasında önem arz etmektedir. Şöyle ki; Hanefî mezhebine göre âmm lafzın delâleti kat'î olduğu için, derece bakımından kendisinden daha alt kademede bulunan (zannî) âhad haber ile tahsîs edilemezken, cumhura göre hem âmm lafız hem de âhad haber zannî bilgi seviyesinde oldukları için âhad haber ile âmm lafız tahsîs edilebilmektedir.

Söz konusu usûl farklılaşmasının ahkâm ayeti üzerindeki etkisini göreceğ olursak, örneğin Hanefîlere göre "Üzerine Allah adı anılmayan hayvanlardan yemeyin."⁴⁵¹ ayeti kat'î olup, 'Keserken Allah'ın adını anmış olsun veya olmasın, Müslümanın kestiği helaldir.' âhad hadisi ile tahsîs edilemez. Zira âhad hadis zannî bilgi kategorisine mensuptur ve kat'î olanı sınırlayacak kuvveti yoktur. Bu nedenle Hanefî mezhebine göre besmeleyi bilerek terk etmesi durumunda Müslümanın kestiği yenmez. Diğer mezheplere göre ise mezkur ayet, ahad hadis ile tahsîs edilir ve ister bilerek ister unutarak besmeleyi terk etsin, Müslümanın kestiği yenilebilir.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, s. 183; Mustafa Muhammed ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2. Baskı, Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 2006, c. 1, s. 65.

⁴⁵¹ El-En'am 6/121.

⁴⁵² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 3, s. 7.

Ahkâmu'l-Kur'an literatürünün ana konusu, fıkıh usûlü eserlerinde kitap delili olarak isimlendirilen Kur'an-ı Kerim metnidir. Kitap delili, doğrudan veya dolaylı olarak kendisinden fikhî hüküm elde edilen Kur'an nassını ifade ettiğinden, fikhî tefsirler, usûl kitaplarında teorik olarak izah edilen kitap delilinin hem açılımını yapmakta hem de her bir ahkâm ayeti üzerinde uygulamalı olarak göstermek suretiyle fıkıh ilmini öğrenmek isteyenlerin fikhî melekelerinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde fıkıh usûlünün başlıca istinbât metotları hakkında temellendirme ve örneklemelere yer verilmiştir. Örneğin müellifler *فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا* "Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah yoktur."⁴⁵³ ayetinde çocuğun menfaati konusunda verilecek hükmün, anne babanın istişâresi ile sâbit olacağını belirtmesini, içtihat ile hüküm vermenin cevâzı hususunda delil olarak kullanmıştır.⁴⁵⁴ Ayrıca *وَتَشَاوُرُهُمْ فِي الْأَمْرِ* "İş konusunda onlarla müşâverede bulun."⁴⁵⁵ ayet-i kerimesini görüşlerini destekleme sadedinde zikretmiştir.⁴⁵⁶

Aynı şekilde *وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ* "Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler."⁴⁵⁷ ayet-i kerimesinin, sedd-i zerâi metodu ile hüküm vermenin sıhhatine delil teşkil ettiği ifade edilmiş,⁴⁵⁸ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنًا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا* "Ey iman edenler! "Râinâ" (bizi gözet) demeyin, "unzurnâ" (bize bak) deyin ve dinleyin."⁴⁵⁹ ayetine de mezkur yöntemin meşruiyetini sağlama noktasında işaret edilmiştir.⁴⁶⁰

Ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde ayetlerden hüküm istinbât edilirken İslâm hukukunun küllî kâidelerinden yararlanıldığı görülmektedir. Eserlerde değinilen tümel ilkeler genel olarak, usûl-i fıkha ilişkin prensipler ve furû'-ı fıkha müteallık ilkeler şeklinde tasnif edilebilir. Esasen müelliflerin fıkıh usûlünün kapsamı içerisinde bulunan

⁴⁵³ El-Bakara 2/233.

⁴⁵⁴ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 500; Herrasi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 192; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 277; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 3, s. 172; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 344.

⁴⁵⁵ Al-i İmran 3/ 159.

⁴⁵⁶ Herrasi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 305; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 4, s. 250.

⁴⁵⁷ El-En'am 6/108.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 265; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 7, s. 61; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 15; Sıddık Han, *Neylü'l-Merâm*, s. 291.

⁴⁵⁹ El-Bakara 2/104.

⁴⁶⁰ İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 89; Suyûtî, *el-İklîl*, s. 30.

konulara ilişkin yaptığı açıklamalar ve değindiği kurallar da bir anlamda küllîlik (tümellik) vasfı taşımaktadır. Zira hükmî çerçevede usûl-i fikhın küllîlere, furû-i fikhın ise cüz'îlere yoğunlaştığı söylenebilir. Bu bağlamda ahkâm tefsirlerinde yer alan 'haber-i vâhid ile Kur'an nassındaki hükme ilave yapılmaz'⁴⁶¹ ve 'yasaklama belirten haber, mübâhlık bildirene takdim edilir'⁴⁶² gibi usûlî ilkeler, küllî kâide kapsamında mütalaa edilebilir.

Furû-ı fikh alanında ise, farklı konu ve meselelerde geçerli olan ve kapsamına aldığı cüz'î hükümlere ışık tutarak yol göstericilik görevi icra eden ilkeler olarak tanımlanabilecek küllî kâideler, hukuk güvenliğini sağlama, fikhî kabiliyeti geliştirme ve hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırma gibi işlevleri yerine getirmektedir. Söz konusu kurallar, zaman içerisinde oluşmuş ve herkesçe kabul gören bir çehreye kavuşmuştur.⁴⁶³ Bununla beraber fikhî tefsirlerde küllî kâideler, genel itibarıyla öz ve mantalite olarak kendini göstermekte olup bugünkü anlamda bir formülizasyona sahip olmaktan uzaktır.

Örneğin *إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ* *Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*⁴⁶⁴ ayet-i kerimesinin tefsiri sırasında Ebûbekir Cessâs, konu ile bağlantılı olduğunu düşündüğü *فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِنِّمَ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* *Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*⁴⁶⁵ ve *وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا دُكِرَ* *اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرُّتُمُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَثِيرًا لِيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ* *Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kaldığını tek tek açıklamışken, üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir? Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyararak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir.*⁴⁶⁶ ayetlerine temas etmiş ve bahsi geçen ayetlerin zaruret durumuna vurgu yaptığını söyleyerek ayetin, 'zaruretin mevcut olması

⁴⁶¹ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. 2, s. 427

⁴⁶² a.g.e., c. 2, s. 522.

⁴⁶³ Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, s. 183.

⁴⁶⁴ El-Bakara 2/173.

⁴⁶⁵ El-Maide 5/3.

⁴⁶⁶ El-En'am 6/119.

durumunda mübâhlığın da mevcut olacağına' delâlet ettiğini belirtmiştir.⁴⁶⁷ Görüldüğü üzere Cessâs'ın ayetten çıkardığı sonuç, sonraları 'zaruretler memnû' olan şeyleri mübâh kılar'⁴⁶⁸ şeklinde ifade edilen küllî kâide ile örtüşmektedir.

Yukarıdaki ayetin açıklanması esnasında müfessirler, zaruret dolayısıyla yeme-içme durumunda olan kişinin (مضطر) sahip olduğu yeme-içme mübâhlığının sınırını tartışmış ve 'zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur'⁴⁶⁹ küllî kaidesi mûcibince, bu durumda olan kişinin ancak açlık tehlikesini giderecek ölçüde yeme-içme hakkının bulunduğunu, daha fazla tüketimin ise câiz olmadığını belirtmişlerdir.⁴⁷⁰

Başka bir örnek vermek gerekirse Cessâs, bir konu hakkında Allah Teâlâ tarafından vaz edilerek nass ile sâbit olmuş bir hükmün bulunması halinde, o konuda içtihat yapılamayacağını ifade etmektedir.⁴⁷¹ Cessâs'ın öz olarak işaret ettiği bu ilke zamanla 'Mevid-i nassta içtihad mesâğ yoktur'⁴⁷² şeklinde sistematize edilerek küllî kâide formunu almıştır.

Yine 'şekk ile yakîn zâil olmaz'⁴⁷³ kâidesi⁴⁷⁴, 'berâet-i zimmet asıldır'⁴⁷⁵ prensibi⁴⁷⁶, 'zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur'⁴⁷⁷ kuralı⁴⁷⁸ ve 'beyyine müddeî için, yemin münkir üzerinedir'⁴⁷⁹ ilkesi⁴⁸⁰ gibi küllî kâideler, ahkâmu'l-Kur'an alanında kaleme alınan yapıtlarda, ahkâm ayetlerinden hüküm çıkarma ve elde edilen hükümlerin doğru bir şekilde anlaşılmasını temin etme amacıyla kullanılmıştır.

⁴⁶⁷ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 154.

⁴⁶⁸ Mecelle Md. 21.

⁴⁶⁹ Mecelle Md. 22.

⁴⁷⁰ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 158, 159; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 227; Sâbûnî, *Ravâi'u'l-Beyân*, c. 1, s. 165.

⁴⁷¹ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 79.

⁴⁷² Mecelle Md. 14.

⁴⁷³ Mecelle Md. 4.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 609

⁴⁷⁵ Mecelle Md. 8.

⁴⁷⁶ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 281; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 179, c. 4, s. 461; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 6, s. 307.

⁴⁷⁷ Mecelle Md. 19.

⁴⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 48, c. 11, s. 318.

⁴⁷⁹ Mecelle Md. 76.

⁴⁸⁰ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 589, 609, 624, 647; Herrasi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 241; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 50, 51; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 458; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 75; İbnü'l-'Alâ el-Kuşeyrî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 586.

Ahkâm tefsirleri Kur'an-ı Kerim'in kendi iç bütünlüğü bağlamında anlaşılmasını temin etmiştir. Fıkıh usûlünde incelenen mutlak, mukayyed, âmm, hâs gibi lügavî türler çerçevesinde ayetlerin birbirleri ile olan irtibatları daha belirgin hale getirilmiş ve algılanması kolaylaşmıştır. Örneğin *لَا تَجِدُ فِيهَا مِنْهَا مُعْتَبَرًا وَلَا مِنْهَا كَيْفٌ يُعْتَبَرُ وَمَا أَهْلٌ بِهَا لِيُغَيِّرَ اللَّهُ بِهَا مَا يَشَاءُ لِيُذِيقَكُمْ مِمَّا كَرِهْتُمْ إِنَّهَا كَانَتْ تَكْفُرًا بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنَّهَا إِفْكٌ لِلسَّيِّئِينَ الَّذِينَ يُفْتَنُونَ بِنُحُوتِهَا وَأَنَّهَا لَفُتْرٌ وَجِئَانٌ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* "Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı."⁴⁸¹ ayetinde *دم* 'kan' kelimesi mutlak olarak gelmiştir. İlk bakışta ayetin tüm kanların haram olduğuna delâlet ettiği söylenebilir. Ancak söz konusu ayette mutlak olarak yer alan *دم* 'kan' ibaresi, *قُلْ لَا آجِدُ فِيهَا مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ* 'kan' ibaresi, *خُنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُمَّةً لِيُغَيِّرَ اللَّهُ بِهَا* "De ki: "Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum."⁴⁸² ayetinde *دَمًا مَسْفُوحًا* 'akıtılmış kan' şeklinde gelmiş ve takyîd edilmiştir. Dolayısıyla haram olan kanın, akıtılmış kan olduğu anlaşılması olmaktadır.⁴⁸³ Örnekte görüldüğü gibi fikhî tefsirlerde aynı konuya ilişkin ayetler bir arada okuyucuya sunularak fıkıh usûlü kaideleri çerçevesinde tahlil edilmekte ve hükme ulaşılmaktadır.⁴⁸⁴ Bu sayede parçacı veya tikel okumaların yol açabileceği anlam sapmaları veya algılama yanlışlarından korunma sağlanmaktadır.

Usûl-i fıkıh eserlerinin neredeyse üçte birlik bölümünü lafız-anlam ilişkisini konu edinen meseleler ve dil bilimsel ilkeler oluşturmaktadır ki bu alan fıkıh usûlünün en girift bahsi olduğundan İslâmî tefekkürün ince bir şekilde işlenmiş hali olarak belirlemektedir.⁴⁸⁵ Arapçanın dil özellikleri itibarıyla anlamsal ve lafzî zenginlikleri ihtiva etmesi, usûlcüleri, dili tüm veçheleri ile incelemeye ve nesnel bir anlama yöntemi geliştirmeye sevk etmiştir. Lafzî ve manasıyla Allah kelâmı olan Kur'an'ın anlaşılması adına objektif bir metodun inşâsı elzem görülmüştür. Bu sebeple fikhî tefsirlerde hüküm içeren ayetlerin açıklanması sırasında dil bilimsel izahlara ve ıstılâhî bildirimlere çokça başvurulmuştur. Bu safhada da mezheplerin usûl eserlerinde ortaya koydukları lafız bahisleri, ahkâm ayetlerinin anlamlandırılmasında belirleyici olmuştur. Söz konusu yöntemin sağladığı en önemli

⁴⁸¹ El-Bakara 2/173 krş. el-Maide 5/3.

⁴⁸² El-En'am 6/145.

⁴⁸³ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 150; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 145; İbn Nureddin, *Teysîru'l-Beyân*, c. 1, s. 191.

⁴⁸⁴ Ayrıca bkz. Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 11; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 137.

⁴⁸⁵ Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, (çev. Baha Arıkan), Ankara: DİBY, 1955, c. 2, s. 85.

kazanımlardan biri de ilâhî kelâmı subjektif değerlendirmelerden koruma yönündeki etkisi olmuştur, denilebilir. Kur'an'daki dil kökenli tartışmalara örnek vermek gerekirse;

Kur'an-ı Kerim'de bulunan bazı kelimelerin hakîki mi yoksa mezcâzî anlamıyla mı kullanıldığı hususu fikhî tefsirlerde tartışma konusu yapılmıştır. Örneğin يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا غَائِبًا حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ أَوْ غُورًا "Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız, veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."⁴⁸⁶ ayet-i kerimesinde yer alan أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ ibaresi, hakîki manasıyla 'kadınlara dokunduğunuzda' anlamını ifade ederken, mezcâzî olarak ise 'cinsel ilişki' anlamına gelmektedir. Söz konusu ibarenin hangi anlamda anlaşılması gerektiği ahkâm tefsirlerinde uzun uzadıya tartışılmış ve müfessirler, fıkıh usûlü bilgilerinin kendilerine temin ettiği teorik zeminde ve müntesibi oldukları mezhep görüşlerine muvafık olacak şekilde çeşitli aklî ve naklî argümanları öne sürerek tercihte bulunmuştur.

Bu bağlamda sahâbe ve tâbiûndan, kadına elle dokunmanın abdesti bozmayacağına dair görüşleri aktaran Cessâs, akabinde Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed, Züfer, es-Sevrî ve el-Evzâ'î'nin de aynı fikirde olduklarını belirtmiştir. Ancak İmam Malik, el-Leys ve İmam Şâfiî gibi hükme ilişkin aksi yönde kanaat bildiren âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Ardından Hz. Peygamber'den varit olan hadislere işaret eden Cessâs, lems kelimesinin ve benzerlerinin Kur'an'ı Kerim'deki diğer kullanımlarına değinmiştir. وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ "Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."⁴⁸⁷ ayetindeki el sürme (lafzen: dokunma) tabirinin de aynı şekilde cinsel ilişki manasında kullanıldığını hatırlatarak, Kur'anî kullanımın kelimeyi bu

⁴⁸⁶ En-Nisa 4/43.

⁴⁸⁷ El-Bakara 2/237.

anlama hamletmeyi gerekli kıldığını iddia etmiştir.⁴⁸⁸ Ayet-i kerimeye ilişkin benzer nitelikteki tahlilleri diğer fikhî tefsirlerde de görmek mümkündür.⁴⁸⁹

3.3. Ahkâmu'l-Kur'an – Furû-ı Fıkıh İlişkisi

Furû-ı fıkıh tamlaması, fikhın dalları ve kısımları anlamına gelmekte olup bu sahada yazılan kitaplar, fikhî mezheplerin geliştirdikleri bilimsel yöntem (usûl) sayesinde şer'î kaynaklardan elde ettikleri veya bu kaynaklardaki bilgiyi işlemeleri neticesinde ürettikleri fikhî bilgilerin bir araya getirildiği eserlerdir. Mükelleflerin günlük hayatta karşılaştıkları fikhî meseleleri açıklayan bu tür yapıtlarda müellifler, okuyucuya sundukları bilgileri şer'î delillerden temin etseler de çoğu zaman meseleye ilişkin hükmü aktarmakla iktifa etmiş ve hükme vasıl olmalarını sağlayan delilleri ayrıntıdan uzak biçimde zikretmişlerdir. Ahkâmu'l-Kur'an eserleri ise fikhî hükme ulaşmayı sağlayan ayetleri tefsir etmeyi temel amaç olarak belirlemeleri sebebiyle, genellikle ayetlerin delalet edebileceği konuları ayrıntılı olarak izah etme cihetine gitmişlerdir.

Furû-ı fıkıh kitapları ile ahkâmu'l-Kur'an eserleri arasındaki önemli bir fark da şudur: Fikhî tefsirler, fikhî hükümlerin Kur'an'la irtibatını ortaya koymak ve bu sayede vahiy-hukuk ilişkisini belirgin kılmak adına telif edilmiş olmaları hasebiyle, doğrudan veya dolaylı bir şekilde Kur'an nassı ile bağlantısı kurulamayan ya da diğer şer'î delillerle kâim olan meselelere temas etmeleri güçleşmiştir. Bu nedenle ahkâmu'l-Kur'an alanında eser veren müelliflerin, fıkıh ilminin ihtiva ettiği tüm konulara dair söz söyleme kaygısı bulunmamaktadır.

Ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde, furû-ı fıkıh kitaplarında nadiren yer alan kıraat farklılıklarına ve kıssalardan elde edilen hükümlere temas edilmektedir. Bu vasfı sayesinde fikhî tefsirlerde, Kur'an-ı Kerim'in hükme mesnet teşkil edebilme potansiyeline sahip olan her bir lafzı ayrıntısıyla incelenmiş ve istinbât metotlarına konu edilmiştir.

Kıraat farklılığının yol açtığı hüküm farklılığına örnek olarak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ "Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh

⁴⁸⁸ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, ss. 462-464 .

⁴⁸⁹ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s s. 463-465; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 563, 564; İbnü'l-Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 198; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, ss. 223-228.

edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın."⁴⁹⁰ ayeti verilebilir. Ayet-i kerimenin ibaresinde bulunan وَأَرْجُلُكُمْ lafzı, hem nasb halinde (ve ercülüküm) hem de esreli (ve ercülüküm) olarak okunabilme özelliğine sahip olup, okunuş şekline göre ifade ettiği hüküm farklılaşmaktadır. Nasb halinde kıraat edildiğinde 'ayakları yıkama' fiilini ifade eden kelime, abdestin sıhhati için ayakların yıkanmasını şart koşarken, diğer okuyuşta 'ayakları mesh etme' durumunu anlatmakta ve abdestte ayakları yıkamanın değil, mesh etmenin gerekliliği ifade edilmektedir. Ahkâm tefsirlerinde detaylı olarak işlenen mezkur kıraat farklılığı, müfessirlerin çoğunluğu tarafından çeşitli hadis-i şerif ve dil kuralları ile bağlantı kurulmak suretiyle 'ayakları yıkama' anlamıyla tercih edilmiş,⁴⁹¹ bir kısım şîî müfessir ise 'mesh etme' anlamının doğru olduğunu savunmuştur.⁴⁹² Müfessirlerin, kelimenin anlamına ilişkin yapmış oldukları tercih, ulaşılan fikhî hükmü farklılaştırmıştır. Örneğin, 'ayakları yıkama' anlamı tercih edildiğinde artık abdest alınırken ayakların mesh edilmesi, abdest için yeterli olmayacaktır. Ayakları yıkama anlamının daha doğru olduğunu savunan ve konuyu bir adım daha ileri götüren İmâm Şâfiî, abdest esnasında yıkanacak organlar sayılırken mesh edilecek uzvun (baş), sıralama bakımından yıkanacak uzuvların arasında zikredilmesinin, abdest alırken ayetteki sıralamaya uymanın vücubuna delalet ettiğini öne sürmüştür.⁴⁹³ Ahkâm tefsirlerinde Maide suresi 6. ayet kapsamında yapılan yukarıdaki tafsilatlı ve mukayeseli değerlendirmeler, salt müftâ bih hükmün aktarıldığı muhtasar fıkıh kitaplarında yer bulamamaktadır.⁴⁹⁴

Şâz kıraatlerin kaynaklık vasfı ve hükme etki durumları da ahkâm tefsirlerinde tartışma konusu olmuştur. Abdullah b. Mes'ud'un yemin keffâretine ilişkin hükmü düzenleyen "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ *Kim (bu imkânı) bulamazsa onun keffâreti üç gün oruç tutmaktır.*"⁴⁹⁵ ayet-i kerimesine yaptığı مُتَّابِعَاتٍ 'peş peşe' ilavesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Hanefî mezhebi, sahâbeden rivayet edilen şâz kıraati zannî delil kabul etmiştir. Zira sahâbî şâz kıraatı ya Hz. Peygamber'den işitmiş ya da ayeti tefsir etmek üzere içtihat

⁴⁹⁰ El-Maide 5/6.

⁴⁹¹ Ebu Cafer et-Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 81-86; Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, ss. 433-436; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 41, 42; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, ss. 70-73.

⁴⁹² El-Erdebîlî, *Zübdetü'l-Beyân fi Ahkâmi'l-Kur'an*, Tahran: Mektebetü'l-Murtazaviyye, ty. s. 17.

⁴⁹³ Siddik Han, *Neylü'l-Merâm*, s. 253.

⁴⁹⁴ Bkz. Ebu İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990, s. 94; Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, (Tahkik: Kamil Muhammed), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, s. 11; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 20; Halil b. İshak b. Musa el-Cündî, *Muhtasaru Halil*, (Tahkik: Ahmed Câd), 1. Baskı, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005, s. 19.

⁴⁹⁵ El-Maide 5/89.

ederek ortaya koymuştur. Dolayısıyla şâz kıraat sünnet hükmündedir.⁴⁹⁶ Bu çerçevede Abdullah b. Mes'ud'un rivayetini dikkate alan Hanefî mezhebine göre yemin keffareti için oruç tutacak kişinin peş peşe üç gün oruç tutması gerekir. Diğer mezhepler ise günlerin arasını ayırmayı caiz görmüştür. Söz konusu durumun ahkâm ayetinin yorumuna dair şâz kıraatin etkisinden kaynaklandığına – özellikle muhtasar- birçok furû' kitabında doğal olarak temas edilmemekte, doğrudan hükme işaret edilmektedir.⁴⁹⁷ Mamafih bazı furû'-ı fıkıh eserlerinde fikhî hükmün aktarımı esnasında ahkâm ayetinin zikredilmemesi, söz konusu hükmün, ayet dikkate alınmadan vaz edilmesinden değil, kitabın yazılış amacına da bağlı olarak okuyucu kitlesini doğrudan hükümle buluşturmanın hedef olarak benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu manada fikhî tefsirlerin, muhtasar fıkıh kitaplarında öz olarak verilen bilgilerin Kur'an'daki referanslarını izhâr etmeye yönelik katkı sunduğu söylenebilir.

Ahkâmu'l-Kur'an literatürü, fikhin doğrudan Kur'an'dan beslendiğini göstermesi açısından önemlidir. Mezhepler hüküm üretimini gerçekleştirirken, kitap delili olarak isimlendirdikleri Kur'an-ı Kerim'i dikkate almış ve Kur'an'daki hukukî düzenlemelere bağlı kalmışlardır. Kaldı ki fıkıh kitaplarında yer alan hukuk normlarının, ana kaynak konumundaki Kur'an'dan bağımsız olması veya ilâhî kelâma aykırı bir güzergâh takip etmesi düşünülemez. Fikhî tefsirleri kaleme alan müellifler, ahkâm ayetleri ile bağlı buldukları mezhep sistematiğini mezcederek yorumlamalarını gerçekleştirmiştir. Kur'an nassının anlaşılması noktasında mezhebî birikimden yararlanmak ve usûl kuralları çerçevesinde tefsir faaliyetini gerçekleştirmek, müfessirin yaptığı yorumun sıhhatini artıran bir etki meydana getirmektedir. Söz konusu etki, fikhî mezhep etkisinin daha fazla hissedildiği ahkâm tefsirlerinde daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahkâm tefsirlerinde bir bakıma, furû'-ı fıkıh kitaplarında bulunan fikhî hükümlerin temel dayanağının Kur'an olduğu ve mezheplerin Kur'an'dan bağımsız bir hukuk üretiminde bulunmadığı gösterilmektedir. Bu bağlamda ahkâmu'l-Kur'an literatürün fıkıh-Kur'an irtibatını ortaya koyma hususunda önemli bir görev icra etmekte olduğu ifade edilebilir.

⁴⁹⁶ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 39.

⁴⁹⁷ Bkz. el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, s. 401; Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 210; İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, s. 265.

Ahkâmu'l-Kur'an müellifleri, Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssaları da hüküm istinbâtında sıkça kullanmışlardır. Bu manada müfessirler ashâb-ı Kehf ile ilgili, *وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِرِزْقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا* "Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız"? dedi. (Bir kısmı) "Bir gün, ya da bir günden az", dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin."⁴⁹⁸ ayetinden istinbatta bulunarak 'alışverişte vekâletin cevazına' hükmetmişlerdir.⁴⁹⁹

Fıkhi tefsir kaleme alan âlimler, kıssalardaki anlatımlardan hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmuş ve bu düşüncelerinin hükmi durumunu tartışmışlardır. Mesela eserlerinde *"Babası, قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ"* şöyle dedi: "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."⁵⁰⁰ ayetinin tefsirine yer veren müellifler, her ne kadar Yüce Allah *"وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ"* "Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat."⁵⁰¹ ayetinde verdiği nimetlerin ızhârını emretmiş olsa da, haset ve tuzak kurulma korkusu olduğunda sahip olunan nimetlerin gizlenmesinin câiz olduğuna hükmetmiştir.⁵⁰²

Ahkâm tefsirlerini furû'-ı fıkıh kitaplarından ayıran bir diğer nitelik de sebebi-nüzûl rivayetlerine yer verilmesidir. Öyle ki müfessirler sadece ayetlerin nüzûl sebeplerini bildiren rivayetleri aktarmakla yetinmemiş, aynı zamanda söz konusu rivayetleri senet ve metin açısından tahlil etmiştir. Bazen de nüzûl sebebine ilişkin birden fazla rivayet zikredilmiş ve aralarında tercih yapılmıştır. Bu suretle ayetlerin içerdiği

⁴⁹⁸ El-Kehf 18/19.

⁴⁹⁹ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 277; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 4, s. 266; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 221; İbnü'l-Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 268; Abdülaziz et-Tarîfî, *et-Tefsîr ve'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 136; Suyûtî, *el-İklîl*, s. 170.

⁵⁰⁰ Yusuf 12/5.

⁵⁰¹ Ed-Duhâ 93/11.

⁵⁰² Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 216; Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 4, s. 229; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 9, s. 127; Suyûtî, *el-İklîl*, s. 153.

hüküm ile nâzil oldukları dönem arasında bağlantı tesis edilmiş ve hükmün vaz edilmiş amacına dair açıklamalarda bulunulmuştur.⁵⁰³

Bazı ahkâm tefsirlerinde kazuistik/meseleci metodun kullanılması, furû-ı fıkıh kitapları ile söz konusu literatür arasındaki şekli benzerliği artırmıştır. Özellikle klasik dönem fıkıh müdevvenatında baskın form olan kazuistik yöntem, aynı konuyla ilintili olan hükümlerin bir arada mütâlaa edilmesini sağlamış ve İslâm hukuk düşüncesinin gelişimsel bir vasfı olarak kendini göstermiştir. Bununla beraber kazuistik metod, ahkâmü'l-Kur'an yazınının aslî bir niteliği olmayıp geleneğin etkisi ile ahkâm tefsirlerinin biçimsel olarak tercih ettikleri bir kurgudur, denilebilir.

Ahkâm ayetleri, fıkıh ilminin vahiyle irtibatı sağlayan sabite işlevini yerine getirmektedir. Fıkıh ilminde üretilen bilgi, şu veya bu şekilde vahiyle bağlantı kurmalı, en azından vahye aykırı olmamalıdır. Bu çerçevede müçtehit, sadece akıl yürütme veya tecrübe yoluyla kanaat belirtme ya da salt hukukî kaygılarla düzenleme yapma hürriyetine sahip olmaktan çok, Kur'an ve sünnetin zihniyet dünyasını, tarihsel süreçte oluşan ilmî geleneği -ki icmâ da bu kabildendir- ve kendi yaşadığı dönemin niteliklerini birlikte değerlendirmek durumundadır. Bu nedenle fikhî bilgi, vahyî orijinle olan ilişkisini her hal ve şartta muhafaza etmek durumundadır. Binaenaleyh ahkâm ayetleri, hukuk-vahiy münasebetini bizatihi bünyesinde barındırmakta ve ahkâmü'l-Kur'an literatürü de bunun bir açılımı olarak vücut bulmaktadır. Ahkâm ayetlerinin muhteva olduğu bilgiler, furû-ı fıkıh kitapları için aslî ilkeler görevini görmeye kalmayıp aynı zamanda fıkıh müdevvenatının istikrarlı biçimde ve dönemsel veya düşünsel inhirafardan hâlî olarak seyrine devam etmesinin güvencesi olmuştur, denilebilir.

3.4. Ahkâmü'l-Kur'an Literatüründe Mezhebe Bağlılık Sorunsalı

Fikhî tefsir müellifleri eserlerinde mensubu oldukları mezhebin görüşlerini temellendirme ve diğer fikhî mezheplerin karşı yöndeki itirazlarını çürütme adına geniş izahlara yer vermişlerdir. Hükme dayanak teşkil eden ayetlerin tefsiri esnasında ihtilaf noktalarına oldukça fazla temas edilen eserlerde daha bariz olan bu niteliğe hemen hemen her ahkâmü'l-Kur'an eserinde rastlamak mümkündür. Bahis konusu nitelikleri sayesinde

⁵⁰³ Bkz. Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. 3, s. 621; Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. 3, s. 150; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. 3, ss. 428, 429; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 6, ss. 265, 266; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c. 2, s. 233.

fikhî tefsirler, karşılaştırmalı fıkıh eseri hüviyeti kazanmış ve hilâf ilmi için de değerli kaynaklar haline gelmiştir. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse;

a. Ebubekir Cessâs, مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ "Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."⁵⁰⁴ ayetinin tefsiri esnasında – ayet, konu ile doğrudan ilintili olmasa da- mükrehin nikah ve boşama işlemlerinin geçerliliği hususunda fukahâ arasında câri olan ihtilafa uzun uzadıya değinmiş ve neticede Hanefî mezhebinin görüşü olan ‘Mükrehin nikah ve boşamaya dönük tasarrufu bağlayıcıdır.’⁵⁰⁵ hükmünün en doğru görüş olduğunu savunmuştur.⁵⁰⁶

b. Şâfiî mezhebine mensup olan Kiyâ el-Herrâsî, mezhep taassubunun en bariz örneklerinden birini sergilediği Ahkâmu'l-Kur'an adlı eserinin mukaddimesinde, Şâfiî mezhebine son derece bağlılık gösterdiğini vurgularken, yaptığı araştırmalar sonucunda en doğru ve en isabetli görüşlere sahip olan mezhebin Şâfiî mezhebi olduğunu belirtmiştir. Dahası o, İmâm Şâfiî'nin görüşlerinin zan olmanın ötesinde yakini bilgi seviyesinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁰⁷

c. Cessâs, وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاصُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."⁵⁰⁸ ayet-i kerimesinin tefsiri bağlamında ‘velisiz nikah’ başlığı altında ‘kadının kendi iradesiyle yaptığı nikah akdinin, evleneceği kişi ile aralarında denklik bulunması durumunda velinin onayına ihtiyaç duyulmaksızın geçerli olacağı’⁵⁰⁹ şeklindeki Hanefî mezhebinin görüşünü müdafaa etmiştir.⁵¹⁰

d. Kiyâ el-Herrâsî, اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını;

⁵⁰⁴ En-Nahl/ 16/106.

⁵⁰⁵ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, (Tahkik: Mehmet Boynukalın), 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012, c. 7, ss. 298-300; Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937, c. 3, s. 124.

⁵⁰⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 249-251.

⁵⁰⁷ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 2.

⁵⁰⁸ El-Bakara 2/232.

⁵⁰⁹ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, c. 10, ss. 198-199; Alaaddin Ebubekir b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedâi' Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1986, c. 2, s. 249.

⁵¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 1, ss. 483-485.

(Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır."⁵¹¹ ayetini yorumlarken istihsan konusuna işaret ederek Ebu Hanife'nin ölçüler (takdîrât) konusunda herhangi bir delile dayanmadan istihsan ile hüküm verdiğini ifade etmiş ve mezkur ayet-i kerimenin bu tip hüküm vazını yasakladığını, dolayısıyla da Ebu Hanife'nin istihsan yöntemi ile ulaştığı sonucun batıl olduğunu ifade etmiştir. Aynı ayetin, Şî'inancındaki masum imam doktrinini de geçersiz hale getirdiğini belirtmiştir.⁵¹²

e. İbnü'l-Arabî, *أَيُّهَا الْمَرْءُ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ* "Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın." ayetinin tefsiri sadedinde 'Cariyelerle evlenilmesi bir zorunluluk değildir.' şeklinde bir ifade kullanan Cessas'ı, 'Biz bunun bir zaruret olduğunu söylemiyoruz. Ancak ihtiyaç haline bağlı bir ruhsattır diyoruz. Daha zaruret ile ihtiyaç durumlarını birbirinden ayıramayan Cessas'ın bu sözü, ancak teşrii metodu bilmeyen veya sözü anlama noktasında özensiz davranan birinin ifadesi olabilir.' demek suretiyle ağır şekilde eleştirmiştir.⁵¹³

Fıkhî tefsirlerde ahkâm ayetlerini yorumlarken müellifler, kendi mezhep mensuplarınca telif edilen furû' kitaplarında yer alan hükümlerle uyuşacak şekilde yorumlamalarda bulunmuşlardır. Ancak bazı tekil örneklerde geçerli olsa da bu durumu doğrudan mezhep taassubu olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Zira ahkâm tefsirini telif eden müellif ile furû kitabını telif eden müellifin aynı mezhep usulünü esas alması ve buna bağlı kalması doğal olarak ulaşacakları sonuçların da benzer olmasını beraberinde getirmektedir.

Birtakım örneklerde müşâhede edildiği üzere bazen müfessirler, mensubu oldukları mezhebin görüşünü eleştirip delilini daha kuvvetli buldukları mezhebin görüşünü tercih etmişlerdir. Örneğin *عَٰلَمِينَ* "Ey Muhammed! De ki: "Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir."⁵¹⁴ ayet-i kerimesinin tefsirinde, namaza başlama esnasında sübhâneke duasını okumanın hükmüne temas eden İbnü'l-Arabî,

⁵¹¹ Et-Tevbe 9/31.

⁵¹² Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 288.

⁵¹³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 504.

⁵¹⁴ El-En'am 6/162.

yaptığı inceleme sonucunda İmam Şâfiî'den sadır olan görüşün İmam Malik'in görüşünden daha doğru olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁵

Ahkâm tefsirlerinde fikhî hüküm bildiren ayetler aklî ve naklî deliller çerçevesinde ele alınmıştır. Müfessirler, ayetlerden hüküm istinbat ederken şer'î delilleri ustalıkla kullanmış, mezheplerin görüşlerini değerlendirme noktasında –genellikle- objektif kriterlere bağlı kalmakla birlikte yorumlama faaliyetlerini mezhep görüşleri doğrultusunda icra etmişlerdir. Bu safhada İslâm hukuk ekollerinin, içerdiği hüküm hususunda ihtilaf ettikleri bir ayet-i kerimenin fikhî tefsirlerde ele alınışını örnek vererek hem ahkâm ayetlerinin tahlil edilmiş keyfiyetini hem de diğer şer'î delillerin ekol sistematığı çerçevesinde ayetin tefsirinde kullanım yöntemini daha net bir şekilde ortaya koymak istiyoruz.

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir."⁵¹⁶ ayetinde yer alan *وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ* 'bekar olanları evlendirin' emrinin ifade ettiği hükmün türü ve emrin muhatabı hususunda fıkıh mezhepleri arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Ayetteki emrin hükmü konusunda vücûb, nedb ve ibaha olmak üzere üç görüş öne çıkmıştır. Tahâvî, söz konusu ayet-i kerimeyi doğrudan tefsir etmese de Kur'an-ı Kerim'de yer alan emirlere dair özlü bir açıklama yapmış ve fıkıh usûlünde belirtildiği şekliyle Kur'an'daki emirlerin üç hükme taalluk edebileceğini söylemiştir.

1. وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَبُوا مَعَ الرَّاكِبِينَ "Namazı kılın, zekatı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."⁵¹⁷ ayetinde olduğu gibi vücûb ifade eden emirler

2. وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْتُمْ "Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın."⁵¹⁸ ayetinde olduğu gibi nedb ifade eden emirler

⁵¹⁵ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 299.

⁵¹⁶ En-Nur 24/32.

⁵¹⁷ El-Bakara 2/43 ayrıca bkz. el-Bakara 2/83, 110; en-Nisa 4/77; en-Nûr 24/56; el-Müzzemmil 73/20.

⁵¹⁸ En-Nûr 24/33.

3. فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz."⁵¹⁹ ayetinde olduğu gibi ibâha hükmünü ifade eden emirler

Tahâvî, Hanefî mezhebinin görüşüne muvafık olacak biçimde, 'وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى' *'bekar olanları evlendirin'* emrinin nedb ifade ettiğini belirtmiştir.⁵²⁰ Yine Hanefî mezhebine mensup bir fakih olan Cessâs, ayeti çok yönlü bir değerlendirmeye tâbi tutmuş ve neden nedb hükmünü tercih ettiğini delillerle ortaya koymuştur. Ayetteki emir, zâhiren vüçûb ifade ediyormuş gibi görünse de Cessâs'a göre selef âlimlerinin ve fukahâ-i emsâr'ın (önde gelen fakihler) ayetin hükmünün vüçûb değil nedb ifade ettiği hususunda görüş birliğine varmaları, şayet evlendirme fiili vacip olsaydı Hz. Peygamber ve selef ulemâsından konuya ilişkin ayrıntılı açıklamaların gelmiş olacağı kabulü, Hz. Peygamber devrinde ve sonraki dönemlerde evlenmeyen erkek ve kadınların mevcudiyeti, dul olan kişinin evlenmeyi reddetmesi halinde velisinin onu evlenmeye zorlama hakkının olmayışı ve efendinin köle veya cariyesini evlenmeye mecbur edemeyeceği konusunda icmâ olması gibi unsurlar nedeniyle nedb hükmünü ifade etmektedir.⁵²¹

Malikî mezhebi müntesibi olan İbnü'l-Arabî, mezheplerin konuya ilişkin bakış açılarına temas ettikten sonra ayetteki emrin her üç hükme de taalluk edebileceğini söylemiştir. Ona göre eğer kişi zinâyâ düşme ve dinin sınırlarını ihlal etme endişesi taşıyorsa ayetteki evlendirme emri vüçûb ifade ederken, böyle bir durum söz konusu değilse koşullara göre nedb veya ibahâ hükmünü ortaya çıkarmaktadır.⁵²²

İbn Nureddin, ayetteki emrin açık olduğunu ve vüçûb ifade ettiği fikrini benimserken Tarîfî, evlendirmenin terk edilmesi durumunda fesadın zuhur edeceğini belirtmek suretiyle aynı sonuca ulaşmaktadır.⁵²³

Ayette yer alan 'evlendirme' emrinin muhatabının kim olduğu hususu da fakihler arasında tartışılmıştır. Şâfî mezhebinin görüşünü aktaran Herrâsî, ayette muhatab alınan kesimin veliler olduğunu söylemiştir. Zira evlendirme sorumluluğunun yabancılara değil

⁵¹⁹ El-Cuma 62/10.

⁵²⁰ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 184, 185.

⁵²¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 3, s. 413.

⁵²² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 3, s. 391.

⁵²³ İbn Nureddin, *Teyşîru'l-Beyân*, c. 4, s. 83; Tarîfî, *et-Tefsîr ve'l-Beyân*, c. 4, s. 1860.

velileler râci olması bu şekilde bir tahsisi gerekli kılmaktadır.⁵²⁴ Benzer bir şekilde Suyûtî de İmam Şâfî'nin görüşüne yer vererek ayetteki muhatap kitlenin veliler olduğunu ve kadının yetkisinin olmadığını belirtmiştir.⁵²⁵

Ayetteki emre muhatap olabilecek iki zümre bulunduğunu ifade eden İbnü'l-Arabî, bunların da veliler ve evlenecek kişiler olduğunu beyan etmiştir. Ancak onun nezdinde doğru olan görüş, muhatabın veliler olduğu tezidir. Dil bilimsel bir analiz yapan İbnü'l-Arabî'ye göre şayet kastedilen veliler değil de eşler olsaydı, وَأَنْكُحُوا kelimesinin if'al babında değil, sülâsî olarak (وَأَنْكُحُوا) şeklinde gelmesi gerekirdi. Hal böyle iken herhangi bir delil olmaksızın muhatabın veliler olmadığını söylemek doğru değildir.⁵²⁶

Muhatabın veliler olduğu savını benimseyen İbn Nureddin, ayette velayete dair açık bir kanıt bulunduğunu söylemiştir. Ona göre eğer kadının evlenmesinde velayet gerekli olmasaydı Allah Teâlâ, hakkı olmadığı bir konuda veliye emir vermez ve emir kadına izafe edilirdi.⁵²⁷ Sıddık Han da ayetteki emrin velilere yönelik olduğu görüşünü paylaşmaktadır.⁵²⁸

Ayetteki emrin umum ifade ettiğini belirten Cessâs'a göre muhatabı velilerle sınırlamak doğru değildir. Zira ayette herhangi bir kayıt olmaksızın her bir insan, evlendirme fiiline teşvik edilmiş ve sorumluluk tüm topluma yüklenmiştir. Bu sebeple nikah akdinin velinin otoritesinde bulunduğunu ve kadının kendi nikahına dair tasarruflarının geçersiz olduğunu söylemek yanlış bir tutumdur. Kaldı ki Cessâs ayette evlendirilmesi istenen أَيْامَى 'bekarlar' lafzının hem erkekleri hem de kadınları kapsadığını ifade etmiş ve erkekler konusunda velinin kastedilmediği gibi kadınlarda da durumun aynı şekilde olduğunu beyân etmiştir.⁵²⁹

Görüldüğü üzere her bir müfessir aynı ayeti incelemesine rağmen farklı hükümlere vasıl olmuştur. Fukahâ arasındaki hüküm farklılaşmasının temel sebebi, sergiledikleri mezhep taassubu değil, müntesibi oldukları mezhebin usûlüne olan bağlılıklarıdır. Zira hem ayetin kendi bağlamındaki tahliller hem de diğer şer'î delillerin ahkâm ayeti (kitap delili) ile ilişkisi, doğrudan usûl kuralları tarafından belirlenmektedir.

⁵²⁴ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 4, s. 313.

⁵²⁵ Suyûtî, *el-İklîl*, s. 193.

⁵²⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 3, s. 391.

⁵²⁷ İbn Nureddin, *Teysîru'l-Beyân*, c. 4, s. 84.

⁵²⁸ Sıddık Han, *Neylü'l-Merâm*, s. 400.

⁵²⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*; c. 3, s. 413.

Bu minval üzere ahkâm ayetlerini yorumlayan fakihlerin, ayeti mezhep görüşüne uydurma gayretinde olmadıkları, usûl kuralları çerçevesinde değerlendirmelerde bulunarak en doğru olduğunu düşündükleri bilimsel yolda ilerledikleri söylenebilir.

Yukarıdaki ahkâm ayetinin yorumlanması sadedinde fikhî tefsirlerde karşılaşılan detaylı tahlillerine muhtasar fıkıh kitaplarında rastlamak olası değildir. Furû'-ı fıkha dair eserlerde hükmün mesnedi olan ayet-i kerimenin tefsirine temas etmekten ziyade câri olan (mezhepçe kabul edilmiş) hükmün okuyucuya ulaştırılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla birçok furû' kitabında delillerine inmeden salt hükme işaret edilmiş⁵³⁰ ve hüküm-kaynak irtibatını sağlamadaki boşluğun doldurulmasına şerh türü eserlerle birlikte ahkâmu'l-Kur'an literatürü de katkı sağlamıştır.

Netice olarak denilebilir ki; İslâm bilimleri arasında seçkin bir mevki haiz olan ahkâmu'l-Kur'an literatürü, fıkıh ilmi ile hem usûl hem de furû' alanlarında derin bir ilişki içerisinde. Kur'an-ı Kerim'i sadece lafzıyla değil, ruhu ve zihniyeti ile birlikte etüt eden müellifler, onun hayata yansıyan yönünü görünür kılmak adına gayret sarf etmiş ve ilâhî kelâmı değerlendirme noktasında kendi dönemlerine kadar tekâmül eden fıkıh mükteşebatını nazar-ı dikkate almışlardır. Başka bir anlatımla mensup oldukları hukuk ekollerinin düşünsel istikametlerine bağlılık gösteren ahkâmu'l-Kur'an yazarları, hukuk sahasındaki yeteneklerini mezhebî çerçeve içerisinde sergilemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'e olabildiğince bütüncül yaklaşan fikhî tefsirlerin vurguladığı en önemli hususlardan biri de, ideal bir ferdî veya ictimâî yaşamın, hukukî norm ve kurallardan hâli olamayacağıdır. Yapılacak hukukî düzenlemeler de bir ölçüde Kur'an'ın beyan ettiği ana ilkeler etrafında şekillenmek durumunda olduğu vurgulanan eserlerde teşriî esaslar detaylı olarak izah edilmiştir.

Fikhî tefsirlerin temin ettiği en önemli kazanımlardan biri de fukahânın ahkâm ayetlerini delil olarak kullanma keyfiyetini ortaya çıkarmasıdır. Mezheplerin, ayetleri anlama bağlamında işleme koyduğu yol ve yöntemlerin karşılaştırmalı olarak görülmesine ve bunlar arasında mukayese yapılmasına olanak sağlayan bu niteliği sayesinde ahkâmu'l-Kur'an literatürü, fıkıh formasyonunun elde edilmesi adına önemli bir görevi yerine getirmiş olmaktadır.

⁵³⁰ Bkz. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Asl*, c. 10, s. 198; Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarı'l-Kudûrî*, s. 146; el-Müzenî, *Muhtasarı'l-Müzenî*, s. 264; İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, s. 488.

SONUÇ

Yüce Allah'ın insanlığa yönelik son ilâhî hitabı olan Kur'an-ı Kerim, bütün beşeriyeti hedef kitle kabul etmiş ve bunun bir gereği olarak mesajının tüm zaman ve zeminleri ihata ettiğini bildirmiştir. 23 yıllık bir sürede tedricen nâzil olması hasebiyle indirildiği toplum ile dinamik bir ilişki içerisinde vücut bulan ve hayatın tüm renklerini bünyesinde barındıran Kur'an'da, günümüzde müstakil ilmî disiplinlerin inceleme konusu edindikleri iman, amel ve ahlâk gibi pek çok konu iç içe işlenmiştir. Vahyin başlangıç aşaması olan Mekke devrinde daha çok itikâdî ve ahlâkî altyapıyı tesis etme amacına matuf ilâhî buyruklar öne çıkmış, cahiliye döneminin karanlığındaki toplumun, vahyin aydınlığında ideal bir ferdi ve içtimai yaşamın öznesi haline gelmesi hedeflenmiştir. Medine devrinde ise İslâm zihniyet ve medeniyetinin inşasına dair önceki dönemde ilk nüvelerini veren hukukî düzenlemeler hız kazanmış ve teşriî boyutta zenginleşme görülmüştür.

İslâm düşüncesinde merkezî bir konumu haiz olan hüküm kavramı, usûlî ayrışmalar çerçevesinde farklı şekillere bürünse de, Şâri'in iktiza, tahyir veya vaz bakımından mükellefin fiillerine ilişkin hitabı(nın eseri) olarak tanımlanmış ve hukukî veçhesi ile öne çıkmıştır. İslâm hukukçuları hükmü çeşitli açılardan tasnif etmişler ve teorik düzeyde inceleme konusu yapmışlardır. Hüküm kavramının, Kur'an-ı Kerim'in en küçük birimi olan ayet terimi ile bir araya gelmesi ile oluşan ahkâm ayeti kavramı ise, İslâmî ilimlerin branşlaşmaya başladığı süreçte belirgin hale gelmeye başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan tüm ayetler, itikâdî, ahlâkî vb. ilkelere ve değer yargılarına sahip olsalar ve bu anlamda 'hüküm' içerseler de ilmî branşlaşmaya koşut olarak hukuk alanının fıkıh ilmine tahsis edilmesi ve hüküm kelimesinin de hukuk boyutunun baskın olması sebebiyle ahkâm ayeti kavramı, doğrudan veya dolaylı olarak hukukî düzenleme içeren ya da bir başka anlatımla asâleten veya niyâbeten fikhî hükme medâr olan Kur'an nassını ifade eder hale gelmiştir.

Ahkâm ayetleri, ifade ettiği hüküm çerçevesinde fıkıh ilminin ana konuları olan ibâdât, muâmelât ve ukûbât bölümleri ekseninde tema merkezli sınıflandırmaya tâbi tutulabildiği gibi, zaman ölçütüne göre Mekke dönemi ve Medine döneminde nâzil olma keyfiyetine binaen de sınıflandırılabilir. Ahkâm ayetlerinin Mekkî ya da Medenî

kimliği taşıması bizatihi içerdikleri hükümün mahiyetine ilişkin bir vasıf olarak karşımıza çıkmasa da bahis konusu ayırım, İslâm teşri' metodunun karakteristiğini ve kronolojisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kur'an'da bulunan ve fikhî hüküm ihtiva eden ayetlerin sayısına dair farklı görüşler zuhur etmiştir. Ahkâm ayetlerinin belli bir sayıda olduğunu savunanlar olduğu gibi, hüküm içeren ayetlerin muayyen bir sayı ile tahdit edilemeyeceğini iddia edenler de olmuştur. Mezkur ayırışma temelde fukahânın ahkâm ayetini tanımlama perspektifinden zuhur etse de kıssalar ve meseller de dahil olmak üzere her bir Kur'an nassının, hüküm istinbât etmek üzere kendisine yönelen müçtehidin ilmî birikimine ve içtihadî yeteneğine bağlı olarak fikhî hükme mesnet teşkil etme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Genel hükümlere ağırlık verme, teşrîde tedriç ilkesinin uygulanması, teklifte kolaylık prensibinin hâkim kılınması, maslahatı temel alma, dünya-ahiret ve birey-toplum dengesinin gözetilmesi ve evrensel tabiata sahip olma gibi nitelikleri haiz olan ahkâm ayetlerinin fikhî bilgiye kaynak olma noktasındaki epistemolojik değeri, iki şekilde tezahür etmektedir. Bunlardan ilki ahkâm ayetlerinin barındırdıkları hukukî öz ile bizzat hukukî norm içermesi ve fikhî bilgi ifade etmesi, diğeri ise hukuk üretiminde kullanılan şer'î delil ve yöntemlerin hem meşruiyetini hem de malzeme ihtiyacını temin etmesidir.

Ahkâmü'l-Kur'an, Kur'an-ı Kerim'de fikhî hüküm içeren ayet-i kerimelerin tefsir edilmesini ve bu suretle şer'î-amelî sahaya müteallik olmak üzere doğrudan veya dolaylı olarak vaz edilen hükümlerin ortaya çıkarılıp tahlil edilmesini amaçlayan ilmî bir disiplindir. Ahkâm ayetlerinin etrafında temerküz eden fikhî tefsirler, Kur'an'da yer alan hukukî düzenlemeleri, Kur'an'ın kendi iç bütünlüğü içerisinde ve fıkıh usulünün temin ettiği teorik zeminde analiz etmeyi hedeflemiştir.

Kur'anî direktiflerin algılanması, tahlili ve yorumlanması adına icra edilen faaliyetlerin vahyin nüzülü ile başladığı ifade edilebilir. Ahkâm ayetlerinin, Kur'an üslûbunun bir yansıması olarak daha çok genel hüküm içeren, mücmel, müşkil ve müphem tarzda vahyedilmesi, ilâhî kelâmı anlamaya yönelik soruların bu alanda terakümünü beraberinde getirmiş ve bunun bir neticesi olarak Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı teşrî yetkisi ile ayetlerin hükme taalluk keyfiyetlerini izah etmiştir. Binaenaleyh sünnet, Kur'an'da bulunan hükümleri pekiştirme, sınırlarını veya ayrıntısını belirleme ve

müstakil olarak hüküm vaz etme fonksiyonlarını yerine getirmek suretiyle ahkâm ayetleri ile sıkı bir ilişki içerisinde bulunmuştur.

Sahâbe devrinde görülen tefsir çalışmaları, genel anlamda ahkâm ayetlerinin Kur'an, sünnet ve sebab-i nüzûl rivayetleri ekseninde açıklanmasından meydana gelmiş olup, Kur'an-ı Kerim'in tamamı tefsir edilmemiş, ihtiyaca binaen anlamlarında kapalılık bulunan lafızların çözümlenmesi ile yetinilmiştir. Nispeten az sayıda içtihadı tanık olunan sahâbe devrini takip eden tâbiûn döneminde ise fetihlerin hız kazanması ve geniş bir coğrafyada hakimiyetin tesis edilmesine paralel olarak İslâm dinini benimseyen çok sayıda insanın önceki din ve kültürlerinde yer alan birtakım uygulamaları ile İslâmî tasavvur arasında gerçekleşen etkileşim neticesinde daha önce gündemde olmayan çok sayıda mesele zuhur etmiş ve bu meselelere çözüm bulmayı amaçlayan içtihadî aktivite canlılık kazanmıştır. Sahâbe döneminin ilmî yöntemini miras alan tâbiîler, önceki dönemde mücmel ve müphem ayetlerin açıklanması ile sınırlı kalan tefsir faaliyetini, Kur'an'ın bütününe yaymış ve ahkâm ayetlerine dair geniş açıklamalara yer vermişlerdir.

Fıkhî mezheplerin teşekkülü ile birlikte Kur'an ve sünnet metinlerinin algılanması ve analiz edilmesinde nesnellik ve istikrarı temin etme adına usûl birikimi öne çıkmış, dahası hukuk ekollerinin inşa ettiği usûl sistematikleri, mana ve yorumun keyfiyetinin belirlemede önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda ahkâm ayetlerinin değerlendirilmesi noktasında takip edilecek metot, bu ayetlerin sair şer'î delil ve yöntemlerle münasebeti ve hukuk üretimindeki konumları, büyük ölçüde mezheplerin benimsedikleri usûlî kurallar çerçevesinde şekillenmiştir.

Fıkhî bilginin üretiminde birincil kaynak olarak telakki edilen Kur'an'ın hem bizzat hukukî düzenlemelere yer vermesi hem de istinbâta açık yapısı ile yeni durum ve hadiselere yönelik hükümlerin elde edilmesine olanak sağlaması, Kur'an metninin hem lafzî tahlile hem de iç bütünlüğü dikkate alınmak suretiyle içerik analizine tâbi tutulmasına zemin hazırlamıştır. Kur'an'ın hukukî cenâhını imleyen ahkâm ayetleri, fıkıh mezhepleri tarafından işlevsel olarak kullanılmıştır. Bu manada mezhepler, Yüce Allah'ın kelâmının hakkıyla anlaşılmasını sağlamak, sahip oldukları akademik geleneğin vahyî orijini ortaya çıkarmak, mezhep görüşlerini rasyonelleştirmek ve meydana getirdikleri birikimin muhkemliğini göstermek gibi sebeplerle ahkâm ayetlerinin tefsirine önem atfetmişlerdir.

Ahkâmu'l-Kur'an sahasında farklı görüş ve mezheplere mensup çok sayıda âlim tarafından zengin bir telif faaliyeti gerçekleştirilmiş ve ahkâm ayetlerinin tefsirine yönelik zengin bir birikim husûle gelmiştir. Bilhassa fikhî mezheplerin tekevvünü ile hız kazanan telif hareketleri her devirde kendini göstermiştir. Kur'an nassının hukukî veçhesini açıklığa kavuşturma çabasının bir ürünü olarak beliren ahkâmu'l-Kur'an literatürü, hem öz konumundaki vahye hem de pratik boyutu yansıtan hukukî düzenlemelere eş zamanlı vurgu yapması sayesinde, vahiy-hukuk irtibatını ortaya çıkarmaya katkı sunmasının yanı sıra dinî anlayış ve uygulamaya yönelik bütüncül bir bakış açısı oluşturması ile de önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Furû-ı fıkıh eserlerinde yer alan hükümlerin istinat ettiği Kur'anî referansların gözler önüne serildiği ahkâmu'l-Kur'an literatürü, fıkıh-Kur'an irtibatını ortaya koyma ve fıkıh ilminin Kur'an-Kerim'den bağımsız olmadığını gösterme noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. Tarihî seyir içerisinde mezheplerin teşekkül etmeye başladığı hicrî dördüncü asır ile telif edilen eser sayısında görülen artışın, son dönemde de yaşandığı görülmektedir. Bu eserlere akademik çalışmaların da eklenmesi ile ahkâmu'l-Kur'an literatürünün daha da zenginleşeceği söylenebilir.

Ahkâm tefsirlerini kaleme alan müellifler, alelade bir hukuksal metni değil, kendilerinin de itikâdî olarak bağlılık gösterdikleri ilâhî kelâma mündemiç teşriî esasları izah etmeleri dolayısıyla sadece fıkıh ilmi ile kayıtlı kalmamış, bunun yanında tefsir, hadis, ve kelâm başta olmak üzere tüm İslâmî ilimlerin renk ve birikimlerinden faydalanmışlar, bu sayede ortaya bütüncül bir tablo çıkarmışlardır.

Din adına söz söylemenin keyfî tutumlardan yalıtılması, ferdî ve içtimâî hayatta hukukî istikrarın temin edilmesi ve teşriî tutarlılığın sağlanması gibi unsurlar, genelde dinin, özelde ise vahyin anlaşılması ve yorumlanması hususunda nesnel kriterlere istinât etmeyi gerekli kılmıştır. Nasslardan anlam çıkarımı ve hüküm istinbâtını objektif norm ve kurallar dizisi ile çevreleyen usûl-i fıkıh ve etrafında temerküz eden bilimsel gelenek, ilâhî kelâmın anlam sapmalarından muhafazası noktasında kritik bir rol üstlenmiş, dahası Kur'an-ı Kerim'in hakikat rehnümâsı olma vasfını teminat altına alarak, onu sübjektif algılamaların malzemesi olmaktan muhafaza etme görevini ifa etmiştir. Hüküm içeren ayetlerin ahkâm tefsirlerindeki değerlendirilmesi de bu minval üzere vukû' bulmuş, müellifler ele aldıkları ayetleri fıkıh usûlünün kendilerine temin ettiği teorik zemin üzerinde ve makâsıd-ı şerî'a ilkeleri çerçevesinde incelemişlerdir.

Fıkhî tefsirler, müçtehidin fıkhî bilgiye ulaşma hususunda kullanacağı yöntem ve teknikleri gösteren usûl eserlerindeki teorik bilgilerin, fıkhın birincil kaynağı olan Kur'an nassları üzerindeki kullanım koşullarının gösterilmesini sağlamış ve ahkâm ayetlerinin diğer şer'î delillerle münasebetini ortaya koymak suretiyle kitap delilinin işlevselliğini gözler önüne sermiştir. Öte yandan ahkâmu'l-Kur'an eserlerinde, furû'-ı fıkıh kitaplarından farklı olarak sebab-i nüzûle dair rivayetlere, kıssalara, ahkâm ayetlerinde bulunan kelimelere ilişkin lügavî çözümlemelere ve hükmî ayrışmaya yol açan kıraat farklılıklarına çokça yer verilmiştir. Bu bağlamda ahkâmu'l-Kur'an alan yazını İslâmî ilimler içerisinde müstakil bir disiplin olduğu söylenebilir.

Fıkhî tefsirlerde ahkâm ayetlerini yorumlayan müellifler, kendi mezhep mensuplarınca telif edilen furû' kitaplarında yer alan hükümlerle uyuşacak şekilde yorumlamalarda bulunmuşlardır. Ancak bazı tikel örneklerde geçerli olsa da bu durumu doğrudan mezhep taassubu olarak yorumlamak yerine, ahkâm tefsirini telif eden müellif ile furû kitabını telif eden müellifin aynı mezhep usulünü esas alması ve buna bağlı kalmasının doğal sonucu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Müfessirlerin bazı durumlarda, müntesibi oldukları mezhebin görüşü yerine delilini daha kuvvetli buldukları mezhebin görüşünün tercih etmeleri de bu savı desteklemektedir.

Vahyin nüzulünden günümüze değin Kur'an-ı Kerim'i anlama ve hayata yansıtma çabasının somut bir göstergesi olarak zuhur eden ve tüm İslâmî ilimlerin usûl ve verilerinden faydalanmak suretiyle din adına bütüncül bir perspektif ortaya koyan ahkâmu'l-Kur'an literatürü, husûle gelen zengin birikimi ile gerek fıkıh ilmi gerekse de sair İslâmî ilimler açısından temel başvuru mercii olma özelliğini kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364.
- AYDAR Hidayet, *Hicri Birinci Asırda İslâmî İlimler-1 Kur'an İlimleri ve Tefsir*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- el-BÂCÎ Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef, *İhkâmu'l-Fusûl fi Ahkâmi'l-Usûl*, Beyrut: Risâle, 1989.
- el-BAĞDÂDÎ, İsmail b. Muhammed Emin el-Bâbânî, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, C. II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- BAKTIR Mustafa, "Kaide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, c. 24, ss. 205-210.
- BAŞARAN Selman, M. Ali SÖNMEZ, *Hadis Usulü ve Tarihi*, 6. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- BAYRAM Abdullah, *Kurtubi ve Fıkhi Tefsiri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- el-BEGAVÎ Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, (Tahkik: Abdürrezzak el-Mehdi), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- EL-BEYÂNÜNÎ Muhammed Ebu'l-Feth, "Hüküm (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 18, ss. 466-468.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, C. II, İstanbul, 1973.
- BİRİŞİK Abdülhamit, "Kur'an (III: Tertibi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, ss. 386-388.

- eI-BUHÂRÎ Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, C. IV, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty.
- eI-BUHÂRÎ Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1987.
- CERRAHOĞLU İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- _____, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara: AÜ Basımevi, 1968.
- _____, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988
- eI-CESSÂS Ebubekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Thk: Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin), I-III, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- eI-CÜNDÎ Halil b. İshak b. Musa, *Muhtasarı Halil*, (Thk: Ahmed Câd), 1. Baskı, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005.
- ÇAĞRICI Mustafa, "Kur'an (V. Muhtevası)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, ss. 390-393.
- ÇETİNER Bedrettin, "Ahkâmu'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, ss. 551, 552.
- ed-DABİY Ahmed b. Yahya, Ebu Ca'fer, *Buğyetü'l-Mültemis fi Tarihi Ricali Ehli'l-Endelüs*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1967.
- ed-DAVUDÎ, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, C. II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433.
- ed-DEBBÛSÎ, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh*, (Thk: Halil Muhyiddîn), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- DEMİR Mustafa, *İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- DEMİR Recep, “Ahkâm Tefsiri ve Mehmed Vehbi Efendi’nin Ahkâm-ı Kur’aniyyesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 22, 2013.
- DEMİRCİ Muhsin, *Tefsir Usulü*, 34. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- _____, *Kur’an’ın Ana Konuları*, 9. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- _____, *Tefsir Tarihi*, 25. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- DÖNDÜREN Hamdi, *Ahkâmu’l-Kur’an –Kur’an-ı Kerim ve Fikhî Tefsîri-*, C. X, İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, “İllet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 22, ss. 117-120.
- _____, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 28, ss. 79-94.
- DUMAN M. Zeki, “Tâbiûn Döneminde Tefsir Faaliyeti”, Kayseri, *E.Ü.İ.F. Dergisi*, 1987, Sayı: 4, ss. 209-238.
- DUMAN Soner, “Serahsî’nin el-Mebcut Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Hüküm Olgusu”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, Sayı: 26 (2012/2), ss. 25-54.
- EBU DAVUD Süleyman b. Eş’as, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, ty.
- EBU’L-ESBAĞ İsa b. Sehl el-Esedî, *Divânü’l-Ahkâmi’l-Kübrâ ev el-İ’lam bi Nevâzili’l-Ahkâm ve Katrun min Siyeri’l-Hükkâm*, (Thk: Yahya Murad), Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2007.

- EBU ŞÂME Ebu'l-Kasım Şihabuddîn b. Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Veciz ilâ 'Ulûmin Teteallaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk: Tayyar Altıkulaç), Beyrut: Dar Sadır, 1975.
- EBU YA'LÂ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ, *el-'Udde fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk: Ahmed b. Ali), C. V, 2. Baskı, 1990.
- EBU ZEHRE Muhammed, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, (çev. Abdülkadir Şener), Ankara: Fecr Yayınları, 1994.
- eL-EDİRNEVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk: Süleyman b. Salih), 1. Baskı, Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997.
- EFENDİOĞLU Mehmet, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, c. 35, ss. 491-500.
- eL-ERDEBİLÎ Ahmed b. Muhammed, *Zübdetü'l-Beyân fî Ahkâmi'l-Kur'an*, Tahran: Mektebetü'l-Murtazaviyye, ty.
- ERDOĞAN Mehmet, *Fıkh İlmine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- ERSÖZ İsmet, "Ahkâmu'l-Kur'an (İmam Şâfiî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, s. 552.
- _____, "Ahkâmu'l-Kur'an (Herrâsî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, ss. 553, 554.
- ESKİCİOĞLU Osman, "Ahkâmu'l-Kur'an (İbnü'l-Arabî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, s. 554.
- eL-GAZZÂLÎ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, (Thk: Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

- GÖKMENOĞLU Hüseyin Tekin, “Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 5, 1994, ss. 203-217.
- GÜL Ahmet, “Sahâbe Tefsirinde Fıkhî Yönelim”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sayı: 23, Aralık 2019, ss. 487-507.
- GÜNGÖR Mevlüt, *Kur’an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, İstanbul: Kur’an Kitaplığı, 1996.
- _____, *Cessâs ve Ahkâmu’l-Kur’an’ı*, Ankara: Elif Matbaası, 1989.
- el-HALEBÎ İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *Mülteka’l-Ebhur*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- HALİD b. Müsâid b. Muhammed, *et-Temehhüb* (Doktora tezi), I-III, Riyad: Dâru’t-Tedemmüriyye, 2013.
- HALLÂF Abdülvehhâb, *İlmu Usûli’l-Fıkh*, 8. Baskı, Mektebetü’d-Da’ve, 1431.
- HAMURCU Fevzi, *Mukatıl b. Süleyman ve Kitabu Tefsiri’l-Hamsi Mie Aye Mine’l-Kur’an Adli Eseri*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- el-HASENÎ Kasım b. Muhammed, *Münthehe’l-Merâm fi Şerhi Ayâti’l-Ahkâm*, Beyrut, 1406/1986.
- el-HATÎB Muhammed el-Uccac b. Muhammed, *Lemehât fi’l-Mektebe ve’l-Bahs ve’l-Masâdir*, 19. Baskı, Müessesetü’r-Risale, 2001.
- el-HERRÂSÎ İmamüddin Ali b. Mahmud b. Ali el-Kiyâ, *Ahkâmu’l-Kur’an*, (Thk: Musa Muhammed Ali, İzzet Abdi Atıyye), C. IV, 2. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405.
- HOCAOĞLU Mustafa, *Usul Açısından Ahkâm Tefsiri –Cessas, Herrasi ve İbn Arabi Örneği-*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.
- el-HUCVÎ Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî es-Se’âlebî, *el-Fikru’s-Sâmî fi Târîhi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, C. II, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.

- İBNÜ'L-ARABÎ Muhammed b. Abdullah b. Ebubekir el-Meârifî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. IV, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İBN ÂŞÛR Muhammed Tahir b. Muhammed, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Tunus, 1978.
- İBN ATİYYE Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Muhâribî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk: Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), C. VI, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İBN HALLİKÂN Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (Thk: İhsan Abbâs), C. VII, Beyrut: Dâr Sâdır, ty.
- İBN HİBBÂN Muhammed b. Hibban b. Ahmed, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'z-Zuafâ ve'l-Metrûkîn*, C. III, 1. Baskı, (Thk: Mahmud İbrahim Zayed), Halep: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İBN FERES Ebu Muhammed Abdülmün'im b. Abdurrahim, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İBN FERHUN İbrahim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dîbâcü'l-Mezheb fi Marifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, (Thk: Muhammed el-Ahmedî), Kahire: Dâru't-Türâs, ty.
- İBN KUDÂME Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *Ravzatu'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Munâzır fi Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, C. II, 2. Baskı, Müessesetü'r-Reyyân, 2002.
- İBN KUTEYBE Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-Maârif*, (Tahkik: Servet Ökkaşe), 2. Baskı, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kütüb, 1992.
- İBN KUTLUBOĞA Ebu'l-Fida Zeynüddin Kasım, *Tâcü't-Terâcim*, (Thk: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), 1. Baskı, Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İBN MÂCE Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, (Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâki), Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ty.

- İBN MANZÛR Ebu'l-Fazl Cemaleddin, *Lisânu'l-Arab*, C. XV, 3. Baskı, Beyrut: Dâr Sâdır, 1414.
- İBN NEDÎM Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, (Thk: İbrahim Ramazan), 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- İBN NUREDDÎN Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Mevzi'î, *Teysîru'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. IV, 1. Baskı, Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- İBN NÜCEYM Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, C. VIII, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ty.
- İBN SA'D Ebu Abdullah Muhammed b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâr Sâdır, 1960.
- İBN TEYMİYYE Takiyyuddin Ahmed b. Abdülhalim, *el-Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, Kuveyt: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1971.
- KÂDİ İYÂZ Ebu'l-Fazl b. Musa, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*, C. VIII, 1. Baskı, Mağrib: Matbaatü Fezzâle, 1983.
- KAHRAMAN Abdullah, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Taabbudî Hükümler ve Taabbudiyâtın Sahası Üzerine", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, 2003, ss. 25-57.
- el-KARÂFÎ Ebu'l-Abbas Şihabuddin, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (Thk: Taha Abdurrauf Sa'd), 1. Baskı, Şirketü't-Tıba'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973.
- KARAMAN Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- el-KÂSÂNÎ Alaaddin Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, C. VII, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- KÂTİP ÇELEBÎ Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, C. II, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- el-KATTÂN Mennâ' b. Halil, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, 2000.

_____, *Tefsîru Âyâti 'l-Ahkâm*, Beyrut, 1964.

KEHHÂLE Ömer Rıza, *Mu'cemu 'l-Müellifîn, Terâcimu Musannifi 'l-Kütübi 'l-Arabiyye*, C. XV, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ty.

KOÇAK Muhsin, Nihat DALGIN, Osman ŞAHİN, *Fıkıh Usulü*, 3. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

eI-KUDÛRÎ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi 'l-Hanefî*, (Tahkik: Kamil Muhammed Uveyza), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997.

eI-KURTUBÎ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Câmi' li-Ahkâmi 'l-Kur'an*, (Thk: Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfayış), C. XX, 3. Baskı, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

MAHLÛF Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kasım, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti 'l-Malikiyye*, C. II, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

MAHMUTOĞLU Yakup, "Mukatil b. Süleyman'ın 'Tefsiru Hamsimieti Ayetin Mine'l-Kur'an'il-Kerim' Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2009, s. 471-476.

MEVLÂ el-HASEN b. el-Hüseyn el-Hayyan, "Ahkamu'l-Kur'an İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma", çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2013, ss. 457-491.

eI-MEVSİLÎ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lili 'l-Muhtâr*, C. V, Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.

MOLLA HÛSREV Hüsrev Mehmed Efendi, *Mir'âtu'l-Usûl Şerhu Mirkâti 'l-Vusûl*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1899.

MUKATİL b. Süleyman, *Tefsîru Hamsimieti Âyetin mine 'l-Kur'an*, (Thk: İsiyah Goldfeld), İsrail: Dâru'l-Meşrik, 1980.

- MÜNİ' İbn Abdülhalîm Mahmud, *Menâhicü'l-Müfessirîn*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 2000.
- MÜSLİM Ebu'l-Hasen İbn Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- eI-MÜZENÎ Ebu İbrahim İsmail b. Yahya, *Muhtasaru'l-Müzenî*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- en-NEMLE Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, *el-Mühezzeb fi İlmi Usûli'l-Fikhi'l-Mukâren*, C. V, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- NESÂÎ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1930.
- en-NEVEVÎ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, C. XX, Dâru'l-Fikr, ty.
- _____, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- NUVEYHİZ Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn 'min Sadri'l-İslâm ve Hatta'l-Asri'l-Hâzir'*, C. II, 3. Baskı, Beyrut: Müessesetü Nuveyhîz, 1988.
- eI-OSMÂNÎ Zafer Ahmed, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, Karaçi, 1413.
- ÖZ Mustafa, "İbnü'l-Murtaza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 141-143.
- ÖZEL Ahmet, "Ahkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, ss. 550, 551.
- ÖZEL Recep Orhan, "Dil ve Üslup Açısından Ahkâm Ayetlerinin Bağlayıcılığı ve Tarihselciliğin İmkânı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, Sayı: 1, ss. 25-56.
- er-RÂZÎ Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl*, (Thk: Taha Cabir Feyyaz el-Alvânî), C. VI, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997.

- es-SÂBÛNÎ Muhammed Ali, *Ravâi 'ul-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, C. II, 3. Baskı, Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1980.
- es-SADEFÎ, Selahaddin Halil, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Thk: Ahmed el-Arnâvûd, Türkî Mustafa), C. XXIX, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000.
- SAVA PAŞA, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, (çev. Baha Arıkan), C. II, Ankara: DİBY, 1955.
- es-SÂYÎS, Muhammed Ali, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, (Thk: Naci Soydan), el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- SERAHSÎ Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl Şemsüleimme, *el-Mebsût*, C. XXX, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- _____, *Usûlü's-Serahsî*, (Thk: Ebu'l-Vefâ Afgânî), İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- SEVVÂH Ali İshak, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'ani'l-Kerim*, C. III, Riyad, 1983.
- SEYYÎD SABIK, *Fıkhu's-Sünne*, C. III, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1977.
- SEZGİN Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, (çev. Mahmud Fehmi Hicâzî) , I-IV, Riyad: Câmîatü Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1991.
- _____, "Fıkıh Literatürüne Giriş", (Trc. Said Akgündüz), Bolu: A.İ.B.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, Sayı: 2, 2014, ss. 65-72.
- SİDDİK HAN Ebu't-Tayyib Muhammed b. Hasen b. Ali el-Kannûcî, *Neylü'l-Merâm min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*, (Thk: Muhammed Hasen İsmail, Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekir, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk: Muhammed Ali Ömer), 1. Baskı, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- _____, *Buğyetü'l-Vü'ât fi Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, (Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim) , C. II, Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, ty.

- _____, *el-İklîl fi İstinbâti't-Tenzîl*, (Thk: Seyfeddin Abdülkadir el-Kâtib), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1981.
- _____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim) , I-IV, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kütüb, 1974.
- es-SÜBKÎ, Taceddin Abdülvehhab b. Takiyyuddin, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (Thk: Mahmed Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv) , C. X, 3. Baskı, Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1413.
- es-SÜBKÎ Ali Abdülkâfi, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc 'alâ Minhâci'l-Usûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1981.
- es-SÜLEMÎ İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselâm, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (Thk: Rıdvan Muhtar b. Ğarbiyye), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- ŞA'BAN Zekiyyüddin, *Usûlu'l-Fıkh*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara: TDVY, 1992.
- eş-ŞÂFÎ Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- _____, *el-Ümm*, C. VIII, Mısır, 1329.
- ŞAHİN Osman, *Kur'an-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- ŞAHİNOĞLU M. Nazif, "Ahkâmu'l-Kur'an (Tahâvî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, ss. 552, 553.
- eş-ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, (Thk: Ahmed İnâye), C. II, 1. Baskı, Dimeşk: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999.

- eş-ŞEYBÂNÎ Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, (Thk: Mehmet Boynukalın), C. XII, 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- eş-ŞÎRÂZÎ İbrahim b. Ali, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Bağdat: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1937.
- et-TABERÎ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, C. XXIV, (Thk: Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire, 2001.
- et-TAHÂVÎ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. II, (Thk: Sadettin Ünal), I-II, 1. Baskı, İstanbul: Merkezü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1998.
- et-TARÎFÎ Abdülaziz b. Merzûk, *et-Tefsîr ve'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. IV, 1. Baskı, Riyad: Mektabetü Dâri'l-Minhâc, 1438.
- TİRMİZÎ Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- TÛRCAN Talip, “İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâ ve Diyânî Hüküm Ayrımı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, 2006, ss. 159-167.
- _____, “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 38, ss. 571-574.
- _____, “Tedric”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, c. 40, ss. 265-267.
- ÜZÜM İlyas, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, c. 29, ss. 526-532.
- YILDIRIM Celal, *Kur'an Ahkâmı*, İstanbul: Debir Yayınları, 2020.
- YAVUZ Yunus Vehbi, “Ahkâmu'l-Kur'an (Cessâs)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, s. 553.

- ez-ZEBÎDÎ Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, C. XL, Mısır, 1306.
- ez-ZEHEBÎ Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, C. III, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2006.
- ez-ZEHEBÎ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. XVIII, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- _____, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- ez-ZERKEŞÎ Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'an*, (Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), C. IV, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1957.
- _____, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, C. VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- ZEYD Mustafa, *Dirâsât fi't-Tefsîr*, Kahire, 1971.
- ZEYDAN Abdülkerim, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- ZİRİKLİ Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed, *el-A'lâm*, C. VIII, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- ez-ZUHAYLÎ Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, C. X, 4. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, ty.
- ez-ZUHAYLÎ Mustafa Muhammed, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkhü'l-İslâmî*, C. II, 2. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Hayr, 2006.
- ez-ZÜRKÂNÎ Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, C. II, 3. Baskı, Matbaatü İsa el-Bâbî, ty.